

Holland=
Falsters
historiske
samfunds
HARBOG

for

XXXVII

Indhold.

	Side
<i>Axel, Kai</i> , fabrikant:	
Kystkultur-bopladsen på Argusgrunden	351—360
<i>Bretner, C. O.</i> , overlærer:	
»Birkemosegaard« og dens ejere gennem 200 år.....	439—445
<i>Bull, Francis</i> , dr. phil., professor ved Universitetet i Oslo:	
Prestegårdsliv på Lolland i 1860—70 årene. Fru Ida Bull, født Paludan's minner	1—9
<i>Christensen, Charles</i> , arkitekt:	
Undersøgelser ved Errindlev Kirke i 1955.....	253—262
<i>Dyggve, Ejnar</i> , dr. phil., arkitekt, direktør i Ny Carlsberg- Fondet:	
Falstringernes Bygde-Vi og Landsting.....	289—306
<i>Eriksen, Sofus</i> , parcellist:	
Bjærgelav og Bjærgegilder paa Sydlolland.....	425—429
<i>Fabritius, Albert</i> , dr. phil., administrator for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab:	
H. C. Andersens Sommerglæder paa Korselitze.....	107—112
<i>Konradsen, O. Glud</i> , skovrider:	
Jens Juel's Skovbog fra Tostrup (Christianssæde). Træk af ældre Tidens Skovdrift	86—106
<i>Kring, L.</i> , viceskoleinspektør:	
Af de lollandske digers historie.....	235—252
<i>Larsen, Alfred</i> , genealog, og fru <i>Gudrun Larsen</i> :	
Magister Oluf Lundts optegnelser i Væggerløse kirkebog (sluttet)	117—133
<i>Larsen, H.</i> , kriminalassistent:	
Handskemagerbanden. Et træk af den lollandske rets- plejes historie	72—85
<i>Lindquist, O.</i> , aldersrentenyder:	
Svenskerne på Lolland. Fra sukkerroedyrkningens barndom	195—199
<i>Madsen, Jacob</i> , fuldmægtig:	
Møller- og bagerfagets vilkår på de gamle vindmøllers tid...	34—45

	Side
<i>Mathiassen, Therkel</i> , dr. phil., overinspektør ved Nationalmuseet:	
Lolland-Falsters Oldtidsmindesmærker	161—173
<i>Morsby, Knud</i> , telegrafkontrollør:	
Maribo Amts stednavne. Et fortolkningsbidrag.....	268—278
<i>Munthe af Morgenstierne, B. v.</i> , kontorchef:	
Orlogsbriggen »Lolland«. Glimt af den dansk-norske flådes indsats i krigen 1807—14.....	63—71
<i>Nielsen, N. P.</i> , redaktør, direktør:	
Lollændere og Falstringer	10—33
<i>Samme:</i>	
Folketingsmand Sv. Jørgensen, nekrolog.....	345—350
<i>Nørregaard, Georg</i> , dr. phil., forfatter:	
Mødet paa Hardenberg 1816.....	46—58
<i>Olsen, Christian</i> , gårdejer:	
Provst Diderich Nicolai Blicher.....	430—438
<i>Olsen, Ole</i> , førstelærer:	
»Kejserens nye Klæder« i falstersk folkemål.....	113—116
<i>Pedersen, J. Bek</i> , handelsgartner:	
Forsvundne botaniske haver ved Næsgaard.....	265—267
<i>Petersen, Carl</i> , kasserer:	
En Herremand og hans Samtid.....	279—288
<i>Petersen, Ib Clemens</i> , adjunkt:	
Middelalderlige lægeplanter	361—408
<i>Poulsen, Martin</i> , pastor:	
Af breve fra Hunseby præstegård 1848—1866.....	174—194
<i>Schrøder, C. D. F.</i> , pastor:	
Skovrider Christian Ditlev Frederik Schrøder.....	200—234
<i>Stenfeldt, Niels</i> , lærer:	
Træk af Livet paa Fejø i svundne Tider (fortsættes).....	409—424
<i>Wested, M.</i> , førstelærer:	
Kaj Munk og Barndomsegnen.....	59—62
—————	
<i>Smaastykker</i>	134—138, 307—309. 446—447
<i>Fra Bogverdenen</i>	139—154, 310—320, 448—456
<i>Årsberetning, regnskab m. v.</i>	155—159, 321—323, 457—460
<i>Medlemsliste</i>	324—343
<i>Register for årbøgerne XLIII—XLV (Række VIII)</i>	I—XXII

Lolland-Falsters
historiske Samfund

Årbog XLV
1957

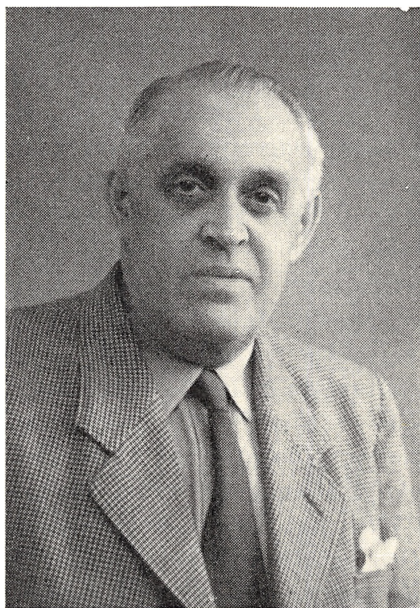
VIII Række - Bind III

Indhold.

Sparekassedirektør <i>N. P. Nielsen</i> :	Side
Folketingsmand Sv. Jørgensen, nekrolog	345
Fabrikant <i>Kai Axel</i> :	
Kystkultur-bopladsen paa Argusgrunden	351
Adjunkt <i>Ib Clemens Petersen</i> :	
Middelalderlige lægeplanter	361
Lærer <i>Niels Stenfeldt</i> :	
Træk af Livet paa Fejø I (fortsættes)	409
Parcellist <i>Sofus Eriksen</i> :	
Bjærgelav og Bjæregilder paa Sydlolland	425
Gaardejer <i>Chr. Olsen</i> :	
Provst D. N. Blicher og Bøndernes Køb af Stangerup Gods..	430
Overlærer <i>C. O. Bretner</i> :	
»Birkemosegaard« og dens Ejere gennem 200 aar	439
<i>Smaastykker</i>	446
<i>Fra Bogverdenen</i>	448
<i>Aarsberetning</i>	457
<i>Uddrag af regnskabet for 1955—56</i>	460
<i>Nye medlemmer</i>	461
<i>Meddelelser til medlemmerne</i>	462
<i>Register for årbøgerne XLIII—XLV (Række VIII)</i> ved Alfred Larsen	I—XXII

FOLKETINGSMAND SVEND JØRGENSEN

1893—1956

Søndag den 28. Oktober 1956 døde Folketingsmand Svend Jørgensen, Toreby, knap 63 Aar gammel.

Svend Jørgensen blev ingen gammel Mand, men kun særligt udrustede Mennesker faar Lov at leve Livet saa intenst og saa alsidigt medvidende og medvirkende, som han kom til. Hans Evner var store, hans Flid enorm og hans Interesser vidtfavnende. Over alt andet var han den nidkære og omsorgsfulde Skolemand, der hjalp sine Elever baade med Kundskabstilegnelse og med at nemme Dyd og gode Sæder. I hans Skole betød Oplysning baade Lys og Varme, og mangfoldige af hans Elever erkender, at de har mere end Skoleelever sædvanligt at takke for. — Som Kirketjener var han pligtopfyldende og redelig. Han var ikke doktrinær paa Kirkemusikens Omraade, fulgte Th. Laub,

hvor han fandt Ny- eller Genskabelsesforsøget vellykket, men han glemte aldrig Traditionens Betydning og Menighedens Trang til at genhøre Barndommens og den hjemlige Overleverings Toner. — Som Kommunalmand var Svend Jørgensen velbevandret i Lovgivning og Administration. Hans personlige Evner kom til fuld Udfoldelse i hans mange Aar som Kommunekasserer. Ordensmand til det yderste var han. Detaillen interesserede ham saavel som de store Linier. — Saa rykkede han ind i de stedlige Organisationers og i stedse videre Kredses Interessesfærer. Økonomiske, politiske, kulturelle Opgaver betroedes ham. Oftest var han stærkt rustet til Opgaven, f. Eks. i Skoledirektionen, hvor han mødte som faglig og organisatorisk skolet Lærer og fremfor alt med stor Menneskekundskab. — Sin idealt betonedede politiske Stræben fik han i moden Alder Udløsning for i en Folketingsgerning med betydeligt Udvalgsarbejde og talrige Ordførerskaber. Gennemførelsen af Folkepensionen betød aarelangt, endeløst Arbejde — tilmed i hans sidste, svage Aar. Hans Livs Storsag førtes igennem af en sygdomsmærket Mand.

Paa mangfoldige Maader har man i Mindetaler og Mindeartikler gjort rede for Svend Jørgensens rigt facetterede Livsgerning. Den hævder sig paa smukkeste Maade mellem andres, naar det gælder Aktualitet og Fremskridtsvilje. Han var i Sandhed livsnær og klart maalsættende fremover. — Men han var mere. Han havde for sit Livssyn det dybere Perspektiv, som Kendskab og Kærlighed til Historien giver. Slægternes Erfaringer paa godt og ondt blev en Last fra Fortiden som Fragt til Nutid og Fremtid. Alle maa vel erkende den, men kun de dybe i Sindet rummer Treklangen som Helhed. — Nogle fortaber sig i Fortiden og glemmer at leve og at haabe. — Nogle jager afsted i Hverdagen for at faa alt for meget af Nu-Larmen med. — Nogle ved intet om f ø r — og lader Nuet glide forbi tillige — mens de fabler om noget kommende, de aldrig skal naa.

Svend Jørgensen levede intenst, troede brændende og huskede med baade Hjerne og Hjerte. Forstandsbetonet og følt byggede han paa en Kontinuitet, hvor fjern Old var ligesaa levende Livsvisdom som Nuet var Livsudfoldelse og

Fremtiden behersket Konklusion. — Som han var tung af Skikkelse, var han ofte tung af Sind. Mørke Nuancer i Nuet greb ham. Men fik han Tid, lysnede han op. Han saa paa Fremtidens Himmel et Genskær af Fortidens Mod og Tro. Han var en god Taler, tung af Ballast. Han bragte sit Budskab grebet, letbevæget. Han var en endnu bedre Skribent, for han skrev med megen Overvejelses større Perspektiv. Og han var en usædvanlig fin Lytter og Læser, klart vurderende, elskeligt anerkendende, men altid tillige renfærdig sanddru, kritisk i bedste Forstand. Sans for det historiske fik Svend Jørgensen fra Barnsben. Hjemme paa Møn gaves rigt Stof, Kirkerne valfartede han til senere i Livet. Hjemkommen til Lolland blev hans Skolærerfader een af de første Hjemstavnhistorikere. Selv kom han i en ung Alder i et dybt personligt Forhold til Historien. Han skrev smaa Avisartikler. Han holdt historiske Foredrag, der greb, fordi de virkede selvoplevede. Han følte sig jo som Led i Degnekæden i Ryde Kirke. — Her gik Forgængerne hen mod Lunden »Fruens Dejlighed«, hvor Kirken staar i Læ, — forbi »Hospitalet« i tunge Traad op for at klemte 15—16 Klokkeslag »til Børnelærdom«. — Og stod han i Kirken, lyste Historien mod ham. Marie Grubbes og Palle Dyres Alterkalk skinnede. Her var hendes Bedsteforældres Grav og Epitafium: — »Som I nu er, var vi i Live — som vi nu er, skulle I blive«.

Rundt om var Egnen lutter Historie. Christianssæde, Gammelgaard og Aalstrup. En Strime af Kirker randede Sydhorisonten. Bondebyer, nedlagte, genopstandne. Veje videnom til Vesterborg, Pederstrup med Danmarkshistorie ringlet om Lollands dyre Jord. Paa et Utal af Steder talte Historien til ham: Stenalder i Strandene og ved Søerne, Broncealder i Skovene. Romertid i Hoby ved Fjorden. Fra Katolicismen over Lutherdom til Ortodoksi, Oplysningstid, Rationalisme, Pietisme, Almuevækkelse, kaotisk Nutid. — Spirende Folkeoplysning, Analfabetisme, Degne, Løbedegne, Rytterskoler, Vesterborg Seminarium. — Kulturkredse i skiftende, magtkæmpende Stænder, Saaledes og meget videre kom det til ham allevegne fra i hans stille Stunder.

Svend Jørgensen traadte aktivt ind paa Historisk Samfunds Medlemsliste fra 1921. Derefter var han uafbrudt med, praktisk agiterende, talende, skrivende. Man traf ham i Aviser, Tidsskrifter og i Samfundets Aarbog. Han tog paa Aarskursus i København i Skolens Tjeneste, men al sin Fritid og meget af det, der skulde have været Nattehvil brugte han til Historielæsning, Biblioteksbesøg, Arkivstudier, Undersøgelse af Slægtsregistre osv. Vel hjemkommen tog han fat med fornyet kraft, skrev Ryde Sogns Skolehistorie, det nedlagte Aagebys Historie, Præste- og Degnehistorie, Aalstrups Historie I-II, Uddrag af Kirkebøgernes Beretninger og Notater om Svenskernes Indfald paa Lolland-Falster 1658—59.

I 1928 blev Svend Jørgensen — efter Bankdirektør Schebye — Kasserer i Historisk Samfund og fungerede faktisk samtidig som Sekretær. I November 1939, da Amtsforvalter Holck afgik og blev afløst som Formand af Stiftamtmand, Greve Fr. Reventlow, blev Svend Jørgensen Holcks Afløser som Redaktør af Aarbogen, og da Holck kort efter døde, skrev han en dybtfølt Mindeartikel om sin betydelige Læremester, hvem »intet menneskeligt var fremmed« og som uhyre belæst og alsidig havde præget Stiftets historiske Virke med sin Personligheds Charme, sit spillende Vid, sit muntre Lune, — i en Tale fra samme Tid berømede han afdødes Sanddruhed, Akkuratesse og Tjenersind.

Skønt Svend Jørgensen i de følgende Aar stod midt i et vældigt og stærkt spredt Arbejde som Lærer, Kommunalmand, Foredragsholder, politisk Agitator m. m., gjorde han nu en betydelig Indsats i Historisk Samfund. Han tog meget af det praktiske Arbejde paa sig. Han redigerede Aarbogen alsidigt, vagtsomt og omhyggeligt. Han befæstede Renommeet for Korrekthed, saaledes at den stadig var højt anskrevet. Han kunde som Redaktør sige baade Ja og Nej — og Ja betød for Skribenten virkelig Anerkendelse. Selv skrev han fremdeles betydelige Artikler, og det tjener ham til Ære, at han hævdede sig med fortrinlige litterære Oversigter om almene og hjemstavnhistoriske Emner fra hvert Aars Bogstrøm. — Nævnes skal for sig hans Skildring af Skole-

manden Rasmus Sørensen, Brandstrup, og hans Undersøgelser vedrørende Færgesteder, Færgegaarde og Kroer paa Lolland-Falster.

I 1938 udsendte han i Samarbejde med »Lolland-Falsters Venstreblade« den prægtige Bog »Lolland-Falsters Herregaarde i Fortid og Nutid«. Før hans Død var der netop truffet Aftale om, at Bogen skulde føres ajour og derefter udkomme i 2. Oplag. Forhaabentlig kan dette ske, selvom Arbejdet nu maa gøres af andre.

Ligeledes i Samarbejde med »Lolland-Falsters Venstreblade« skrev han i 1945 »Bag Diger og Hegn — Lolland-Falsters Hjemstavnsbog I«. I 1950 udkom II, begge udgivet af »Maribo Amts Skolebiblioteksforening«. — Kort før Svend Jørgensens Død var der forhandlet om et Bind III. Dette kommer næppe, men maaske vil der mellem hans efterladte Arbejder være Stof til Supplement til en ogsaa paatænkt samlet Udgave. Da I og II er udsolgte paa faa Eksemplarer af II nær, vilde et Savn derved blive afhjulpet, saavist som Bogen byder paa fortrinlig Hjemstavns-læsning.

I Forbindelse med Svend Jørgensens historisk-pædagogiske Skribentarbejde skal nævnes hans Hjemstavns-skuespil. Kunstnerisk set: Dramatiker var han ikke, skønt Teatret maaske var hans største Kærlighed. Men i sine Hjemstavns-skuespil fik han Udløsning baade for denne sin Kærlighed og samtidig for sin fabulerende Evne i det menneskelige og det historiske. Ingen skulde hos ham tage fejl af, hvad der var Historie, og hvad der var Dramatik, Fabulering og intuitive Friheder. Stykkerne hed »Under Midsommertræet«, »Lille Cathrine«, »Kildefesten«, »Guldkorset«, »Marie Grubbe« o. s. v. Han havde vel drømt om den rigtige Scenevej, men glædedes dog over Stykkernes Popularitet som Amatørspil i Hyldalen, paa Bühner og Forsamlingshusscener. F. Eks. »Guldkorset« om Reventlow, Boisen og Vesterborg-Seminarieret har været opført Hundreder af Gange baade paa og udenfor Lolland-Falster. Historisk set søgte Svend Jørgensen at give Spillene den rette Tidskolorit, men selvom han krævede digterisk Frihed, gik han dog ikke mod det historisk-faktiske, som f. Eks. Kaj Munk tillod sig.

I sin modne Alder stod Svend Jørgensen senet og stærk blandt os. I beaandede Stunder hævede hans Personligheds Træ sig saa frodigt let over Skoven, skønt det hvilte med Tyngde paa sin Rod. Saa kom først en Ulykke og derefter Sygdomstegn paa Sygdomstegn. Han tog mod Skæbnens Slag med dump og vanlig Ro. Han rejste sig Gang paa Gang ukuelig. Men selv blandt Venner virkede han anspændt og vagtsom. — Sad han ene, blev Blikket fjernt. En Søndag Morgen ved Kirkegangstid kom den ventede Gæst, stille og mild. Lørdagen efter gravsattes Svend Jørgensen nær sin Kirkes Sokkel.

Med Svend Jørgensen er en betydelig Mand iblandt os gaaet bort. Ikke mindst Historisk Samfund vil holde hans Minde højt i Ære.

N. P. Nielsen.

Kystkultur-bopladsen på Argusgrunden.

Af Kai Axel.

Et par kilometer nord for den smukke Guldborgsundbro og vest for sejlrenden ligger sømærket »Argusgrunden«s tokost, som ikke adskiller sig fra hundreder af andre. Alligevel er dette sømærke kommet til at markere mere end netop en sejlrende, nemlig en boplads for et stenalderfolk.

»Argusgrunden« er en stengrund, men kvaliteten af stenene er ikke god. De er lerede og iblandet træ og knogler, så stenfiskerne har her kun taget en last sten, når vejret ikke tillod dem at søge bedre stengrunde.

Beretningen om knoglerne i det lerede stenlag virkede i høj grad opsigtvækkende. Og da man kunne vise en togrenet tak af kronhjort (se Th. Mathiassen: Danske Oldsager nr. 142) med tydelige mærker af tildannelse, som var fisket op på grunden, var der ingen tvivl om, at en tur til stedet ville bringe overraskelser for dagens lys.

Sejlrenden har en dybde på 7 til 8 meter, hvor den passerer grunden, og søkortet angiver en vanddybde på 3 til 4 meter på selve grunden, der ligger som en lille halvø ud mod renden. Halvøen har form som en støvle, der vender næsen mod nord og sålen ud mod renden. Støvlens næse har stenalderfolket fundet hensigtsmæssig som boplads. Over hele arealet er der et kulturlag på ca. en halv meter, og der findes et »udsmid« i selve svangen af »støvlen«.

Stenfiskerne bringer fortiden op fra havets bund.

Stenfisker Peter Sørensen, Nykøbing Falster, gjorde det muligt at foretage opsamling af de sager, der kom for dagen ved denne ejendommelige form for gravearbejde.

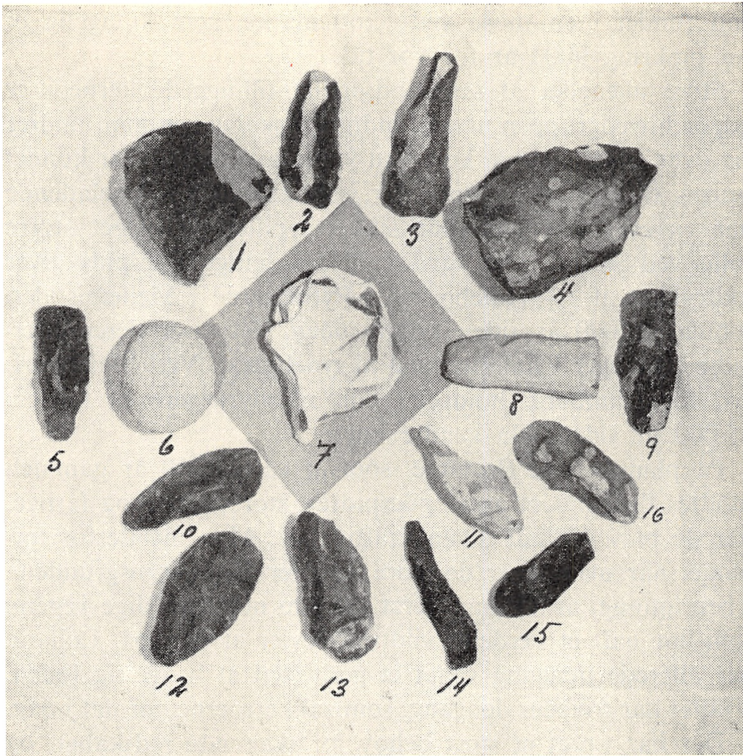
En kort orientering om stenfiskernes arbejdsmetode vil være nødvendig. Opfiskningen af sten foregår ved sugning, idet et 400 mm svært rør med en grov si for enden bliver sænket ned til havbunden. Den anden ende af røret står i forbindelse med en kraftig sugepumpe og ender over et sold, hvor det opsugede materiale bliver fordelt, idet vand og sand løber ud i havet igen, og stenene ruller ned i lasten.

Og netop her, hvor stenene ruller ned ad soldet, er der lejlighed til at erkende og opsamle de ting, der har interesse. Men på grund af den nødvendige si for enden af røret kommer der ikke de helt store ting med op, og på grund af de store mængder, der af og til kommer, er det ikke muligt at få fat i de mindste sager.

Talrige fund af knogler og redskaber belønnede det anstrengende opsamlingsarbejde og fortæller om liv og færden i fjerne tider.

Fundene fortæller om solide spisevaner.

I den senere fastlandstid, da »Argusgrunden«s boplads var befolket, havde det sydlige Danmark sænket sig, til kun 6 til 8 meter over det nuværende niveau. Landets konturer så anderledes ud. Det var dækket af vældige skove og gennemskåret af adskillige vandløb. Skovens vildtbestand har haft endog usædvanlig gode livsbetingelser, idet knoglefundene viser, at dyrene har været af dimensioner, som vore dage ikke kan vise magen til. I vandløbene har bl. a. bævere holdt til. I en følgende fundliste figurerer da også to bæverknogler. Konservator Møhl-Hansen bestemte med forbløffende sikkerhed de fundne knogler og heftede sig ved deres usædvanlige størrelse. Knogler af vældige kronhorte og vildsvin samt rådyr, bæver, hund, sæler og edderfugle og flere slags fisk fortæller, at man ikke har været henvist til hasselnødder alene. Dem har man kun nydt som eftermad, når man havde forsynet sig med kødmaden, og nøddeskallerne ligger nu i tusindvis og taler deres eget sprog om spisevaner. Østers har man også spist. Skallerne har man fundet på pladsens østside. Bålene, som kødet har været tilberedt på, ligger spredt over hele arealet, og de halvt forkullede træ-

1, 4: Håndtagsblokke. 2, 3, 5, 9, 10, 12, 13, 15, 16: Kerneøkser. 6: Slagsten. 7: Stort skivebor. 8: Flækkeblok. 11: Knudebor. 14: Flække.

stykker, som kommer op, afgiver et udmærket materiale til en c. 14 prøve, når de umiddelbart efter optagelsen bliver lagt i en plasticpose, som kan lukkes tæt, således at kullet ikke bliver forurennet.

Buen var det ældgamle jagtvåben.

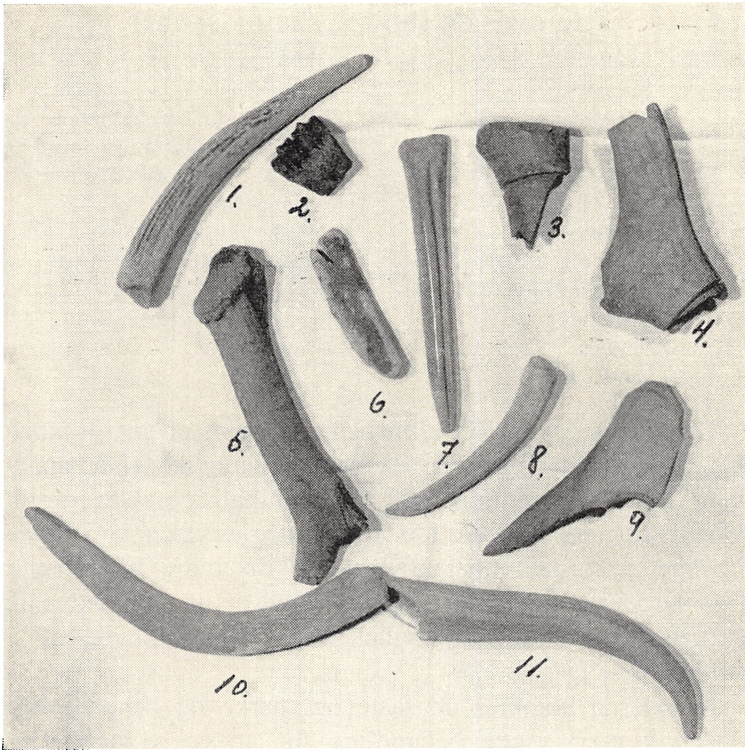
En skævpil (se Th. M.: »Danske Oldsager« nr. 95) og den næsten fuldstændige mangel på skiveøkser, hvoraf der kun fandtes et par stykker, hjalp til at datere fundet til et sted mellem 6 og 7 tusind år før vor tid, den ældre Ertebølletid eller Kystkulturperioden som en udløber af Mulleruptiden. Fundene må således være ældre end fundene ved Godsted, Vester Ulslev, Vaalse vig og Maribo sø, derimod yngre

end fundet i en mose ved Skottemarke, som antagelig er fra omkring 9000 år før vor tid.

Store mængder af såre nødtørftigt tilhuggede kerneøkser udgør hovedgruppen af de fundne redskaber, og man undrer sig over, at disse små, kun 8 til 9 cm lange økser har kunnet bruges til jagt på så store dyr, som tilfældet tilsyneladende har været. Men buen har sikkert spillet en meget større rolle ved jagten, end fundet af den enlige pilespid giver indtrykket af. — Huleboerne i Pyrenæerne i Mellemistiden for ca. 50.000 år siden brugte buen, det viser deres efterladte tegninger i hulerne med al tydelighed. Ved Meiendorf, syd for Hamborg, holdt en flok rensdyrjægere til for ca. 15.000 år siden. De kendte buen.

På pladsen ved Bromme, som er ca. 12.000 år gammel, fandtes ligeledes et antal pilespidser, store, grove og farlige, når de blev afskudt af en kraftig bue. Man må derfor formode, når man tager de store knogler fra »Argusgrunden« i betragtning, at her har været tale om nogle vældige jægere, som har haft et særdeles vildtrigt revier at jage på. Lolland har allerede dengang været et godt sted at hente sig føden. Vildtet har trivedes dengang, som sukkerroerne gør det i dag.

Der har været et stort behov for skærende redskaber, og dertil har været brugt et utal af skarpe flækker, som er slået ud af flinteblokke med stor dygtighed. Der er således fundet flækker i indtil 14 cm's længde. En del af flækkerne har været genstand for en tilhugning, der har gjort dem særlig egnede til bestemte formål. Lidt retouchering på den side, hvor fingeren skulle trykke, har gjort nogle særligt anvendelige til knive. Andre er ved en smule behændig tilhugning i enden blevet til et lille stemmeredskab, som vi kalder stikkel, til at spalte ben ud med. Endelig er der flækker med ind- og udbuet æg til skrabning og flækker med tilspidsning egnet til at bore med. I det hele taget viser alle de fundne flækker spor af at have været brugt. Blokkene, hvoraf flækkerne er slået, er ligeledes blandt de fundne sager, og nogle af dem har været genstand for en yderligere tilhugning langs kanten i den tykke ende, der har gjort dem anvendelige til skraberredskaber. Nogle få skiveskrabere, slet tilhuggede,

1, 8, 10: Trykstocke. 2: Afskåret led-ende. 3: Ornamenteret stykke af et itubrukt redskab. 4, 5: Kronhjortegevirstykker med tydelige mærker af bearbejdning. 6: Stykke af itubrukt redskab af rørknogle. 7: Pren eller dolk af udspaltet rørknogle. 9: Dolk af albueben. 11: Itubrukt håndtag til indsættelse af skærpe.

tyder på, at man ikke havde lært at anvende dette i yngre stenalder meget brugte redskab. Store og små knudebor har også været anvendt, og fælles for dem alle er den dårlige tilhugning.

En hel del flint med tilhugning er ikke til at bestemme. Det kan være ufærdigt arbejde eller simple redskaber, brugt ved bopladsens mange daglige gøremål.

Af horn og bensagerne træder især en pren frem, fint forarbejdet, fremstillet af et udspaltet stykke midterdel af mellemfod af kronhjort, 19 cm. langt og omhyggeligt poleret. Den kan ligeså godt have været brugt som et stikvåben som til noget andet, den ligger fint i hånden.

Liste over de fundne stenredskaber.

800 flækker,	7 midtstikler,
65 kerneøkser,	4 flækkeknive m. retouche,
3 skiveøkser,	3 flækkeskrabere m. udbuet æg,
25 spidsøkser,	1 flækkeskraber m. indbuet æg,
7 flækkeblokke.	50 stk. flint med retouche til
10 blokskrabere.	ubestemmelige formål,
2 knudebor.	8 stk. ildskørnet flint,
1 skivebor (stort),	østersskaller,
1 skivebor (lille),	hassel nøddeskaller,
8 spånskrabere,	agern og agern-hase,
2 slagsten,	træstykker,
31 kantstikler,	trækul.

Den øverste del af et albueben, fragment af en rørknogle og et fragment af en hjernekasse af menneske giver anledning til en formodning om, at kannibalisme ikke var en ukendt ting på pladsen, idet disse knoglestykker er i nøjagtig lige så ituslået tilstand som alle de andre knoglerester fra måltiderne på stedet. Hjernekassen er af en usædvanlig tykkelse. En antropolog ville måske have udbytte af at studere den nærmere.

Knoglerne kommer op faste og stærke og behøver ikke nogen konserverende behandling for at kunne opbevares. Træet derimod har sin oprindelige form og farve, men er svampet og blødt og må omgående under behandling, hvis man ønsker at bevare det.

Forarbejdet træ er det ikke lykkedes at finde — endnu.

En nærmere undersøgelse af »Argusgrunden« ville sikkert give overraskende resultater. De fem meter vand er ikke nogen uovervindelig hindring, idet anvendelse af et frømandsudstyr vil kunne tillade et tilstrækkeligt langt ophold under vandet til at gøre værdifulde iagttagelser og måske endog til lidt gravning i kulturlaget. Især hvis en moderat strøm kunne fjerne mudderskyerne, medens arbejdet står på.

Vort land har ændret kystlinier og udstrækning mange gange i tidernes løb, og det tog sin nuværende form efter den store landsenkning, der indtraf samtidig med, at Ancylussøen udtømte sine vande igennem Storebælt, Lillebælt

1: Flækkeskraber. 2: Midtstikkel. 3, 6, 8: Knoglefragmenter af menneske. 4: Kantstikkel. 5, 9, 10, 12: Flækker, utildannede. 11: Fragment af hjernekasse af menneske, meget svær. 7: Pandedel af menneske af »gammel« type. 13: Skævpil.

og Øresund ud i Kattegat, men samtidig også gennem mindre løb, og ved et af disse er det, at »Argusgrunden«s boplads har ligget.

To af de mindre vandløb må formodes at have haft deres udspring i Bredningen, den sydlige ende af Guldborgsund.

Det ene vandløb har banet sig vej mod nord og er blevet til det, der i dag hedder Guldborgsund og har fortsat videre mod nordvest, nord om Femø og videre til sydvest for Knudshoved Odde, hvor det er løbet sammen med Storstrømmen, der igennem Sortsøgab og Grønsund er kommet ude fra selve Ancylussøen; en mindre rende har vel Bøgestrømmen dannet. Ved Knudshoved er den tidligere smeltevandsrende »Susåen« ligeledes kommet til, og der er nu

dannet et anseeligt vandløb, som har fortsat mod nordvest, op imellem Omø, Agersø og Sjælland ud i Storebælt — »Danafloden«.

Imellem Omø, Agersø og Sjælland har vandløbet haft vældige dimensioner; det 66 meter dybe Agersø-sund taler endnu om disse fortidige floders mægtige vandmasser, der malede sig vej til havet.

Konservator Møhl-Hansens beretning om knoglefundene.

Kronhjort (*cervus elaphus*): Dele af mindst 4 venstre underkæber og 2 højre af udvoksede dyr. Et overkæbe- og kraniefragment samt nogle løse tænder. En rosenstok med påsiddende del af tak af yngre dyr, 6 afbrudte eller afskårne spidses fra geviret samt 3 mindre fragmenter. En del fragmenterede hvirvler og ribben, en nedre del af skulderblad, 2 øvre ender af overarm (det ene af yngre individ), 2 nedre ender af overarm, 6 øvre ender, 3 midtstykker og 4 nedre ender af spoleben og albueben, 2 øvre, 1 midtstykke og 4 nedre dele af mellemhånd, 3 bækkenfragmenter, 1 øvre ende, 1 midtstykke og en nedre del af lårben, 1 øvre, 3 midtstykker og 6 nedre dele af skinneben, 2 rulleben, 2 hælben og andre fodrodsknogler samt 4 midterdele af mellemfod (det ene tildannet), dele af 1., 2., 3. tåled.

Rådyr (*capreolus capr.*): Fragment af overkæbe med isiddende to bageste kindtænder, øvre og nedre halvdel af overarm, 3 øvre ender af spoleben, en øvre ende af albueben, øvre og nedre ende af mellemhånd, bækkenhalvdel, øvre halvdel af lårben, midtstykke af 2 nedre ender og øvre ende af skinneben, 4 fragmenter af mellemfod.

Vildsvin (*sus scrofa ferus*): To forreste dele af underkæber af han, den ene med isiddende hjørnetand, bageste del af underkæbe med m 3 og del af m 2 (m 3 længde er 44 mm), 2 midtstykker af underkæbe af unge dyr med isiddende mælketand dp4, desuden enkelte andre kranie- og kæbefragmenter, del af halshvirvel, dele af 2 skulderblade af grise, nedre ende af overarm, midtstykke af albueben (ad) og af spoleben (juv.), håndrodsknogler, midtstykke og to nedre ender af skinneben, nedre ende af lægben, knæskal, 2 rulleben, 3 hælben, dele af mellemfodsben.

Sæl (*phoca* sp.): Fragment af øreknogle.

Bæver (*castor fiber*): Nedre ende af overarm, fragmenteret albueben.

Hund (*canis familiaris*): Nedre del af skinneben (ret kraftigt).

Menneske (*homo sapiens*): Øvre del af albueben, fragment af rørknogle, fragment af hjernekasse (meget tykvægget).

Andefugl (fløjelsand, edderfugl): Midtstykke af overarm.

Samt en del endnu ikke bestemte fugle og fiskeknogler.

Fragment af ornamenteret redskab.

Det andet løb fra Bredningen har haft sit leje i den store lavning, der nu danner Flintinge og Radsted moser. Videre gennem Saxkøbing fjord mod nordvest, syd om Askø, imellem Fejø og Lolland, hvor det fortsatte i samme retning, forbi Rågå og Rågå-flak — »Ståldybet« — og ud i Storebæltet.

Det kan tænkes, at Smålandshavet dengang — i »Ancylussøen«s tid — har ligget som en stor, dejlig dal, gennemskåret af floderne. Femø, Fejø, Askø, Rågå og Vejrø og alle de andre småøer lå som højdedrag, og imellem dem har udbredte søer og sumpstrækninger været ideelle ynglepladser for svømmefugle, vadefugle, bævere og andre dyr, der foretrækker vandets umiddelbare nærhed.

I skovene, som dækkede det øvrige land, har *eg* og *hassel* været de dominerende træer. Forholdene har været ideelle

for mennesker at leve under, og de har benyttet sig af det i vid udstrækning, for overalt langs disse forhenværende floder findes sporene af menneskenes liv og færden.

Århundreder gik, efter at landsænkningen havde taget sin begyndelse, de store sumpe var blevet til endnu større søer. Vandet bredte sig, og menneskene måtte søge højere liggende steder langs floderne til bopladser, så de kunne komme tørskoede til og fra jagterne i Lollands skove. Og netop på dette stadium i landskabets ændring, medens oversvømmelser gjorde den tidligere så dejlige dal ubeboelig, var det, at et jægersamfund slog sig ned på »Argusgrunden«, der dengang har ligget som en lille holm ved kysten.

Det anseelige kulturlag vidner om en relativ lang beboelsesperiode. Trods de hårde levevilkår, som jæger-fiskere altid har måttet friste, har der alligevel af og til været trang til at pynte lidt på hverdagen. Et brudstykke af et benredskab viser en dobbelt række prikker, sirligt indborede og forbundne med fine, krydsende linier, som en række korssting.

Landsænkningen fortsatte ubarmhjertigt, og vandet skyllede snart også over holmen og skjulte jægerens spor i årtusinder.

En lille efterskrift vil være nødvendig, idet der fra »Argusgrunden« er kommet nye interessante ting.

Der kunne identificeres nye dyrearter blandt nogle i den allerseneste tid indbragte knoglematerialer.

Sort stork er tidligere kun fundet i Vester Ulslev og i Ørting i Jylland. Odder, Havørn og Gedde samt en fiskeart, som ikke kan bestemmes med sikkerhed, idet der mangler sammenligningsmateriale, men den må sikkert henføres til læbefiskenes gruppe. Ved Nordsjællands kyst fanges en Berggylt, som ligner den, men »Argusgrunden«s fisk er tre gange så stor. Og så er den ikke tidligere fundet fra forhistorisk tid.

Et pandestykke af homo sapiens af tydelig gammel type og af usædvanlig tykkelse påkalder naturligvis stor interesse. En nærmere omtale af dette fund vil først kunne finde sted, når undersøgelsen på anatomisk institut er afsluttet.

Et skinnebensfragment af menneske, viser tydelig indridninger, som ikke er recente og således forstærker formodningen om, at kannibalisme har fundet sted paa »Argusgrunden«.

Middelalderlige lægeplanter med særligt henblik på klostrenes urtegårde.

Af *Ib Clemens Petersen.*

Ved Lolland-Falsters Stiftsmuseums frilandsafdeling har der i en kort årrække været en »urtegård« med et udvalg af de i middelalderen dyrkede læge- og krydderplanter. Planterne heri er en slags »levende museumsgenstande«, hvis kulturhistorie fører tilbage til den klassiske oldtid, Hellas og Rom, ja, undertiden helt til vor kulturkreds' egentlige arnesteder i den nære orient. Hovedparten af disse planter er først kommet til Danmark ved munkenes hjælp. I løbet af 1100-tallet og de følgende århundreder grundlagdes et betydeligt antal klostre rundt om i landet; og da munkene fra deres hjemstavn drog til Danmark, medførte de urtefrø, rødder og pødekviste. Eller de rekvirerede fra moderklostrene, med hvilke forbindelsen holdtes vedlige. I løbet af relativt kort tid indførtes på den måde et betydeligt antal for Danmark nye køkkenurter og lægeplanter. Til Vest- og Mellemeuropa var hovedparten af dette planteudvalg allerede kommet i løbet af de første århundreder e. Kr. som følge af den romerske erobring.

Det var særlig Benedictiner- og Cisterciensermunkene, der interesserede sig for havebrug, derunder dyrkningen og anvendelsen af lægeplanter. Men heller ikke de øvrige ordener var fremmede for disse sysler. Ved den hellige Birgittas kloster i Vadstena (indviet 1430) fandtes en i stor stil anlagt »kryddagård« ved siden af »trädgården«. Også Birgittinerklostret i Maribo har haft store af mure omgivne haveanlæg; det er derfor en naturlig opgave for Stiftsmuseet, hvorunder klosterruinerne sorterer, at forsøge på at rekonstruere en middelalderlig klosterurtegård. Her støder man imidlertid på den vanskelighed, at der ikke er bevaret nogen fortegnelse over artsbestanden i en dansk klosterhave. De forskellige veje, ad hvilke man forsøger at løse dette problem, vil det imidlertid føre for vidt at komme ind på her.

På Det kgl. Bibliotek opbevares et håndskrift med årstallet 1520, der menes at stamme fra klostret i Maribo (Gl. kgl. Saml. 3457, 8vo; omtalt i Marius Kristensens Harpestræng-udgave, s. XCVIII). I dette håndskrift findes bl. a. en for- tegnelse over lægeurter, omfattende ca. 80 arter. En mindre del af disse er almindelige vildtvoksende danske planter eller betegner importerede vegetabiliske medicinalvarer fra var- mere egne. Men hovedparten er haveplanter, der lader sig dyrke under danske klimaforhold; disse arter er i det følgende mærkede med * foran navnet. Om de så virkelig har været dyrket i Maribo, kan man naturligvis ikke vide med sik- kerhed.

Om lægeurternes anvendelse ved vi derimod en hel del gennem de bevarede afskrifter af middelalderlige »urte- bøger«. De berømteste af disse er *Henrik Harpestrængs*, for- fattet i begyndelsen af 1200-tallet, samt en dansk lægebog fra den arnamagnæanske håndskriftsamling; den betegnes i reglen *A. M. 187*. Mens Harpestræng repræsenterer sin tids højeste akademiske lægevidenskab, må *A. M. 187* betegnes som et typisk eksempel på den såkaldte munkemedicin, præget af overtro og uvidenhed. En del af de følgende oplys- ninger om lægeplanternes anvendelse er hentet fra de ældste trykte lægebøger, der ganske vist stammer fra 1500- og 1600- tallene, men endnu bærer et middelalderligt præg. De tre kendteste urtebogsforfattere fra denne periode er *Christiern Pedersen*, *Henrick Smith* og *Simon Paulli*. De to sidstnævnte er på de følgende sider forkortet til henholdsvis *H. Sm.* og *S. P.*

Næsten alle de omtalte planter har været brugt mod et stort antal forskellige sygdomme, både udvortes og indvortes; det under hver art anførte må derfor nærmest betragtes som eksempler.

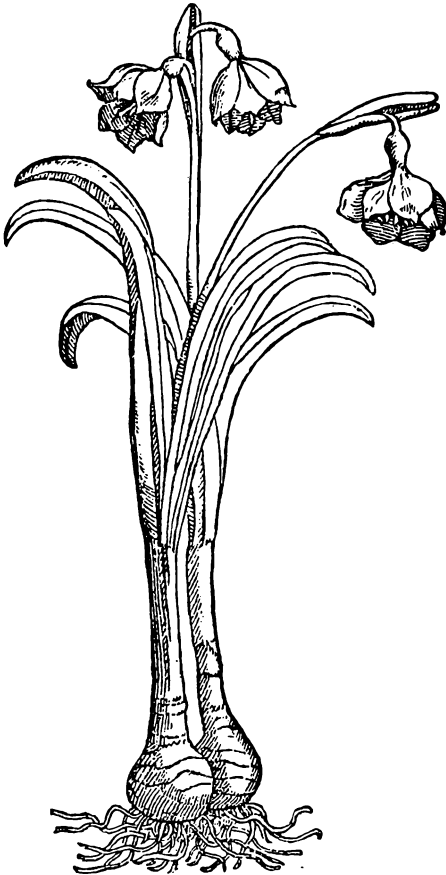
Hovedparten af planterne i Frilandsmuseets urtegård er stillet til rådighed fra Botanisk Have i København, hvilket har været en meget værdifuld hjælp for Stiftsmuseet.

Da samme art ikke til stadighed dyrkes i samme bed, er den følgende gennemgang ordnet alfabetisk efter planternes mest fremtrædende danske navne; iøvrigt henvises til registret side 407.

Litteratur.

- A. M. 187. Det arnamagnæanske Håndskrift Nr. 187 i Oktav, indeholdende en dansk Lægebog. Udg. af Viggo Såby. — Kbh. 1886.
- CLEMENS PETERSEN, IB 1953: Lidt om Havebrug i Danmark i ældre Tider. — Lolland-Falsters Stiftsmuseums årsberetning.
- v. FISCHER-BENZON, R. 1894: Altdeutsche Gartenflora. — Kiel und Leipzig.
- FÆGRI, KNUT 1944: Planteverdenen i folketroen. — Folketru og folkeliv. Oslo.
- GARBOE, A. 1934: Om gamle Lægeplanter paa en lille Ø, Agersø i Storebælt. — Farmaceutisk Tidende Nr. 29.
- GRAM, K., JENSEN, HJ. & MENTZ, A. 1937: Nytteplanter. — Kbh.
- HAUBERG, POUL 1925: Planter i Lægekunstens og Overtroens Tjeneste. — »Naturens Verden«.
- 1927: En middelalderlig dansk Lægebog. — Dansk med.-hist. Selsk.
- 1936: Henrik Harpestræng Liber herbarum. — København.
- HEIDE, FR. 1916: Løvestikken. En gammel Læge- og Almueplanters Historie. — Fra Naturens Værksted V.
- JESSEN, KNUD & LIND, JENS 1922—23: Det danske Markkruddts Historie. — K. Danske Vid. Selsk. Skr. nat. og math. Afd., 8 Rk., VIII.
- KARLING, STEN 1931: Trädgårdskonstens historia i Sverige. — Stockholm.
- KRISTENSEN, MARIUS 1908—20: Harpestræng, gamle danske urtebøger ... udg. f. Universitets-Jubilæets danske Samfund. — Kbh.
- LAURENT-TÄCKHOLM, VIVI 1952: Faraos blomster. — Kbh.
- LAURITSEN, L. P. 1923—38: Botaniske Kauserier. — »Flora og Fauna«.
- LIND, J. 1916: Vore gamle Urtebøger. — Farm. Tid.
- 1918: Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger. — Kbh.
- 1931: Klosterhaven i Øm. — Aarhus Stifts Aarbøger XXIV.
- MADSEN, ANDREAS 1920: Havebrug i Danmark i Oldtid og Middelalder. — Bruun & Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri. — Kbh.
- NIELSEN, LAURITZ 1937: Danmarks middelalderlige Haandskrifter. — Kbh.
- NILAUS JENSEN, H. 1945: Læge- og Krydderplanter. — Danmarks Haver II.
- OLAFSEN, O. 1898: Havebrug og Frugtavl i Norge i Middelalderen. — Christiania.
- PAULLI, SIMON 1648: Flora Danica, det er Dansk Urtebog. — Kbh.
- PEDERSEN, CHR. 1902: Bidrag til en Fremstilling af Danmarks Havebrug i Middelalderen. — København.
- PEDERSEN, CHRISTIERN 1533: En nøttelig Legebog. — Malmø. (Udg. i facsimile med indledning af Poul Hauberg. Kbh. 1933).
- REICHBORN-KJENNERUD, I. 1922: Våre folkemedisinske lægeurter. — Den norske lægeforenings smaaskrifter 32.
- 1930: Den gamle urtegård. Lægeurter fra middelalderen. — Sarpsborg.
- SMITH, HENRICK 1546: Een skøn loestig ny vrtegaardt. — Malmø. (Citatene i det følgende er taget fra det tilsvarende afsnit af Henrick Smids Lægebog, Kiøbenhaffn 1577).

5. *Leucoium bulbosum.*

I. Leucoium bulbosum vulgare. Baubin.
 * *Narcissus Martius.*
Brunf.
 * *Septimus. Matth.*
 * *Viola alba Theophrasti. Trag.*
 * *Viola alba bulbosa. Fuch.*
 * *Leucoium bulbosum hexaphylon. Dodon. Camer.*
 * *Leucoium bulbosum primum. Taber.*
 * *Leuconarcissiflorion paucioribus floribus. Lob.*
 * *Leuconarcissiflorion vulgare. Cam. in Matthiolum.*
 * *Narcissus Germanicus vulgaris. Suvert.*

Plantearterne.

AKELEJE (*Aquilegia vulgaris*) er vildtvoksende i Mellem- og Sydsverige samt, omend den er sjælden, på Bornholm. Som haveplante og forvildet fra haver træffes den også i andre egne af Danmark. Indplantningen af A. i haverne som prydblade har antagelig først fundet sted i middelalderen; nogen »klassisk« lægeplante er den altså ikke. I en middelalderlig dansk lægebog fra o. 1450, der væsentlig bygger på tyske kilder, nævnes A.-frø to steder i opskrifter på lægemidler. H. Sm. giver planten følgende karakteristiske introduktion: »Den edelige Ackeleyes vrt, brugis føye aff de lærde Læger, enddog mand maa bruge hende induaartis oc uduaartis i Legemet, hun haffuer mange kaastelige dyder«. Derpå gives en mængde eksempler på plantens brug, bl. a. til sårheling.

ALANT (Læge-A., Holdsur, St. Ellensurt) (*Inula helenium*). Vin med A.-rod var i middelalderen en yndet lægedrik; den kaldtes Potio Paulina, idet man antog, det var denne slags vin, Paulus havde anbefalet Timotheus som særlig mavestyrkende (1. Tim, 5, 23). »Holtzurt er en kaastelig Lægedom til dem som ere trangbrystige, oc til dem som haffue en kaald Maffue. Holtzurtis Vin hastelige drucket er god for en trang oc stacket Aande, for Hoste, for dem som spytte Blod ...« (H. Sm.). Også udvortes blev A. brugt: »den heeler oc læger galne Hundis, item Slangers oc andre saadanne Diurs forgiftige Bid«. (S. P). Fra klosterhaverne førtes A. til bønderhaverne, endnu træffes den hist og her på klostertomter og borgvolde og ved landsbyernes gærder.

*AMBRA (*Artemisia abrotanum*). Gnider man et blad mellem fingrene og nyder dets særprægede duft, forstår man, at S. P. påstår, »at de som deris Luctelse hafve mist, kand den ved hendis Virckning igien bekomme«. A. er fra

På foregående side er gengivet et træsnit af DOROTHEALILJE (se s. 370) fra den ældste illustrerede danske urtebog, *Simon Paulli Flora Danica 1648*. (Klichéen er velvilligst stillet til rådighed af medicinalfirmaet H. Lundbeck & Co. %, Kbh.)

gammel tid meget udbredt i småhaver på landet; endnu langt ind i forrige århundrede var det skik, at kvinderne havde en lille urtekost af A. eller en anden »lugteurt« med i kirke; den gjorde samme nytte som et »hovedvandsæg« med vellugtende vand. I de katolske kirker brændes A. som røgelse. Som lægeplante mod talrige sygdomme har A. været brugt lige siden Hippokrates, »lægekunstens fader«, der levede i Grækenland o. 400 f. Kr. Den dag i dag bruges A.-udtræk i hostestillende midler.

ANIS (*Pimpinella anisum*) omtales i Bibelen. Allerede i det gamle Ægypten stod den i høj kurs og er derfra kommet til Sydeuropa. De klassiske forfattere omtaler brugen af A., både som læge- og køkkenurt; således var den krydderi i de romerske bryllupskager, *mustacea*. Fra Middelhavslandene bredte dyrkningen sig mod nord; hos os har A. imidlertid svært ved at give modne frugter og har næppe spillet nogen rolle. Harpestræng anbefaler A. mod »unt wæthær oc blæst innæn maghæ« samt mod hoved- og ørepine; tillige påstår han, at den øger kvindernes mælk, og at den »up vækkær lustæ til quinnæ«. Også H. Sm. og S. P. omtaler Anis udførligt; hos sidstnævnte fremgår det, at planten er sjælden i haverne, men indføres »udi stor Mangfoldighed aff Apoteckerne oc Urtekræmmere«. Foruden om den medicinske brug beretter S. P. følgende: »Aff Anijs-Frøe oc *Spiritu vini* blifuer der it *Aqva vitæ* giort, huilcket for den gemeene Mand at commendere er gandske w-for-nøden; thi de det vel saaledis allevegne missbruge, at det med all rette burde i steden for *Aqva vitæ*, det er: Lijfsens Vand, kaldis *Aqva mortis*, det er: Dødsens Vand. efterdi mange Dranckere for dets Missbrugs skyld maa sætte Lijfuet til«. I nutiden er A. stadig en ret vigtig handelsvare, der foruden i Europa dyrkes i Østasien og Sydamerika. Foruden til medicin bruges den til anisette-likør — og til »Kongen af Danmarks bolcher«.

[*]ARUM (Dansk Ingefær) (*Arum maculatum*). Harpestrængs og A. M. 187's afsnit om »Dragantea« (eller »Draccontea«) sigter antagelig til den i Middelhavslandene almindelig udbredte *Arum dracunculus*, der i oldtiden var en an-

set læge- og trolddomsurt, især brugt ved slangebid. Arumarternes knolde blev også spist i mange egne, idet den skarptsmagende saft bortskaffedes ved tørring; denne anvendelse er fortsat helt op til nutiden. Nord for Alperne erstattedes *A. dracunculus* af andre Arumarter, og den ret hyppige forekomst af »Dansk Ingefær« i skove i Danmarks sydlige egne står muligvis i forbindelse med en tidligere dyrkning. S. P. omtaler den både som vild og dyrket, den vilde hyppigst med uplettede blade; han kalder de fleste steder planten for »Aron« eller »Muncke-Fands«. Hos H. Sm. læses: »Jeg veed nøye nogen bedre Vrt for Pestilentez oc Pestilentzis bylder, end Aarons vrtis grøne Blad, der paa lagde«. Og S. P. siger, at roden »er god til Madden udi Pestis tid«.

BALDRIAN (Romersk B.) (*Valeriana phu*). Lige fra oldtiden til i dag har den stærkt aromatiske B-rod været brugt som almindeligt beroligende middel (sedativum) ved nervøse lidelser samt ved krampe m. m. (B-dråber, Valeriana-mikstur). I folkemedicinen har den tillige været brugt som ormemiddel. S. P. omtaler brugen af »tam B.« mod »tyndt liv«, gulsot, »miltens forstoppelse«, pest m. m., mens vild B. især anbefales ved øjensygdomme. Alle B-arter har en ret stærk og ubehagelig lugt, som katte imidlertid synes godt om; undertiden ødelægger de planterne ved at rive dem i stykker eller ved hyppigt at lægge sig oven på dem.

BALSAM (*Chrysanthemum (Tanacetum) balsamita*) stammer fra Sydeuropa, måske oprindeligt fra Asien, og var tidligere en yndet haveplante hos os. S. P. siger herom, »at denne Balsom her i voris Lande fast frem for alle andre Urter udi Hafverne paa Landssbyerne saa vel som i Kiøbstæderne blifuer dyrcket oc elsket«. Endnu træffes den i landsbyhaver, men er ellers gået af mode. B. har en liflig duft; ligesom Ambra brugte kvinderne den som »lugteurt« i kirken; hjemme strøede man den på gulvene »til at bortdrifue slem Stanck«, og om vinteren stænkede man kakkelloven med B-vand. Den såkaldte »Balsom-Backelse« ansås for »god for dennem, som hafue en kaald Mafve oc Lefver«. H. Sm. kalder B. for »Slet Saluie«, og nævner, at den bruges

på maden og som modgift, bl. a. mod opium. Harpestrængs »Balsamus« sigter til indførte plantedele og harpiks fra en arabisk træart.

BASILIKUM (*Ocimum basilicum*). Navnet B. afledes af et græsk ord, der betyder »kongelig«; allerede i den klassiske oldtid ansås denne plante for et kongeligt krydderi. Både den store og den lille form kendtes i middelalderen. Da B. stammer fra Indien, er den vanskelig at dyrke på friland uden forkultur i urtepotte eller bæk. Ikke desto mindre siger S. P.: »Her i Landene saais den i Hafverne udi temmelig stor Mængde«. Han anbefaler frøene udblødt i rosenvand mod sprækker i læber, tunge og bryster; men mener iøvrigt, »at mand endeligen skal holde sig fra Basilickis indvortis Brug«, altså heller ikke bruge den som krydderi. H. Sm. siger derimod, at de tørrede blade »ere lystige at bruge i Maden« og anbefaler B. kogt i vin mod »den trange oc stackede Aande ... oc den gamle Hoste«.

»BEDER«. Dyrkede varieteter af *Beta vulgaris*: Runkelroer, Rødbeder, muligvis også Bladbeder (Mangold), der alle er meget gamle kulturplanter, kendtes utvivlsomt i danske middelalderhaver. I et af de senere Harpestræng-håndskrifter står der: »Beta Thet er Bedhæ Hwn er got for blodsoet ... Oc for hostæ ... Oc for maffwæwerk« etc. Også H. Sm. omtaler »Bede som vaaxer i Gaarde oc Haffuer, oc ere tuende slag, huid oc rød«. »Kaal giort aff Bede, er en læt fordøuelig Mad, tien vel dem som haffue en ond skrøbelig Maffue. Vnge Bede met hendis Røder lit opsaaden ... giffuer lyst til Maden, stiller Maffuens røde Cholera, hun skal brugis om Sommeren«.

***BETONIE** (*Betonica officinalis*). En romersk læge fra oldtiden nævner B. som lægemiddel mod 47 sygdomme; ganske særlig hjælper den ved heling af store sår i hovedet, f. eks. efter hug. B. har også haft ry som trolddomsurt. Harpestræng, der ellers ikke nævner meget af overtroisk art, fortæller, at hvis man lægger B. i en ring uden om hugorme, tør de ikke kravle ud, men bider hinanden og slår med halerne til de dør. Og den, som bærer denne urt på sig, tager ingen skade af farlig medicin! Trods sin alsidig-

hed er B. i nutiden helt gået af brug. B. har været dyrket som lægeplante i Norden; iøvrigt findes den vildtvoksende nogle få steder på Vestlolland i egeskove og mellem krat.

BUKKEHORN (*Trigonella foenum graecum*). Denne stærkt lugtende bælgplante stammer fra de østlige Middelhavslande. Frøene af denne art var gennem oldtid og middelalder et højt anset lægemiddel og omtales talrige gange i næsten alle vore gamle urtebøger (÷ Harpestræng). Dette viser ganske vist ikke med sikkerhed, at planten dyrkedes hos os i middelalderen; men så langt som til det nordligste Tyskland har den i hvert fald været dyrket. »Fenu Greci frø, er it kaasteligt, lysteligt oc nytteligt Frø til at bløde oc modgiøre Bylder met, oc stille pine met, induaartis oc vduaartis, oc er offte forsøgt« (H. Sm.). Samme forfatter omtaler derefter dette lægemiddels anvendelse til omslag, til »røgbad« bagi, til klyster etc. — Se endv. s. 400, fodnoten).

***BULMEURT** (*Hyoscyamus niger*). Denne giftplante er fundet ved en mængde gamle klostre og voldsteder; og særlig iøjnefaldende breder den sig, når udgravningsarbejder giver den stærkt forbedrede livsbetingelser ved at fjerne grønsværen. B. omtales allerede på babyloniske kileskrift-tavler som middel mod tandpine. I Grækenland brugtes B. ved frembringelsen af de bedøvende dampe, der bragte præstinden ved oraklet i Delfi til at tale i vildelse. H. Sm. og S. P. omtaler, hvorledes tatere og landsknægte bruger frøenes giftige røg til at bedøve hønsene med om natten for at stjæle dem. B. brugtes i middelalderen som sovemiddel og smertestillende — og i »heksesalve«. Giftstofferne ligner dem i Galnebær¹⁾ og betinger B.'s avendelse i nutiden mod bronchitis, søsyge og for stærk mavesyreproduktion.

CIKORIE (*Cichorium intybus*). Allerede de gamle ægyptere og efter dem grækerne og romerne brugte C., dels som en bitter, maveregulerende salat, dels »til udvortes«. I medicinen har den været brugt som blodrensende og nervestyrkende. Rodens anvendelse som kaffeerstatning går kun tilbage til 1700-tallet; og det er den medicinske anvendelse af planten, der har befordret dens udbredelse mod nord. Den fandtes i Norden i middelalderen, og S. P. (1648) angiver,

¹⁾ Galnebær (*Atropa belladonna*) antages først at være indført til Danmark som lægeplante i 1600-tallet.

at den, foruden at være vildtvoksende, er »aff mange udi stor Mangfoldighed dyrcket«. H. Sm. kalder planten »Blaa byncke« eller »Stor Jernurt« og omtaler mange medicinske anvendelser. I ældre tid var C. tillige en trylleplante, der gav den, der bar den hos sig, overnaturlige kræfter og uimodtagelighed for sår.

*DILD (*Anethum graveolens*). Denne velkendte krydderurt stammer fra Sydeuropa og omtales hyppigt af de græske og romerske oldtidsforfattere. De gamle romere prydede sig med krans af dildens blomsterstande ved festlige lejligheder. Til Norden er D. tidligt kommet og flittigt dyrket, både som krydder-, læge- og trylleurt; hvor D. vogtede hus og dør, vovede troldene sig ikke frem. I Sverige findes den endnu i næsten hver eneste have. Harpestræng fortæller bl. a., at et afkog af D. gavner fordøjelsen; og hvis man ræber meget efter at have spist D., er det tegn på, at ens mavesygdom er borte! Men drikker man D.-saft for ofte, tager man skade på sit syn. Han omtaler iøvrigt adskillige medicinske anvendelser — lige som A. M. 187, H. Sm., S. P. etc.

DOROTHEALILJE (Sankt D., Klosterlilje, Blidelslilje [blidemåned = februar]) (*Leucojum vernum*). Mens Vintergæk først er kommet til Danmark langt senere, kan der ikke være tvivl om, at D. har været dyrket i klosterhaver i den senere del af middelalderen. Det kan næppe være tilfældigt, at D., der ellers meget sjældent træffes udenfor haverne, er fundet forvildet netop på de tre steder i Norden, hvor der har ligget Birgittinerklostre: Moderklostret Vadstena i Sverige samt Maribo og Mariager. Birgittinernonnerne har åbenbart haft forkærlighed for denne plante. I Danmark når D. kun undtagelsesvis at blomstre på sin sagnagtige helgenindes dag, den 6. februar; på denne dag lyste kirken efter gammel skik velsignelse over haverne for det kommende høstår. Mens H. Sm. nævner visse medicinske anvendelser af D., mener S. P., at den kun med sine »skønne Blomster oc Dejlighed forlyste Menniskens Øyne oc Hierter« (Se s. 364).

*ERUCA (*Eruca sativa*) er en sydeuropæisk korsblomstret plante, der berømmes som salatplante af de klassiske forfattere. I middelalderen strakte dens dyrkningsområde sig

højt op i Tyskland, muligvis også til Danmark; i nutiden er den ganske gået af brug, end ikke S. P. nævner den. Derimod træffes den, omend sjældent, som indslæbt i Danmark. Harpestræng omtaler ret udførligt brugen af »Eruca. akærkal«. Bl. a. nævnes, at den i blanding med alm. Salat, skulle være særlig sund; man regnede dengang med, at disse to arter gensidig afvejede hinandens uheldige egenskaber. Måske har man i Danmark i stedet for E. benyttet Sennep (side 397).

*FENNIKEL (*Foeniculum vulgare*) omtales af de græske og romerske oldtidslæger. Harpestræng og de senere danske urtebogsforfattere nævner den som middel mod en mængde sygdomme. H. Sm. påstår, at »Nu i vor tid, er der intet Frø til, som saa idelige i Lægedommen brugis, som Fennickels«. Harp. beretter, at når gamle hugorme spiser F., bliver de unge igen — og »derfor« må den også være god for gamle folk. Han nævner også, at F.-frø med vin »gør lust til quinnæ«. S. P. fortæller om denne fortræffelige urt, at »naar den enten raa eller oc kaagit blifuer æden ... da kand den giøre Ammernis Bryste, som ere indsvundne, oc ingen Melck hafue, saa store, trinde, oc fulde med Di, som it strittende Yfver paa it Faar eller en Gied«. F. har tidligere været dyrket som krydderurt i danske køkkenhaver.

GALDEBÆR (*Bryonia alba* & *B. dioeca*). Den førstnævnte art har sorte bær og betegnedes af de klassiske oldtidsforfattere »sort vinranke«; den anden art har røde bær og kaldtes »hvid vinranke«. Rødderne af de to arter har samme medicinske virkning, og de brugtes derfor i flæng; i ældre angivelser er det derfor ofte vanskeligt at afgøre hvilken art der menes. Begge arter forekommer vildtvoksende i Danmark ved gærder i udkanten af byer; *B. alba* er langt den almindeligste. I Christiern Pedersens lægebog fra 1533 (og hos H. Sm. og S. P.) betegnes Galdebær som »Valske Roer«; i dette udtryk ligger sandsynligvis, at de er indplantet i Danmark fra mildere himmelstrøg, fra »Vælskland«. Roden brugtes især som afføringsmiddel; H. Sm. nævner advarende, at nogle »purgere met hende, saa at alle Induoller gaa bag vd«.

*HAMP (*Cannabis sativa*) er hjemmehørende i Indien, men dyrkningen fandt allerede i oldtiden vej til Europa. Både som tekstilplante og for de olieholdige frøs skyld har denne planteart betydning; naturligvis var den også lægeurt. Et af de senere Harpestræng-håndskrifteres afsnit om »Canopum Thet er Hamp« synes dog ifølge sit indhold at sigte til den almindelige vildtvoksende plante Hampagtig Hjortetrøst (*Eupatorium cannabinum*). Derimod er det antagelig ægte Hamp, der nævnes i A. M. 187: »Tac osæn (d. v. s. saften) af hampæ frø oc drøp i øræt, oc tha dør ormæn«. Et ganske tilsvarende råd genfindes i hvert fald hos H. Sm., der iøvrigt fortæller, at »Somme bruge offte Milck aff Hampefrø giort, saadan Mad ideligen bruget, gjør visselige en kaald Maffue« — men kan bruges mod »den tørre hede Hoste«.

HASSELURT (*Asarum europaeum*) hører hjemme i de østlige Middelhavslandes bjergskove, men plantedes allerede i oldtiden i haver. I middelalderens klosterhaver var den en ret vigtig lægeplante; og den er antagelig ført til Danmark af munkene. Den skarptsmagende og noget giftige rodstock blev især anvendt som et kraftigt bræk- og afføringsmiddel. Allerede Harpestræng nævner, at »hvn rensær oc hiartæ røtær mæth upcastæn«. Iøvrigt har H. været brugt mod blæresten, gulsot, vattersot, koldfeber samt til nysepulver og til at fremme fødsler. I moderne lægekunst er H. forlængst erstattet med den sydamerikanske Brækrod; men i folke-medicinen har H. været brugt længe. I forrige århundrede brugtes den mod drikkældighed og kaldtes derfor »Værts-husrod«.

HESTEBØNNE (*Vicia faba*). Mens Havebønne først indførtes til Europa fra Amerika i 1500-tallet, er dyrkningen af H. eller Valsk Bønne meget gammel i vor verdensdel. Den omtales hyppigt af de klassiske forfattere, bl. a. Homer og Herodot. Til Norden er den, som fundene har godtgjort, kommet i jernalderen; i klosterhaverne har bønner og ærter sikkert været almindelige. Hos Harpestræng nævnes »bønær« kun forbigående; i A. M. 187 omtales de adskillige steder. Allerede i det gamle Rom brugtes H. ikke alene som nærings-

middel, men også medicinsk. Hos H. Sm. omtales deres udvortes brug: »Bønnemel er god oc tien til Brysternis, den lønlige Steds og Ledemodernis heffuelse oc Knuder, i Vin saadet, oc varm paalagt«.

HJERTENSFRYD (*Melissa officinalis*) er en af de mange stærkt og aromatisk duftende læbeblomster, der som lægeplanter har været brugt i Sydeuropa i oldtiden, og som munkene har ført hertil, muligvis dog først i middelalderens senere del. Især i tiden efter reformationen blev den »dyrcket, plantet oc elskit udi Hafuerne«. »Hjertensfryd-vand« brugtes især af kvinderne, både som parfume og som en slags universalmedicin. H. Sm. siger, at H. »tien fuldner til alle induaartis Siugdomme« og S. P. at den »i synderlig maade oc maneere tiener til at styrcke oc fryde Hiertet«. Som et minde om de gamle haver findes H. endnu hist og her i små landsbyhaver, hvor den bibeholdes for sin citronagtige dufts skyld; den kaldes også Citron-Melisse.

HJERTESPÆND (*Leonurus cardiaca*). Læbeblomstret klosterplante, sml. foregående. De gamle danske navne på H. er Sey-Urt eller Galdring; Hjertespænd er det tyske »Hertz-Gespann«, der sigter til plantens brug ved en hjertesygdom hos børn, »hjerteklemmelse«. Planter som H. og Tandbæger fortrængtes som lægeplanter efter reformationen af Hjertensfryd; men endnu paa S. P.'s tid voksede H. »mangfoldeligen ved Gierde oc paa Kirckegaarde«; nu er den ikke slet så almindelig mere. Planten har foruden mod hjertesygdomme været brugt mod slim i luftvejene, kolik og fødselssmerter. I folkemedicinen har den spillet nogen rolle; men iøvrigt har denne plante »it langt treffeligere Nafn, end ellers hendis Brug oc Kræfter ere«.

HJULKRONE (*Borrago officinalis*) hed i ældre tid Borasurt. Denne middelhavsplante er nærbeslægtet med vor hjemlige Oksetunge. Allerede de gamle romere kendte plantens fortrinlige egenskaber: »Ego Borago, gaudia semper ago« (Jeg, Borago, gør altid glæde). Også i vore gamle urtebøger prises Borasurten: »En Kaal giort aff Borrass, oc Spinass, er en kaastelig sund Mad, til siuge oc suage skrøbelige Meniske, skulle de oc bruge Borrass blomster i deris drick, paa

det at de kunde faa leskelse paa deris Sorg oc pine« (H. Sm.). Af blomsterne lavedes et »Conserva« (en slags syltetøj), der ansås for »synderlig nyttigt, naar Hiertet slaer for hart; Item naar nogen er Melancholisk, saa vel som oc udi grasserende Pestilentsis tid« (S. P.).

HUMLE (*Humulus lupulus*). I modsætning til de fleste af de her omtalte plantearter hører H. ikke til de af græske og romerske oldtidslæger benyttede lægeplanter. Den ældste kendte omtale af H. som lægeurt træffes hos en arabisk læge fra o. år 1000. De ældste skriftlige optegnelser om humledyrkning stammer imidlertid fra Frankrig og Tyskland og er fra 700-tallet; rimeligvis er dyrkningen dog langt ældre, og måske er Asien plantens oprindelige hjem. Der foreligger mange efterretninger om humledyrkning ved mellemeuropæiske og danske klostre; og der kan næppe være tvivl om, at det er munkene, der har bragt den til Danmark, hvor H. efterhånden fortrængte brugen af Pors som krydderi i øllet, antagelig i 1300-tallet. I »Laalands Vilkaar« fra 1446 bestemtes, at hver bonde skulle sørge for at have 30 »Humlekuler« på sin jord.

HUNDETUNGE (*Cynoglossum officinale*). En rubladet plante med ækel lugt, der er fundet ved mange af de gamle klostre. Den hører til de klassiske lægeplanter, som allerede assyrerne og senere grækerne og romerne brugte, f. eks. mod slangebids og hundegalskab. En romersk læge fra 6. århundrede er antagelig den første, der lavede piller af H.-rod blandet med Bulmeurt-frø og opium; tilsvarende sælges den dag i dag på vore apoteker (Cynogloss-piller, mod hoste). A. M. 187 nævner »Hundæ tungæ« som middel mod en sygdom, der kaldes »Sagittas dyaboli« (djævelens pile). H. Sm. ordinerer den bagte H.-rod som stikpille: »Dette er it lønligt forsøgt stycke til de induaartis hede Spene bylder, som i Bagtarmen vaaxe«.

HUSLØG (*Sempervivum tectorum*) er sandsynligvis oprindelig indført fra Tyskland og ligesom der plantet på stråtagene. Efter gammel folketro værner den husene mod ildebrand og lynnedslag samt giver lykke til beboerne. Hvis de tætvoksende rosetter af saftige blade dækker en væsentlig

del af stråtaget, har gnister mindre chance for at fænge. Men i folketroen udviklede det sig til at være nok med en enkelt husløgplante på taget. »Taklauk« er meget omtalt i A. M. 187; Harpestræng nævner brugen af H. som lægemiddel mod »thæt thær brænt ær« og mod »thæn undæ eld« (helvedesild) — foruden adskillige andre anvendelser. Som lægeplante omtales denne urt også af H. Sm. og S. P. — I Håkon Håkonsøn den Gamles saga berettes, at »taklauk« blev foreslået brugt, da Inga av Varteig i 1218 skulle underkaste sig jernbyrd for at bevise sønnens kongelige herkomst.

*HVIDLØG (*Allium sativum*) stammer antagelig fra Vestasiens stepper og hører til de ældste og mest anvendte læge- og køkkenurter. Sammen med andre løgarter har H. været dyrket i den »laukagardr« (løggård), der allerede fandtes ved danske jernalderbygder. H. nævnes i et af Edda-digtene som modgift mod giftig drik; og fra sagaerne ved vi, at vikingerne havde løg med på deres sørejser som middel mod skørbug. I Regnar Lodbrogs saga fortælles, at Kraka bed i et løg om morgenen, inden hun forlod hjemmet. Efter slaget ved Stiklestad 1030 gik en kriger, der havde fået et spydstik i maven, til en klog kone, der gav ham løg at spise, for at hun af løglugten kunne mærke, om spyddet var trængt ind i tarmen. De to sidste eksempler tyder på, at der har været tale om stærkt lugtende løg: Hvidløg.

Både Harpestræng og A. M. 187 omtaler brugen af H. (»klofløk«) mod adskillige sygdomme; hos førstnævnte hedder det sig, at den både spises og lægges på ved slangers o. a. giftige dyrs bid — og alle skadelige »orme« skyr løglugten. Den, som fastende spiser H., kan uden fare drikke vand fra ukendte steder! H. virker fordelende, når de lægges på kvæstelser og hævelser; hjælper mod hovedpine, ørepine, tandpine osv. osv. S. P. omtaler, at H. »dyrckis besynderligen aff Bønderne her i disse Lande, huor man udi deris Hafver kand finde heele Biede fulde af dennem«. Han advarer dog mod overdreven brug af H.; det giver »Vee oc Smerte udi Tarmene«; tillige giver de »en grusom stincken-dis Aande«. Han benægter dog ikke plantens evne til at

forebygge pest. I nutiden spiller H. kun en ringe rolle i Danmark; men endnu i forrige århundrede dyrkedes den noget i landsbyhaverne.

HØR (*Linum usitatissimum*) hører til de allerældste kulturplanter og kom til Danmark for ca. 2000 år siden. Hørreren var allerede i forhistorisk tid et værn mod sygdom og onde ånder. Den er nævnt sammen med løg i nordiske runeindskrifter. Hør omtales dog kun ret sparsomt i vore middelalderlige lægebøger. Hos Harpestræng læses således i afsnittet om salt: »Stampæs salt mæth hør frø, tha dughær thæt for ormæ bit«. H. Sm. nævner derimod adskillige medicinske anvendelser, både af hørfrø og linolie, f. eks. mod hoste, forstoppelse, brandsår og hårde bylder.

***IRIS** (*Iris germanica* & *I. florentina*). Navnet Iris bruges i det gamle Hellas, og efter de klassiske forfattere at dømme har forskellige I.-arter spillet en rolle som pryd- og lægeplanter i oldtiden. Den tørrede violduftende rodstok (»Violrod«), især af de to nævnte arter, har gennem tiderne haft adskillige medicinske anvendelser. Den helt op til nutiden fortsatte anvendelse til småbørn, der har ondt for tænder, omtales allerede af Plinius (1. årh. e. Kr.). I et af Harpestræng-håndskrifterne omtales blå Iris udførligt, hvilket ganske vist ikke beviser, at den fandtes i klosterhaverne. H. Sm. kalder Iris »Gule oc blaa Lilier som vaaxe i Vandet«, og siger, at »de blaa loffues oc brugis nu mest i denne tid ... Ere aff varm oc vdriffuendis nature ... er gaat for allehaande hede Kaaldesiuger i Pestilentzis tid oc for Forgiftt« ... etc. — Se også Gul Iris (side 378).

***ISOP** (*Hyssopus officinalis*) er ligesom Lavendel en sydeuropæisk makiplante egnet til kantplante i vore haver. Den har en behagelig lugt og er et godt, noget bittert krydderi, men er alligevel, som så mange af de gamle krydderurter, ganske gået af mode. Gennem oldtid og middelalder var den almindelig yndet. Den er nævnt i 3. Mosebog og i Kristi lidelseshistorie. Som lægeplante har I. haft mange anvendelser. Harpestræng nævner den bl. a. mod hoste, hæshed, lungesygdomme, spolorm, hårdt liv og vattersot. Ifølge S. P. kunne et »blåt øje« helbredes ved et omslag med Isopens

blå blomster — et eksempel på den mystiske forbindelse mellem planters udseende og lægende kraft, man den gang regnede med.

*JERNURT (*Verbena officinalis*). Navnet Jernurt sigter måske til, at planten ansås for egnet til at behandle sår efter jern, d. v. s. våben. Ved *verbena* forstod man i det gamle Rom en gren eller en plante, der brugtes ved højtidelige lejligheder, f. eks. bekransning eller ofring; endvidere anvendtes disse *verbenae* i medicinen. Harpestræng anbefaler J. bl. a. mod malaria — og strør man denne urt mellem folk i drikkelag, da bliver de glade! I middelalderen har J. iøvrigt været tillagt de forunderligste kræfter, lige fra evne til at stimulere børnenes læse- og lærelyst til at sikre sin bærer kvindernes gunst og beskytte ham mod sygdom og onde ånder. Allerede H. Sm. siger, at J. »brugis end i dag mere til Troldom, end til Lægedom«. Endnu omkring 1650 dyrkedes J. i haverne; i nutiden findes den, omend sjældent, forvildet ved landsbyer i den sydlige del af landet.

JØDEKIRSEBÆR (*Physalis alkekengi*). Navnet sigter til, at den kirsebærlignende frugt sidder skjult i det oppustede bæger, der minder om en jødehue. Som navn på denne plante anfører H. Sm. foruden »Iøde Kersebær« tillige »Boberellen« og »Stor Stenbreck«. Berettigelsen af det sidste navn forstås let, når man hører om brugen: »Boberelle æden, eller Vand aff hende brent, oc drucket ... vdriffuer veldelige Pisset oc Stenen, rensar Nyreerne oc Bleren«. Et omslag med bladene af J. »stiller pinen, oc nedtrycke den store Hede«. Her i landet træffes J. foruden i haverne også hist og her forvildet omkring byer.

[*]KALMUS (*Acorus calamus*) vokser hist og her ved sø- og åbredder i Danmark og er iøvrigt vidt udbredt på den nordlige halvkugle. De fleste steder sætter den imidlertid ikke modne frø; det gør den derimod i sin oprindelige hjemstavn: Sydøstasien, hvor den iøvrigt har været dyrket som lægeplante siden en fjern oldtid. De græske og romerske oldtidslæger kendte ikke selve planten, men omtaler den indførte tørrede rod som et værdifuldt bittermiddel og aromatisk stof. Også Harpestræng siger, at planten »væxer

innæn india land oc i pærsia land«. Endnu ved midten af 1500-tallet var planten ukendt i Vesteuropa; men ved slutningen af dette var den ved dyrkning blevet ret udbredt. Langt ned i tiden fortsatte man dog med at bruge den indiske K.-rod jævnsides med den indenlandske. Da K.-planten allerede i 1200-tallet fandtes i de østbaltiske lande, er det ikke udelukket, at den kan være indført til Danmark før reformationen; visse forekomster i nutiden kunne tyde på forbindelse med gamle klostre. Iøvrigt dækker navnene »Calamus«, »Acorus« o. l. i gamle urtebøger ofte over helt andre plantearter. Når A. M. 187 omtaler »Accori« til, sammen med andre planter, at »støp i øghæt« (stoppe i øjet), hvis dette var »illæ slaghæt« (slået), sigtes der antagelig til rodstocken af Gul Iris (*Iris pseudacorus*), uægte Kalmus. I det side 362 nævnte håndskrift, der menes at stamme fra Maribo Kloster, nævnes »Calamus« med vedføjelsen »rør«, altså Tagrør. Også H. Sm. nævner »Rør. Calamus« som lægeplante, men kender naturligvis også den rigtige Kalmusrod. Hos S. P. læser man om brugen af sidstnævnte som beskyttelse mod pest.

*KAMILLE (*Matricaria chamomilla*) var allerede i den klassiske oldtid ligesom i nutiden et yndet middel ved forkølelsessygdomme. Te af »Commendebloomer« virker beroligende, sveddrivende og mildt antiseptisk. Planten har også været kaldt Kamille-Munkekroner, og det har været hævdet, at den skulle være indført til Norden som lægeplante i middelalderen og senere forvildet. Det er dog usikkert, om den i det hele taget dyrkedes i middelalderen; S. P. nævner intet herom. Harpestrængs »Camomilla« omfatter arter af slægterne Kamille, Gåseurt og Okseøje, der alle tillægges samme virkning: urindrivende (løser blæresten), hjælper mod kolik og leversygdomme, fremmer fødsel etc. Den flerårige Romersk K. (*Anthemis nobilis*) anses af S. P. for langt bedre end alm. K.

*KARSE (Have-K.) (*Lepidium sativum*) er en klassisk krydderplante — »fra Babylon« siger en læge fra Neros tid. Oldtidens berømteste læger, Hippokrates og Galenos, omtaler K., sidstnævnte anbefaler at hakke og spise den rå,

hvilket jo praktiseres den dag i dag til gavn for sundheden (stort indhold af C-vitamin). A. M. 187 omtaler K. mange steder, således skal gåsefedt stødt med K. være en god salve mod stærk kløe eller ømhed i hovedet; saft af K. blandet med olie og eddike bruges på lignende måde, og K.-frø indgår i medicin mod hovedpine. Af særlig interesse er bemærkningen: »thæn karsæ, thær waxer i kalgarth«, fordi den tyder på, at K. dyrkedes i »kålgården«, d. v. s. køkkenhaven, i 1300-tallet. Også Harpestræng og de senere urtebogsfornere omtaler mangfoldige anvendelser af K.

*KARTEBOLLE (*Dipsacus spp.*). Harpestrængs afsnit om »Virga pastoris« sigter antagelig til den sydeuropæiske art *D. fullonum*. Også S. P. omtaler en »Tam Karde-tidtzet«, om hvilken det siges, »at den voxer eller med fljyd dyrckis udi Hafver«. Denne art, såvel som den hist og her vildtvoksende Gærde-K. (*D. silvestris*), brugtes i ældre tid til at karte ulden med, og Karteboller kunne derfor ikke undværes i nogen have på landet. Mens S. P. beretter, at »denne Urt kand mand snarere finde hos Ulden-Vefvere ... end paa Apoteckene«, brugte man i middelalderen også K. som lægeurt. Harpestræng bruger således roden mod hovedpine og mavepine, og saften mod ørepine og som blodstillende middel m. m. H. Sm. omtaler også K., men den »brugis aleniste vduaartis«.

KATTEURT (Sisenbrand, Katte-Mynte) (*Nepeta cataria*) ansås i middelalderen for at være en slags mynte; af H. Sm. omtales Sisenbrand og Krusemynte sammen under overskriften Mynte. Et stort kapitel hos Harpestræng: »Calamentum, mintæ ællær næpta«, formodes også at omhandle brugen af almindelig Katteurt. Planten er almindelig i Syd- og Mellemeuropa, og dens forekomst i Danmark hist og her ved gærder og omkring byer taler for, at den er forvildet fra dyrkning i gammel tid. Måske er brugen af K. allerede på retur på S. P.'s tid; han siger intet om, at den dyrkes: »Den voxer aff sig selff vild udi gammel Jord«, og oplyser iøvrigt, at »der disputeris vel om denne Urt, huilcken nu omstunder er den gemeene Mand saare vel bekiendt, hafuer ocsaa aff de gamle Medicis værít brugt«.

*KOMMEN (*Carum carvi*) er sandsynligvis oprindelig vildtvoksende i Norden, selv om dens udbredelse menes begunstiget ved dyrkning. I Kong Valdemars Jordebog omtales, at der svares skat af Kommen. Allerede Harpestræng kender »Kumyn«s dyder: »Thæt forkombær ond wæthær af maghæ. thæt gør oc mat at smæltæ i maghæ. thæt gør at pissæ. thæt dræpær spol ormæ oc styrkær maghæ«. Og S. P. fortæller, at bønderne er klare over, »at den w-for-døfuelighed som fersk Ost gifuer fra sig (besynderligen naar mand alt formegit der aff æder) med Kommen kand fortær is oc fordrifuis«. I middelalderen regnedes K. ligesom adskillige andre stærkt lugtende urter for heksefordrivende.

Foruden »Karui. thæt ær danst kumin« omtaler Harpestræng også »Kvminum. thythæst kumin«. Denne »tyske Kommen« er identisk med SPIDSKOMMEN (*Cuminum cyminum*), også kaldet Romersk Kommen, der i oldtid og middelalder ansås for at være et meget fint krydderi til brød og vin og tillige anvendtes medicinsk. Den har næppe været dyrket i nævneværdig grad nordligere end Midt-Tyskland; S. P. siger da også, at den »blifuer kjøbt i andre Lande, oc fra dennem blifuer hid til os indført«. I nutiden indgår den som en vigtig bestanddel af karry.

KONGELYS (*Verbascum thapsus*, *V. thapsiforme* & *V. lychnitis*) forekommer nogle steder under omstændigheder, der tyder på, at de stammer fra klosterhaver — selv om den førstnævnte art antagelig er oprindelig her i landet. Harpestræng omtaler ganske kort en plante ved navn Tapsia, lysbrand, der menes at være Kongelys. H. Sm. nævner K. eller »Liusebrand« mod mange sygdomme, indvortes tjener den til »dem som Lungesot eller Hoste haffue« og den »stiller Bugens vred oc pine«; udvortes brugt er en te af blomsterne »it Principal eller Hoffuetstycke for alle Øynenens hede Siugdømmer« etc. S. P. nævner brugen af K. i en lang række tilfælde, lige fra malaria, hæmorrhoider og podagra til vorter og rynker i panden »paa de gamle Piger«.

*KORBENDIKT (Benediktinertidse) (*Cnicus benedictus*). Plantens ældre latinske navn, *Carduus benedictus*, betyder »den velsignede tidse«, muligvis sigter det også til Benedict

af Nurcia, Benedictinerordenens stifter. Det tyske navn »Cardobenedict« er så på dansk yderligere forvansket til »Korbendikt«. Harpestræng omtaler den ikke og H. Sm. meget kort; derimod fortæller S. P. vidtløftigt om »Denne fornemme oc berømte Uertis Brug«. »Denne Urt groer vel her i disse Lande ofuerflødeligen, dog udi Hafverne alleniste, huor den Aarligen blifuer saaet«. Og den bliver »med stor Fruct oc fremgang den Siuge til gafn brugt imod de Indvillers Forstoppelser« ... etc. Mens K. er forsvundet fra Danmark, både vild og dyrket, træffes den endnu dyrket og benyttet i Sydens haver; den sår sig selv ligesom Morgenfruer hos os.

KORIANDE (*Coriandrum sativum*). Navnet Koriander kommer af det græske koris, væggelus, og hentyder til, at hele planten har en ubehagelig lugt, der minder om væggetøj. De modne frø har imidlertid en aromatisk lugt og noget peberagtig smag; de har været brugt til bagværk, til krydderi i maden (cervelatpølse) samt i visse likører og parfumer. I oldtiden var K. et meget yndet krydderi; men smagen har ændret sig, og planten dyrkes ikke meget mere. Hist og her træffes den forvildet. I ældre tider var K. en vigtig lægeplante, og den omtales i alle de gamle urtebøger, lige fra Harpestræng til S. P.; H. Sm. skriver således, at K. er »it kaasteligt frø til Maffuen, at nedtrykke den onde forgiftige Røg oc Damp met«; tillige, at den »døder Ormene i Liffuet« og bruges i et plaster mod »hede Saars heffuelser«.

***KRANSBURRE** (*Marrubium vulgare*) kaldtes i middelalderen *Hvid Marube* (sml. Tandbæger). Som så mange andre læbeblomster har den en bitter smag og en krydret lugt. Siden en fjern oldtid har K. været en almindelig anvendt lægeplante: de gamle ægyptere brugte den; den nævnes i Gl. Testamente; naturligvis brugte også Hippokrates og de romerske læger Marube. Og Harpestræng anbefaler den bl. a. mod brystværk, hoste, sår, sidesting, øjen- og øresygdomme samt gulsot. A. M. 187 nævner den næsten på hveranden side. Den ikke ualmindelige forekomst af K. i Danmark, altid ved beboede steder, skyldes sikkert dens anvendelse i folkemedicinen og kan måske føres tilbage til

klosterhavernes plantebestand. Allerede på S. P.'s tid er dyrkningen dog ophørt: »den blifuer intet saet eller dyrcket udi Hafver«.

KRAPPLANTEN (*Rubia tinctorum*) stammer fra de østlige Middelhavslande. Allerede i oldtiden dyrkedes denne plante, af hvis tørrede og pulveriserede rodstock man udvandt et pragtfuldt rødt farvestof. Denne dyrkning fortsattes i stor stil i Syd- og Vesteuropa, lige til fremkomsten af de syntetiske farvestoffer reducerede Kraprodens betydning stærkt. I Tyskland har Krapdyrkningen næppe været af større omfang, og som dansk middelalderplante må K. betegnes som tvivlsom. Den medicinske brug af »Rubia« omtales dog af H. Sm., især som urindrivende middel, endvidere mod gulsot og hugormebid og til at uddrive efterbyrden. Også Harpestrængs afsnit »Rubea«, humlæ« sigter antagelig til denne plante. Tilføjelsen »humlæ« er, som i adskillige andre tilfælde, hvor Harpestræng anfører et »forkert« dansk navn efter det latinske, muligvis at opfatte som en anvisning på en brugbar erstatning under danske forhold.

***KROKUS** (Safran-Krokus) (*Crocus sativus*) er en violet efterårskrokus, der kun sjældent ses i danske haver. Den stammer fra de østlige Middelhavslande og er en klassisk krydder- og farveplante; det er de tørrede griffelspidser, handelsvaren safran, der anvendes. Både Harpestrængs »Crocus saphran« og H. Sm.'s »Saffran. Crocus« sigter utvivlsomt til den importerede ægte vare. Sidstnævnte forfatter beretter udførligt om stoffets medicinske anvendelse. »Vild Saffran«¹⁾ samles og bruges af de fattige. Også S. P. skelner nøje mellem »den rette oc sande Safran« og »den gemeene oc w-ecte«. Den ægte omtaler han som dyrket i haver som prydblant, mens den i Italien, Tyskland, Frankrig og England dyrkes i stor mangfoldighed som nytteplante. Den uægte, der angives at være langt den almindeligste herhjemme, er vor almindelige Forårskrokus (*C. vernus*), der måske allerede dyrkedes i vore senmiddelalderlige haver.

KRUSEMYNTE (*Mentha spicata* var. *crispata*). Denne varietet af Grøn Mynte (se s. 390) har i ældre tid været meget dyrket som krydderi også her i landet. Endnu kan

¹⁾ Hos H. Sm. menes muligvis hermed Saflor (*Carthamus tinctorius*).

den træffes i gamle landsbyhaver. H. Sm. omtaler, at medikamenter af K. »stiller Hickelse oc vemmelse af Cholera«; og de »giøre en lystig til Veneris spil, styrcker alle Lemmer«. At lugte til K. »styrcker Hiernen oc Hukommelsen«. I folke-medicinen har K. været brugt på flere måder: sammen med andre stærkt duftende urter kom man den i »krydderposer«, der varmede og lindrede tandbylder og gigtknuder; de tørrede blade forvandlede brændevinen til en grøn, mave- og nervestyrkende medicin, eller de brugtes som krydderi i pølser og sauce.

KULSUKKER (*Symphytum officinale*) var allerede i oldtiden en anset lægeurt, især til sårheling. Dioskurides, der levede på Neros tid, påstod endog, at overskårne kødstykker vokser sammen igen, når de koges i en gryde med K.-rod. Denne overtro går gennem hele middelalderen og langt ind i den nyere tid; den refereres f. eks. af H. Sm. Mærkeligt nok nævnes K. ikke af Harpestræng, derimod omtales brugen af den i A. M. 187 ved benbrud og sår. S. P. oplyser, at »naarsomhelst Bartskeerne enten skal med en Saff safue eller skære it Lem ... af it Menniske, tage de denne Rod pulveriserit ... oc naar Blodet staar ud allevegne ... hasteligen oc gesvinde det tilstoppe«. I 1700-tallet ophørte brugen af K. efterhånden (undtagen til svinefoder); men endnu vokser arten hos os ret almindeligt som en rest fra tidligere dyrkning i klostre og kulturcentre.

*KVAN (Ædel Angelik, Engelrod) (*Angelica archangelica* eller *Archangelica officinalis*). Denne imponerende skærmplante er i modsætning til næsten alle de andre lægeplanter en højnordisk plante. Den omtales derfor ikke af de klassiske forfattere eller Harpestræng, men derimod i sagaerne. Kvangården er den ældste nordiske have, der foreligger skriftlig efterretning om. Dyrkningen er antagelig ældst i Norge, og på Olav Trygvasons tid solgtes den på torvene. De gamle norske love fortæller, at K. blev dyrket i en have for sig selv; men den samledes også fra vildtvoksende eksemplarer. I landnamstiden har dyrkningen bredt sig til Island og Færøerne; i de færøske bygder ses kvanhaver den dag i dag, mens den i Island er udkonkurreret af de egentlige

madurter. Fra gammel tid har K. ellers været anset som Islands særlige plante, som det f. eks. kan ses på titelkobberet til Simon Paullis *Flora danica*. De skrællede stængler kan spises rå eller tilberedte med fløde; de har en forfriskende smag. Roden, der har en ganske behagelig, let moskusagtig duft, var både nærings- og nydelsesmiddel (tyggedes som »skrå«) — samt lægemiddel mod smitsomme sygdomme — og mod onde ånder! K. var i middelalderen en eksportvare fra Norge og brugtes mod pest. Antagelig fandt K.-dyrkningen vej til danske haver inden reformationen og brugtes ligesom Mesterrod og Løvestikke. H. Sm. omtaler udførligt plantens medicinske anvendelser, og påstår, at »Den store dyd som *Angelica haffuer*, gjør hende i alle Land bekient, saa at huer mand veed af hende at sige, oc huer vil haffue hende i sin Haffue«. De norske Kvaner bliver ofte over 2 m høje og er kraftigere end de Kvaner, der hist og her træffes vildtvoksende i Danmark ved vandløb i nærheden af stranden.

*KVÆSURT (*Sanguisorba officinalis*) har, ligesom den senere tilkomne beslægtede art BIBERNELLE (*Poterium sanguisorba*), været brugt som blodstillende middel og på anden måde. H. Sm. siger, at »Quesurt eller Bibernella er en ret Stenbreck, thi hun sønderbryder Stenen oc udriffuer den ... den tørre Rod til Puluer støt, maa brugis paa Maden i Peberens sted, er sandeligen udi alle maade en kaastelig Rod til det gantske Legeme, maa brugis induaartis oc uduaartis«. Indvortes til »den kaalde slimactige Phlegmatiske Maffue ... oc Tarmernis vreds pine«; om den udvortes brug siges, at »Somme holde Quesurt for it kaasteligt Vundenkruet« (sårhelingsurt). Som vildtvoksende i Danmark er K. kun fundet et par steder i Jylland.

*KØRVEL: Have-K. (*Anthriscus cerefolium*) og Spansk K. (*Myrrhis odorata*). Brugen af K., både som køkken- og lægeurt, har utvivlsomt været af stor betydning i det gamle Rom; men det kan undertiden hos de klassiske forfattere være vanskeligt at udrede hvilke slags, der menes. Også i klostrene spillede K. en stor rolle og er sikkert herved kommet til Danmark. Den flerårige Spansk K. er endnu almindelig i

gamle landsbyhaver og undertiden ved selve klosterruinen. Harpestræng anfører brugen af K. mod en mængde sygdomme: »for en byld cancær«, sidesting, spolorm, kvindesygdom, kvalme, urindrivende, ja endog om »barns halsben gangær af læth«. H. Sm. skriver, at »Den tamme Køruel tien Kocken, oc Apoteckeren, er en forsøgt Vrt, for det induaartis leffrede Blod«. S. P. omtaler de to K.-arter hver for sig; begge anføres som gode urindrivende midler m. m. Mærkeligt nok nævner han intet om brugen af de aromatiske frugter hos Spansk K. Da denne art i visse egne kaldes »Aniskål«, har man ellers formodet, at dens frugter har været brugt som en erstatning for de ægte Anis-frugter her i Norden.

KÅL (*Brassica oleracea*). Ordet Kål kommer af det latinske *caulis*, der egentlig betyder plantestængel eller stilk; men allerede Cicero, Horats og Plinius brugte ordet i betydningen kålstok eller Kål. Som det fremgår af den oldnordiske glose »kålgardr«, går dyrkningen af Kål (Grønkål, Hvidkål) også i Norden langt tilbage i tiden. Den medicinske brug af »*Caulis romana*« omtales udførligt hos Harpestræng. Om brugen af Hovedkål skriver H. Sm.: »Huer er vel vitterligt huor til Cabuse kaal tien, sandelige til en hungrig Maffue, er hand god, om hand ellers vel tilred er, oc Suinene deris bolig i hannem haffue, maa oc brugis til Lægedom« ... Også Rødkål omtaler han; og det er givet, at forskellige kålsorter har spillet en hovedrolle i klosterhaverne.

LAVENDEL (*Lavandula vera*). Denne almindelige kantplante i haver har egentlig sit hjemsted i Middelhavslandenes makikrat. Her kan den dække betydelige strækninger, og den anvendes i stor udstrækning til destillation af det velugtende »Eau de lavende«, der bruges i parfumeriet og lidt i medicinen. I det gamle Rom brugtes et udtræk af L. i medicinske bade; navnet Lavendel kommer af det latinske *lavare*, at bade. L. omtales kun yderst sparsomt i vore middelalderlige urtebøger; men H. Sm. har den; han nævner således, at L.-blomster kogt i vin »Stille Maffuens pine ... vdtrycker Vederet oc udriffuer den gule Sot«. S. P. kender både den almindelige smalbladede L. og en bredbladet art (*L. spica*), »gemeenligen paa Danske kaldet Romerske Lawendel«.

*LILJE (St. Ibs L., St. Jakobs L.) (*Lilium candidum*). Sammen med Roser var de hvide Liljer klosterhavernes fornemste prydplanter. Men Liljerne var tillige lægeplanter, og både Harpestræng og A. M. 187 nævner adskillige anvendelser, både af roden og bladene. Harpestræng nævner således L.-rod mod brandsår og rynker i ansigtet, bladene mod overskårne sener og hugormebid. Både H. Sm. og S. P. berømmer især en olie med Liljebloomster i; den »slycker eller lesker allehaande hed pine, oc det som aff Ild brent er, Pestilentzis bylder ... er en kaastelig dyrebar Smørelse, huilken alle Jordemodere skulle haffue. oc den bruge der som behoff giøris«. Og S. P. fortæller om Lilie-vand, hvormed pigerne »kand smincke oc giøre sig glatte oc skiære udi Ansigtet, naar de ville gaa til Bryllup«.

*LUPIN (Gul L.) (*Lupinus luteus*). Den gule Lupin stammer fra Sydeuropa. I vin- og frugthaver i det gamle Rom dyrkedes Lupin-arter til grøngødning; man kendte med andre ord længe før Kr. F. den anvendelse, som gennem det sidste århundrede har givet Lupin en vis betydning i de magre egne af Danmark. Harpestrængs »Ligumen lupinus« sigter antagelig til bælgene af gul Lupin, der af S. P. angives at være dyrket i haverne. Også H. Sm. omtaler den medicinske anvendelse »Aff de Bønner Lupini«: »De beske Lupini bønner til puluer støtte, met Edicke eller met Honnig til sig tagne, vdriffue allehaande Orm«. Men har man i forevejen fjernet frøenes bedske stoffer med vand, fås på samme måde et middel, der »fordriffue Maffuens wlystighed, oc giffue lyst til Maden«. Lupinafkog udvortes brugt »fordriffuer all Ansicents wrenhed«.

*LØG (*Allium spp.*). Dyrkningen af Løg af mange forskellige arter og varieteter er gammel som den europæisk-asiatiske kultur. Også i Norden går brugen af Løg tilbage til oldtiden; de ældste haver i Danmark betegnede enten »laukagardr« (løggård) eller »kålgardr« (kålgård). Hvilke Løg-arter, der dyrkedes i disse, er det vanskeligt at redegøre for. Hos Harpestræng er tre slags »Løg« omtalt: 1. »Porrus. purløk« (Porre), 2. »Allium, klofløk« (Hvidløg) og 3. »Cepa. røthløk« (Rødløg). Kun Hvidløg skal nærmere omtales, se side 375.

*LØVSTIKKE (*Levisticum officinale*) kaldes også Suppeurt, fordi dens rod og blade, friske eller tørrede, er velegnede til at krydre suppe med. At L. er god for maven, vidste allerede Harpestræng: »hun gør mat at smæltæ ... oc hun minskær wærk innæn maghæ. oc hun løsær unt wæther«. A. M. 187 nævner den bl. a. mod blæresten. Også H. Sm. og S. P. nævner mangfoldige anvendelser af denne fortrinlige urt; S. P. mener således, at det beskytter mod pest at holde roden i munden, eller at urten »udi Pestis Tijd blifver ophengt for Dørene«. Også som abortivum har L. haft ry. L., der stammer fra bjergene i Sydeuropa, var tidligere almindeligt dyrket i bøndernes haver, men ses nu mindre hyppigt. I Tyskland dyrkes L. stadig en del, og rødderne sælges på torvet.

*MALURT (*Artemisia absinthium*) betyder egtl. »Mølurt«; planten brugtes tidligere mod møl; Harpestræng nævner ligeledes, at smører man sig med M.-eddike »tha flyr hanum luppæ. oc flughu fly af hænnæ døn« (lugt). Men M. har andre anvendelser. »Huo er den som kand forklare all Malurtens dyder«, spørger H. Sm. med rette. Han anfører, at »Malurt eller Blomster i Mad oc Drick brugede, giøre Maffuen gaat oc vel at fordøffue eller fortære, varmgjøre Legemet, stille pinen, uddriffue Galden, allehaande ont oc Forgifft som sig nogen stund i Legemet forsamlet haffuer«. I ældre tid var »M.-snaps« en yndet universalmedicin og mavebitter. Malurten lovprises også af antikkens forfattere; det er givet, at denne plante ikke har manglet i munkenes haver, og den er stadig at finde i landsbyhaverne. Det er M., der bruges til at krydre vermouth og absinth.

*MARIETIDSEL (*Silybum marianum*). »Denne Vrt, som mangfoldeligen groer her i Landet, vøxer gierne udi Kaal-Hafver, saavel som ocsaa udi andre Hafver«, skriver S. P. De tider er forlængst forbi; men endnu træffes M. hist og her ved byer, forvildet fra haver. Dens dyrkning går sikkert tilbage til munkehavernes tid, og det er utvivlsomt denne »Tydzæl«, der sigtes til hos Christiern Pedersen i en medicinopskrift, der bruges »Om man haffuer sware Sting i Siderne«. H. Sm., der kalder planten »Sempertiners korns Tidzæl«, nævner da også, at »Vand aff Bladene brent ... er gaat for

Sidernis sting«. Han nævner den også mod »Forgifft, Pestilente, hede Febre, Vattersot« m. m. Også S. P. nævner forskellige anvendelser, selv om han bemærker, at M. »udi voris Tijder aldeelis intet actis paa Apoteckene«.

*MATREM (M.-Munkekrone, »Den gemeene Martrem«) (*Chrysanthemum parthenium* el. *Matricaria eximia*). Denne plante, der har en bitter smag og en stærk krydret lugt, hvormed man efter sigende kan forjage fluer, myg og bier, dyrkedes i ældre tid særdeles meget i landsbyhaverne; den forekommer også forvildet hist og her. Harpestræng omtaler bl. a., at planten tygges mod tandpine, og at den bruges i gurglevand. H. Sm. siger, at »De vise oc kloge Quindfolk loffue hende saare meget« ... »Matrem er oc kommen i saadan brug oc ros, at hun brugis oc til Queg oc Fæ« ... »Aff Matrem gioris kaastelige Røg oc Suedbad til den haarde forkølede Moder, der offuer sidet, oc Røgen under op anammet«. Også S. P. omtaler sidstnævnte anvendelse og gør opmærksom på, at M. især er kvinderne vel bekendt, samt at *Parthenium* betyder Jomfru-Urt.

MELDE (Have-M.) (*Atriplex hortensis*) dyrkes endnu af og til i småhaver som en slags erstatning for Spinat i den tørre sommertid og findes, omend sjældent, forvildet. I ældre tid spillede den en langt større rolle; i Middelhavslandene har den været kendt siden oldtiden. Ifølge Harpestræng virker den løsende og kan anvendes ved gulsot samt udvortes ved forskellige sygdomme, f. eks. »thæn illæ ild« (helvedesild). Også H. Sm. kender »Tamme Milder« og siger, at de »tiene saa vel i Stegersit, som i Apotecken«. »Milder saadne som Kaal oc ædt, bløder den haarde Bug, siger Dioscorides« (læge i Rom på Neros tid). »Milder grønne støt eller oc saadne, oc paalagde, fordriffuer Knorter oc Knuder som vaaxe bag Ørnene«.

[*]MERIAN (Have-M., »Spansk Humle«, Meyran) (*Origanum majorana*) er hjemmehørende i Middelhavslandene og kendtes af de klassiske forfattere. Foruden i Sydeuropa dyrkes den endnu en del i Frankrig og Tyskland, men ikke meget i Danmark; den er ellers velegnet til »pølseurt«, kryddersild, sylte m. m. Tidligere var det såkaldte »Meriansmør«

et yndet husråd. Dens dyrkning omtales hos S. P. og i Block's Horticultura Danica 1647. Have-M. er ellers ret vanskelig at dyrke og sætter normalt ikke modne frø i Danmark, så det er muligt, man i klostertiden har ladet sig nøje med Vild M. (*O. vulgare*). Harpestræng har et stort afsnit om »Origanus. kunung«; det tilføjede danske navn sigter i hvert fald til Vild M. Hos H. Sm. omtales dog begge arter, både den vilde og den »tamme«. Sidstnævnte kaldes »en kostelig vrt, til at berede allehaande Mad met«. Som lægemiddel anses den for smertestillende og urindrivende, hjælper mod mange slags sygdom — og »Meyrane vand paa Tungen smurt, igien giffuer Maalet, styrcker vnderligen Hiernen oc Hukommelsen«. Intet under, at denne plante allerede hos de gamle romere var et hæderssymbol, der brugtes i festens krånse.

MESTEROD (*Imperatoria ostruthium*). Har sandsynligvis været en af de vigtigste køkken- og lægeurter i middelalderens klosterhaver; endnu ses den enkelte steder i gamle landsbyhaver. Harpestræng nævner, at roden knust med vin hjælper mod leversygdom, gulsot, blæresten og hoste; endvidere brugtes den mod spedalskhed m. m.; »of hun stampæs. tha gør hænnæ døen at nysæ«. Tilsvarende siger H. Sm., at »Denne Urt oc Rod er skarp oc hed aff nature oc art, offuer alle andre Urter oc Peber, Roden oc Frøet er allsomskarpist, maa dog passelige brugis induaartis oc vduaartis«. Dens lægekraft er så stor, at den »hielper visselige den kaalde døde Mand op i Sadelen igien«. M. har også været brugt i brændevin og likør; i folkemedicinen og overtroen har den spillet en stor rolle.

*MORGENFRUE (*Calendula officinalis*) kaldtes i ældre tid for »Solsikke« e. l., således i de senere Harpestræng-håndskrifter og hos H. Sm.; hos S. P. anføres tillige navnet »Morgenfro«. (Den plante, der nu kaldes Solsikke, indførtes til Europa af spanierne efter Amerikas opdagelse). M. er hjemmehørende i Sydeuropa, og plantens medicinske brug i ældre tid har antagelig fremmet dens dyrkning og udbredelse. Som »klassisk« lægeplante kan den ikke betegnes. Til Danmark er M. antagelig kommet i middelalderens senere

del. Om denne plante siger H. Sm.: »Solsicker ere aff art varme oc tørre, brugis sielden induaartis, men mere vduaartis«. Derpå nævner han anvendelsen til øjenbadevand og som røgbad bagi. Harpestræng bruger afkog af *M.* mod bryst- og hjerteværk, ond vædske i kroppen og den kolde syge.

MUNKE-RABARBER (Patienskål, Engelsk Spinat) (*Rumex patientia*). Botanisk har denne plante intet med Spinat at gøre, men er en slags Skræppe; betegnelsen »engelsk« er lige så misvisende — vist nok et gartnerudtryk fra ca. 1800. Den ægte Rabarber-rod var i middelalderen en kostbar importvare fra Kina, hvor dens anvendelse som maveregulerende middel kendtes længe før vor tidsregning. En billig og god erstatning for den ægte vare var naturligvis velkommen; og hos H. Sm. siges det, at »Denne dyrebare Vrt oc Rod, Muncke Rhabarbara kaldet (thi at Graa Muncke haffue mange Aar hafft hende vdi deris Closter lønlige, oc holdet den for en dyrebar Lægedom oc Liggende Fa) vaaxer oc nu her i vore Land« ... Efter reformationen kaldtes planten Patienskål, indtil dette navn afløstes af »Engelsk Spinat«; brugen af roden var da ophørt.

***MYNTE**, Grøn Mynte (*Mentha spicata* = *M. viridis*). Allerede Harpestræng påpeger, at *M.* »smæltær mat i maghæ. oc styrkær maghæ ... oc æltær bort spolormæ«. Også A. M. 187 nævner »mintæ« talrige gange. »Der ere sex slags Mynte til, ibland dem alle er den Kruse mynte oc Sisenbrand de beste« skriver H. Sm. Imidlertid findes den ikke krusede Grøn Mynte undertiden forvildet ved gærder, omkring byer, og må derfor også have været dyrket i ældre tid. Grøn *M.* er englændernes ægte »spearmint«, der, kulinarisk set, kan »gøre får til lam«. Den er dog ikke så vigtig som Pebermynte (*M. piperita*), der ganske vist også er en meget gammel kulturplante, men ikke omtales af H. Sm. og S. P. og således næppe har været kendt i Danmark i middelalderen.

***NELLIKE** (*Dianthus caryophyllus*). Harpestrængs »Gariophilum. geroforsnaglæ« sigter utvivlsomt til en indført vare: ostindiske kryddernelliker. Have-Nellike hører ikke til de »klassiske« planter; men planten kendes dog af H. Sm.:

»Neglicker elske de Rige icke alleniste for deris skønheds skyld, men ocsaa for deris gode søde luct, ere oc nyttelige til mange ting«. Tilberedt med sukker er de således gode »til at styrcke det suage oc skrøbelige Hierte met, oc serdelis i hede Kaaldesiuge«. På S. P.'s tid var N. åbenbart blevet langt almindeligere; han omtaler både enkelte og dobbelte og i flere farver, dem »med en mørcke-rød-farfve ofuergaae alle de andre« til medicinsk brug.

NYSEURT (*Veratrum album & Helleborus niger*). Lige siden Hippokrates' dage (o. 400 f. Kr.) har man skelnet mellem en hvid nyserod og en sort. *Hvid Nyseurt* kaldes nu *Hvid Foldblad*, mens *Sort Nyseurt* er identisk med den velkendte »Julerose«. Begge arter er giftige, og et af rodstokken fremstillet pulver fremkalder stærk nysen. Brugen af nysepulver ansås i middelalderen for gavnlig; thi herved drages »fra Hofvedet en gandske hob Vedsker oc Whomskheder, huilcke ellers vilde ... paa de andre Lemmer nedfalde« (S. P.). Harpestræng anfører, at hvid N. har den stærkeste kraft og derfor må bruges med varsomhed og slet ikke af børn eller gamle, ej heller af dem, der er »bløde«, »rædde« eller »har kvindehjerte«. Også S. P. advarer mod hvid N. og anbefaler i stedet nysepulver af den »ægte« sorte N. Tillige advarer han »den gemeene Mand« mod at bruge den »uægte« grønblomstrede N. (*Helleborus viridis*), der dyrkedes i landsbyhaverne; den sorte N. anføres derimod som dyrket »i fornemme Hafver i Kiøbstæderne«. Begge arter er hjemmehørende i Alpeskove og hører måske til de planter, som munkene dyrkede i klosterhaverne.

[*]NÆLDE (Romersk N.) (*Urtica pilulifera*). Gennem oldtid og middelalder var Nælder i kurs både som madurter og lægeplanter. Om N.-frø med honning siger Harpestræng: »thæt helær gamæl hostæ«, og bladene skal være gode mod gulsot og udvortes mod bylder og sår. Nælder karakteriseres i urtebøgerne som »varme« og »tørre« og er derfor »en stor hielp oc Lægedom for Kaaldesyge, Hoste, en stacket Aande oc Trangbrystighed« (H. Sm.), Man har åbenbart ikke haft nok i vore to vilde N.-arter, siden man har indført en tredie art fra Sydeuropa: Romersk N.; muligvis er den dog

først kommet hertil i 14—1500-tallet; den omtales af S. P. — og i en havebog fra 1694 nævnes den spøgefuldhed, at hvis man anbringer frugterne af Romersk N. »i en Neglicke eller andre Blomster, naar man da lugter dertil, er det lige som der var Ild i Næsen«. Nu er denne N.-art ganske ukendt herhjemme; den træffes heller ikke forvildet.

*PASTINAK (*Pastinaca sativa*). Både P. og Gulerod har været dyrket i Romerriget og er sandsynligvis begge indført til Norden som kulturplanter i middelalderen. Begge forekommer nu almindeligt som vildtvoksende; men medens Gulerod er en af nutidens vigtigste haveplanter, er P. helt gået af brug. Hos oldtidens og middelalderens forfattere er disse arter ofte så sammenblandede, at det kan være svært at udrede, hvilken der menes. Således hos Harpestræng, der taler om »Pastinaca. thæt ær moræ« og nævner en lang række medicinske anvendelser af rødder og frø. Når P. er gået af mode, skyldes det vel, som allerede H. Sm. mener, at »Barkanie røder [Gulerødder] ere lysteligere at bruge i Maden, end More røder« [Pastinak].

*PEBERROD (*Armoracia rusticana*) formodes at være oprindelig hjemmehørende i Sydøsteuropa og tilstødende dele af Asien. P. g. a. vanskeligheder med navnestoffet er plantens betydning i de klassiske lande ikke udredet. I Harpestrængs omtale af »pipær root« hedder det sig, at den, der gnider frøene mellem sine hænder, kan uden fare tage en hugorm. Og spiser man den fastende i marts måned, tager den bort det onde blod, som er en følge af vinterens kulde. H. Sm. nævner eksempler på brugen af P. både »i Stegersit oc i Apotecken«. Således skal et »Electuarium« (syltetøj) af stødt P. være godt for »de Quinder som icke haffue deris tids flydelse, for Steen, oc dem som icke vel kunde pisse«. Og P.-saft taget nogle dage skal være »en besynderlig god Lægedom til dem som haffue Suindesot«.

*PERSILLE (*Petroselinum hortense*) stammer fra Middelhavslændene, hvor både Rodpersille og Kruspersille var højt anskrevne i oldtiden. I et lille anonymt græsk fragment hedder det: Hvor er mine Roser, hvor er mine Violer, hvor er mine vakre Persilleblade? Romerne anvendte P. i deres

festlige kranser; omtales af Horats i oden til Pompejus. Vore egne gamle urtebøger, Harpestrængs o. a., omtaler den lægevidenskabelige brug af P., især mod blæresygdomme, en anvendelse, der er bevaret helt op i den nyere folkemedicin. H. Sm. siger, at »Persilie Vrt oc Rod brugis icke alleniste i Stegersit, men ocsaa udi Apotecken, oc Frøet serdelis, Huilcken krafftelige Pisset vddriffuer ... Persilie met Rod oc Frø, maa brugis i alle Lægedommer, imod Forgiff, Hoste oc Vattersot«.

*POLEYMYNTE (Polleye) (*Mentha pulegium*). Harpestræng har et stort afsnit om »Pulegium«, der opregner en mængde anvendelser: »Drikkæs hun mæth win. tha dughær thæt for etær, oc swa gør hun lustæ til quinnæ. oc swa ær hun goth with lungæ oc liuær« etc. Også H. Sm. omtaler, at P. kogt med vin er en »nyttelig drick«, der »stiller Bugens, Tarmenis oc Moderens pine. Uddriffuer Hugormis Eder eller forgiff, Atskil Bulden udi Halssen Anginam, der met klucket« ... Endnu på S. P.'s tid var Polleye almindeligt dyrket; men den er nu ganske forsvundet fra haverne og findes heller ikke vildtvoksende. »Vild Polleye« er derimod en gammel benævnelse på vor almindelige Ager-Mynte, der også har været brugt som lægeplante.

PORTULAK (*Portulaca oleracea*) stammer vist nok fra det vestlige Himalaya, men har ved dyrkning allerede i oldtiden bredt sig til Middelhavslandene og videre nordpå, til lige hyppigt forvildet. De kødede stængler og blade bruges til syltning og krydrede retter; i Danmark spiller den næsten ingen rolle mere, medens den i Norge endnu bruges noget, f. eks. til fiskeretter. Den hører til de urter, der hos Harpestræng og de andre gamle urtebogsforfattere betegnes som *våde* og *kolde*; den hjælper »derfor« mod *tørre* og *hede* sygdomme. F. eks. nævner H. Sm. den mod »all Maffuens, Leffuerens oc Nyrernis hede ... den tørre Hoste ... det hede Blod« etc. S. P. ved desuden at tilføje, at P. »demper det alt for megit store Naturens Begierligheder til det naturlige Verck«.

*PÆON (»Bonderose«) (*Paeonia officinalis*) stammer fra Sydeuropas bjergegne. Helt op i vort århundrede er det

sket, at mødre på apoteket har forlangt »for 10 øre Pionkerner«, som skulle bruges til at hænge i en snor om barnets hals som middel mod epilepsi og tandpine. Dette råd, der i forskellige versioner omtales i næsten alle gamle urtebøger, kan føres tilbage til en af oldtidens berømteste læger, Galenos, livlæge hos den romerske kejser Marcus Aurelius. Pæonkerner og -rødder tilberedt på forskellige måder omtales i urtebøgerne som middel mod mange sygdomme, især hos kvinder og børn. Omtalen af »Pionye« hos H. Sm. tyder på, at planten dyrkedes i Danmark i middelalderen; antagelig hører den dog til de ret sent indkomne.

REJNFAN (Romersk R.) (*Tanacetum vulgare var. crispum*). Denne krusbladede afart af den almindelige R. har en langt stærkere duft end vildformen og var tidligere en yndet haveplante, der endnu kan findes i landsbyhaver. Frøene og de tørrede blomster af R. indeholder nogle giftige stoffer og brugtes især som afføringsmiddel og som middel mod indvoldsorm. S. P. mener, at R. er lige så god som de ægte »ormefrø«, der fås af en Bynke-art fra asiatiske stepper. Også H. Sm. omtaler brugen af R.-frø; men Harpestræng har den ikke. I folkemedicinen har »R.-knapper« spillet en ret stor rolle, ikke blot som ormemiddel, men også mod kolik, tandpine etc.; de anvendtes også i de såkaldte krydderposer. R.'s stærke lugt påstås at fordrive fluer, væggelus og lopper.

*»ROER« (*Brassica spp.*) (se også Beder, s. 368). I de gamle kålgårde dyrkedes foruden kål og løg antagelig også forskellige roeagtige varieteter af *Brassica campestris* og *B. napus*; de omtales af H. Sm. under fællesbetegnelsen »Roffue«: »Roer opblæse Bugen, gjøre Veder, giffuer føye føde aff dem selffue, somme siude dem met Melck, oc mene at de saaledis skulle vere bedre ... Roer idelige i Maden bruget, gjøre en lystig til veneris spil ... Roe frø haffuer stor krafft i Lægedommen ... imodstaar all Forgiff« etc. »Rapula Thet er Roæ« fra et af de senere Harpestræng-håndskrifter sigter formentlig også til en slags turnips.

ROSMARIN (*Rosmarinus officinalis*) er, ganske som Lavendel, en i Middelhavslandene siden oltiden anset læge- og

duftplante. Men i modsætning til Lavendel er R. ikke vinterfast hos os, men må overvintres i kældre e. l., f. eks. plantet i en træbalje. På grund af R.'s fortrinlige egenskaber har munkene dog næppe skyet den hermed forbundne ulejlighed. Og bønderne har lige til o. 1850 dyrket den som et krydderi, der giver kødretterne vildtsmag. Mens R. ikke nævnes hos Harpestræng, siger H. Sm., at den »tien fuldnær til alle Siugdomme«. Også antikens forfattere lovpriste R.-olien for dens helsebringende virkninger. Middelalderens alkymister brugte den i forsøgene på at finde en livseliksir, som kunne sikre varig ungdom. Disse eliksirer var forløberne for 1600-tallets »Eau de Cologne«, der brugtes som en slags univerversalmedicin.

*RUDE (*Ruta graveolens*), en halvbusk, hjemmehørende i Sydeuropa, er en af de gamle køkkenhavers suppeurter, hvis stærke lugt og smag dog i reglen forekommer nutidens ganer ubehagelig. Den var en af de vigtigste haveplanter i antikken og middelalderen og brugtes navnlig som modgift mod slangebid, ved øjensygdom og udvortes mod utøj. Ifølge kejserligt dekret fra ca. 800 skulle R. dyrkes i alle klosterhaver, fordi den tjente til at bevare munkenes kyskhed. Også Harpestræng oplyser, at nydelsen af R. formindsker »lustæ til quinnæ«. Ligeledes kommer S. P., efter at have nævnt anvendelsen mod pest og kolik, ind på R.'s betydning for ordensbrødre »som ville lefue kyskelig, oc høyeligen sig forpligte at holde Reenlighed ... Men de plante oc saae oftere oc megit heller udi deris Hafver Artiskocker, Sileri, Asparis ... end denne rude. Huad Aarsagen der til er, kand jeg icke vide, vil oc intet tale der om: Icke heller huor til de bruge Sevenbom« (se side 398).

RÆDDIKE (*Raphanus sativus var. major*) stammer fra Forasien og er så gammel en kulturplante, at den findes afbildet på Cheops pyramidens. Dens afart, Radise, menes først opstået i 1500-tallet. Harpestrængs »Raphanus« er Peberrod, der i middelalderen ofte kaldtes *R. major*. Ræddikens hed da *R. minor*; under dette navn omtales den i et af de svenske, yngre »Harpestræng«-håndskrifter. Der kan næppe være tvivl om, at R. fandtes i de senmiddelalderlige kloster-

haver. Hos H. Sm. omtales den under navnet »Roe Redicke«. »Redicke for Maaltiden oc effter ædt, gjør opkastelse, bedrøffuer Hiernen, Øynene oc Sindene. De som stedse arbejde, gjør hun mindst skade. Hun gjør vel at pisse, bløder Bugen, men fordøffuis suarlig, skal giffuis de Vattersottige oc Miltstottige, oc de Quinder som icke haffue deris Tid«.

*SALAT (*Lactuca sativa*) stammer muligvis fra en i Syd-europa vildtvoksende art, Tornet Salat (*L. scariola*), der, om end sjældent, træffes forvildet ved vejgrøfter i omegnen af byer. Salat dyrkedes allerede i oldtiden i flere varieteter, dog synes Hovedsalat ikke at have været kendt før i middelalderen. I vore gamle urtebøger kaldes planten ikke Salat, men Lactuke, stavet på forskellige måder. Harpestræng anfører, at den styrker maven og giver søvn, bedst når den nydes kogt. Spiser en moder meget Salat, øges hendes mælk; men den, der idelig æder S., får svagt syn. Eller »gør Øynene dumme«, som H. Sm. udtrykker det. Da S. som lægemiddel hører til de »kolde og våde«, er den god mod »Alle Hoffuedens, Leffuerens oc Maffuens hede Siugdommer«. Og den fordriver ukyskhed: »Thi skulle alle som kyskhed haffue loffuet, intet andet æde oc bruge, end Lactuke oc Rude«. — H. Sm. omtaler også en anden salatplante: ENDIVIE (*Cichorium endivia*).

*SALVIE (*Salvia officinalis*) er en af de mange sydeuropæiske læbeblomster, der hører til vore gamle krydderurter, men nu er gået af brug. Som prydplante har den dog holdt sig længe i de gamle landsbyhaver. I oldtiden havde man så stor tiltro til S. som lægeplante, at den græske læge Galenos (2. årh. e. Kr.) skrev: »Hvorfor skal mennesket dø, når der gror Salvie i haven?« Harpestræng omtaler brugen af S. mod leversygdom, giftige dyrs bid, gammel hoste og sidesting etc. I »Harpestrængs kogeboek«¹⁾ nævnes, at når man koger høns, skal man »swepæ thær um helæ saluie blath«. H. Sm. påstår, at »All Mad som met tør oc støt Saluie beredis, er sund oc lystig. Saluie saaden i Vin, Hoffuedet der met thoet gjør Haaret sort, fordriffuer Ormen som Haaret aff æder«. Den af H. Sm. omtalte »spisse Ørcken Saluie« er ikke Læge-S., men antagelig Krans-S. (*S. verticil-*

¹⁾ Ledsager urtebogen, men er ikke af Harpestræng.

lata), hvis forekomst i Norden måske kan sættes i forbindelse med klosterhaverne. H. Sm.'s »Skarlagens« sigter til *S. sclarea*.

*SAR (Peberurt, Pølseurt, Bønneurt) (*Satureia hortensis*). Bladene af denne oprindelig sydeuropæiske urt har en aromatisk duft og en skarp smag, der allerede i oldtiden gjorde denne plante til en anset krydder- og lægeurt. Harpestræng anfører, at *S.* virker urindrivende og »hun cummæret ut døt barn«; endvidere hjælper den mod brystværk, kvalme og kolik, og den virker søvndyssende. En kvinde, som er med barn, skal vare sig vel for Sar, ellers mister hun barnet. »Saar paa Kiød eller Fisk saaden, giffuer lyst til Maden, styrcker Maffuen, gjør en lystig til Veneris spil oc leg«. (H. Sm.). I nyere tid har Merian, der ligner *S.* en del, udkonkurreret Sar som kryddervækst; i Tyskland bruges Sar dog endnu noget, f. eks. til Bønner (»Bohnenkraut«).

*SELLERI (*Apium graveolens*). I det gamle Grækenland og i Rom var *S.* højt anset, brugtes både som køkken- og lægeurt samt til bekransning ved højtidelige lejligheder. Harpestræng anfører som dansk navn på *Apium*: »mærki«. H. Sm. kalder den »Mercke«; S. P. kender derimod ordet »Sileri«, men omtaler ikke planten i et selvstændigt kapitel — hos ham er »Tam Mercke« ensbetydende med Persille, der iøvrigt allerede i det gamle Rom ansås for en art *Apium*. Det er bemærkelsesværdigt, at S. P. ikke omtaler Selli i udførligt. Og H. Sm. fortæller kun, at Mærke i lægekunsten bruges ganske som Persille, men giver iøvrigt følgende interessante oplysning: »Alle Mercke ere hedere i deris kvalitet, end Persilie, thi anammis de icke aff Kockene, vdi Stegersene for deris wlystige smag skyld. Men bliffue alleniste hos Apoteckeren, hand kand dem best berede« ... Sammenholdes disse udtalelser med nutidsforhold, ses det altså, at *S.* har haft en skæbne, der er stik modsat af den, der er blevet hovedparten af de middelalderlige læge- og krydderurter til del.

*SENNEP: Hvid *S.* (*Sinapis alba*) og Sort *S.* (*Brassica nigra*). Begge arter er hjemmehørende i Asien, Syd- og Mellemeuropa, og begge er formodentlig indført til Norden kom krydder- og lægeplanter i middelalderen. *Sinapis*, uden

artsangivelse, omtales af oldtidens og middelalderens syd-europæiske forfattere. Harpestræng nævner, at »hannæ frø hauær en starkær kraft«, hvilket belyses med talrige eksempler; han ved også, at »af sinupæ frø gøræs oli«. H. Sm. skriver i sin urtebog: »Sennip er kommen i Stegersit for sin skarpe dyd skyld. Thi brugis Sennip fuldner til alle Rætter, saa vel aff de fattige som aff de rige, vden all tuil for den skyld, at hand renser Hiernen, vermer Maffuen, styrcker Fordøffuelen, opuecker Naturen til Veneris leg oc spil, fordriffuer den kaalde siugis rystelse oc kuld, met Vin drucket«. Om forekomsten af de to slags Sennep siger S. P.: »den gemeene Mand kiender begge slags saare vel, oc saaar dennem megit gierne i deris Hafver«. Han fortæller også, at frøene males i en sennepskværn. I ældre tid knuste man frøene ved, at man lod en jernkugle løbe rundt i et lerfad, som man holdt på skødet; i fadet lå frøene tilsat lidt mælk. — Nutidens forekomst af Hvid S. som vildtvoksende hist og her i Danmark hidrører fra den stadige dyrkning af denne art som olieplante eller fra ukrudtsfrø i vårsæden; hvis der ikke tilføres nyt frø, vil den ret hurtigt forsvinde. Sort S. dyrkes næppe mere i Danmark, men findes stadig som ukrudt på dyrket jord.

SEVENBOM (*Juniperus sabina*). Denne slægtning af vor almindelige Enebærbusk stammer fra det sydøstlige Europas bjergegne og plantes som sirbusk i haverne. Alle-rede i det gamle Rom kendtes plantens giftighed. Harpestræng omtaler brugen af S. til sårheling m. m., men er også klar over den anvendelse af planten, der har gjort den så berygtet, nemlig som abortivum. S. P. har åbenbart ikke haft høje tanker om moralen indenfor klostrenes mure, idet han skriver: »Udi de Lande, huor Muncke oc Nunner haffue deris skiøne Klostere oc Lyst-Hafver, skal mand vel neppelig finde en Urte-Hafve, som denne Sevenbom jo visseligen groer udi. Men Aarsagen, huorfore de den saa megit elske, oc saa flitteligen dyrcke, der om veed jeg paa denne sted icke at tale«.

SINGRØN (Vintergrøn) (*Vinca minor*). Denne fra haver og kirkegårde velkendte plante er vildtvoksende i Sydeuropa.

Den nævnes ikke af Harpestræng; men da den omtales af H. Sm., er den antagelig kommet til Danmark i slutningen af middelalderen. Synderlig almindelig har den dog næppe været, idet S. P. skriver, at den findes »allene udi fornemme Vrte-Hafver«. H. Sm. regner Singrøn for at være »aff tør oc noget varmactig kvalitet«, hvorfor den »uddriffuer Leffue-rens oc Blærens slimactige vædske, renses Nyrrerne oc den kaalde nature ... vddriffuer Vattersoten« etc. S. P. fortæller, at den »aff Medicis oc Bartskeerer megit brugis, til Saaer oc slemme w-reene Bylder at tørre oc heele«; endvidere, at den stiller »Bugløb oc Blodgang«.

SKARNTYDE (*Conium maculatum*). Alle ved, at Sokrates måtte drikke et bæger S.-saft efter sin dødsdom; men mange kender ikke planten, idet de antager vejgrøfternes Skov-Kørvel for Skarntyder. Den rigtige S. er ikke nær så almindelig; den er dog bl. a. fundet adskillige steder ved klosterruiner o. l., antagelig hidrørende fra middelalderlig dyrkning — i forhistorisk tid fandtes S. næppe i Norden. Harpestrængs »Cicuta« sigter vistnok til S. og ikke til Gifftyde; det samme gælder A. M. 187. H. Sm. kalder planten »Hundekex« og skriver: »Denne onde Vrt Hundekex skal icke giffuis eller tagis induaartis i Liffuet for hendis store Kaaldheds skyld, uduaartis maa hun brugis til atskillige Siugdømmer. Denne Vrt er Munckernis oc Nundernis vrt, naar hun aff dem brugis, kunde de leffue kyskelige«.

*SLANGEROD (*Aristolochia clematitis*) er vildtvoksende enkelte steder i Danmark stammende fra dens middelalderlige anvendelse som lægeplante. Slægten *Aristolochia* kaldes i de middelalderlige urtebøger for *Hulurt*. Harpestræng omtaler brugen af rødderne af tre forskellige sydeuropæiske Hulurter; han nævner bl. a. deres anvendelse mod slangebids og som sårlægemedel. H. Sm. omtaler kun Lang Hulurt (*A. longa*) og siger, at »Hulurt er en ret Quinde vrt ... sandelige huer Quinde som ligger i Barselseng skal dricke aff denne Rod, paa det hun diss bedre rensis kand«. Yderligere gør han et stort nummer ud af H.'s fortrinlighed som sårlægemedel på forskellige måder. Også S. P. nævner mangfoldige anvendelser, f. eks. mod skab, kløe og fnat.

SLANGEURT (*Polygonum bistorta*) har sit navn af, at dens rodstock minder om en lille slange; den bugter sig gennem jordbunden, udvendig er den brun, indvendig kødrød. Denne rodstock brugtes i middelalderen og senere som blodstillende middel. At planten har været dyrket i haver, omtales af S. P.; den forekommer kun yderst sjældent forvildet i Danmark. Den nævnes ikke af Harpestræng eller H. Sm., men derimod i et håndskrift fra omkring 1450, hvis indhold stammer fra ældre tyske kilder; den brugtes der i sammensatte lægemidler mod indvendige kvæstelser og til dem, »som en buldhe voxer j liffueth«. S. P. anbefaler den særlig mod »den Blodsot, som de Siuge udi Pestis Tid hafve ont oc besværing aff«. Den pulveriserede rod blandet med ravnepulver og indtaget med et blødkogt æg skulle bevare frugtsommelige kvinder, »naarsomhelst de rede til Barsel, at de icke mislinge eller komme fortilig«.

SPRINGKNAP (*Parietaria officinalis*) har sikkert været en almindelig lægeplante i klosterhaverne. Nogle steder findes den forvildet i mængde, f. eks. syd for Nykøbing F., formentlig stammende fra det gamle kloster. Harpestræng nævner ikke S.; men H. Sm. omtaler den under navnene *Sancte Peders Urt* eller *Dag oc Nat*. S. P. bruger hyppigst betegnelsen *Muur-krud*, men kender også de to ældre navne. Han siger, at denne plante er »frem for alle andre blødgjørendis Urter den allerbeste«. Både brugt som klyster og som en smørelse »lagt omkring det hemmelige Lem ... udriffuer den Pisset paa dennem, som aff Steen hafve ont, oc derfor ey hafue kundet lade deris Vand«. Yderligere anvendtes S. mod skab, kløe, ringorm og tandpine.

STENKLØVER (Læge-Kløver, Meloten) (*Melilotus spp.*) Både H. Sm. og S. P. omtaler to slags, der formodentlig skal fortolkes således: *M. coeruleus*¹⁾: »Nardus. Velluctendis klefuer. Siutider er en mechtig Vrt oc Lægedom for all Forgiffit« (H. Sm.). Hos S. P. tilsvarende navne, samt »Tam luctendis Steenklefver«. »Denne Urt voxer ickun i Hafverne, huor den blifuer dyrcket«. S. P. anser den ikke for nogen værdifuld lægeurt. *M. altissimus* (*M. officinalis*): »Amur. Stenkle« (H. Sm., der anbefaler den som blødgørende og

¹⁾ Kaldes nu *Trigonella melilotus-coerulea* (Møllurt, tysk Siebenzeiten).

smertestillende). S. P. oplyser, at planten både er vildtvoksende og indplantes i haver, hvor den findes både med gule og hvide blomster, sidstnævnte er *M. albus*. Også S. P. siger, at Amur »er en treffelig Urt til at stille oc lindre Pinen«, og omtaler brugen af Melilot-plaster, røgbad etc. — »*Meliloton*« kendtes allerede af Dioskurides.

STOKROSE (Alm. S.) (*Althaea rosea*) betragtedes i ældre tid som en art Katost; således kalder H. Sm. den for »Rosen« eller »Romske Katost«, og S. P. behandler den sammen med de vilde Katost-arter i et kapitel om »Malva, Katost« og kalder den »Bonde-Rosen, Romerske Katost«. Foruden at den tjener til »allehaande Siugdømmer« fortæller H. Sm., at den »maa oc brugis til Kaal oc Salat«. Det første, der oplyses i Harpestrængs afsnit om »Malua, salyrt«, er følgende: »takær man hænnæ swa sum kal, tha løsær hun bundæn qwith«. (Spiser man den som kål, da giver den af-føring). Måske sigter Harpestrængs »Malva« også til Stokrose, eller der menes Katost i almindelighed, altså tillige de vilde arter, der iøvrigt, iflg. H. Sm. »haffue lige krafft oc dyd, som forscreffne Katoste rosen«.

STOKROSE (Læge-S.) (*Althaea officinalis*) er en nær slægtning af den ovennævnte Have-Stokrose. Måske stammer den fra Asiens steppeegne; men den er nu almindelig som vildtvoksende i Syd- og Mellem-Europa, ja findes endog en del steder i det sydlige Danmark ved strandbredder. »Denne Katost holdis mest aff iblant alle Katoste«, skriver H. Sm.; roden kogt i vin eller honningvand »læger Brystens, Lungens oc alle induaartis Saar, In Summa, hun er god til den gantske Bug«. Også et afkog af blomsterne og bladene har været brugt; både Harpestræng og S. P. nævner talrige anvendelser. Således skal rosenvand med *Althaeaf*rø være godt mod solskoldning hos kvinder, thi »da faa de deris Ansictis Deylighed igien«. *Althaearod* bruges stadig til brysté og hostesaft; *Altæa*-bolcher kender vel de fleste.

STORMHAT (Venusvogn, Munke-Kappe, Gifthætte) (*Aconitum napellus*) er vildtvoksende i bjerge i Mellem- og Sydeuropa, en beslægtet art i Norge. S. omtales allerede i den oldindiske lægebog *Susruta*; den brugtes også af per-

serne, grækerne og romerne. Antagelig fandtes den i middelalderens klosterhaver; den har holdt sig som prydblant i landsby- og bønderhaver og kan også træffes forvildet. Hele planten, men især roden, indeholder et farligt giftstof, ja S. P. refererer endog, at blot man holder roden i hånden, til den bliver varm, kan man dø af det! S. P. omtaler også plantens anvendelse til pilegift, mens han om dens medicinske anvendelse fastslår, »at den større Skade end Gavn med sig fører«. Hos Harpestræng og H. Sm. nævnes denne planteart ikke.

SUKKERROD (*Sium sisarum*) kendtes ikke i de klassiske lande, men er muligvis kommet til Tyskland i middelalderen via Østeuropa fra plantens asiatiske hjemsted. Antagelig er planten også kommet til Danmark ved middelalderens slutning. H. Sm. omtaler den under navnet »Knecke more røder« eller »Kladre«. Tilberedt med salt og eddike tjener de »saare vel den skrøbelige Maffue, oc giffue lyst til Maden, gjøre at pisse, tiene kræselige oc leckre Menniske saare vel«. S. P. fortæller, at S. dyrkes i haverne, »men dog icke nær saa mangfoldig som Pastinacker«. Indtil slutningen af forrige århundrede kunne S. træffes i danske haver, nu er den ganske forsvundet. I varmere egne af Asien og Europa dyrkes den endnu en del.

*SVALEURT (*Chelidonium majus*) er hjemmehørende i bjerge i de østlige Middelhavslande; men da den i årtusinder har været en anset lægeplante, er den blevet udbredt over hele Europa. Også i Danmark er S. almindelig, især på øerne, hvor den, i overensstemmelse med sin herkomst, næsten udelukkende vokser på stengærder o. l. — og altid hvor bebyggelsen er gammel; i mange tilfælde kan dens forekomst sættes i relation til gamle klostre. Oldtidens berømteste videnskabsmand, grækeren Aristoteles, påstod, at svalerne helbredte øjenbetændelse hos deres unger ved at smøre med plantens gule mælkesaft. Så stor anseelse nød Aristoteles, at man også gennem hele middelalderen har brugt S. mod øjensygdomme — foruden mod en række andre sygdomme, f. eks. fnat, ringorm, vorter samt (p. g. a. de gule blomster!) imod gulsot. H. Sm. kalder planten »Chelidonia«.

SÆBEURT (*Saponaria officinalis*). Navnet sigter til, at den krybende rodstock indeholder saponin, et stærkt skumende stof, der, ligesom kvillaiabark, egner sig til finvask og brugtes meget i ældre tid. S. er ret almindelig ved gærder omkring byer, udvandret fra haver, hvor den tidligere var en yndet prydblant. I munketiden brugtes den også som lægeplante ved adskillige sygdomme. Men allerede S. P. siger om dens medicinske anvendelighed, at den er »ickun en ringe oc foractelig Urt«; han nævner dog, at der er enkelte, »som den til Frandtzozer oc Pocker at borttage commenderer«. De nævnte sygdomme er de gamle betegnelser på syfilis.

TANDBÆGER (*Ballota nigra*) hed i ældre tid Sort Marube eller »Den sorte Marre-Urt« (*Marubium nigrum*) i modsætning til Hvid Marube (= Kransburre, se side 381). Allerede den romerske oldtidslæge Dioskurides skelner mellem de to Maruber. H. Sm. omtaler dem i et fælles kapitel; han bemærker, at »De huide loffuis mest« ... »Alle Marubia tiurde, tiene vel til Bad, oc at røge vnderneden op met«. »Den sorte Marubium saaden i Lud, oc det bulne udslagne Hoffuet der met toet, læger det«. Allerede på S. P.'s tid er brugen af den sorte Marube ganske gået af brug; men den hører til de af middelalderens lægeurter, der har hævdet sig som vildtvoksende til nutiden. Og den har holdt sig trofast til sit forvisningssted, f. eks. gærderne omkring de gamle boel i kirkebyerne, hvor huse og gårde ligger tæt sammen om kirken.

TIMIAN (Have-T.) (*Thymus vulgaris*) er en af de få gamle »pølseurter«, der stadig bruges almindeligt, særlig populær er den som bekendt til »Gule ærter«. T. omtales af »lægekunstens fader«, grækeren Hippokrates (460—377 f. Kr.), ligeledes af de romerske forfattere. Både Have-T. og den vilde T. (*Th. serpyllum*) (i den katolske tid kaldet »Vor Frues Sengehalm«) var i middelalderen tillige lægeplanter; især har de været brugt mod kighoste o. a. luftvejssygdomme. Te af T. ansås endvidere for nerve- og mavestyrkende, sved- og urindrivende, slimløsende og fordelende. Intet under, at S. P. anbefaler at komme T. i øllet, hvis man lider af melan-

koli! Harpestræng fortæller, at brænder man T., da flyr alle slanger o. a. giftige dyr for røgen. Og hvis man er blevet bidt eller stukket, hjælper det at lægge T. på såret. I nutiden anvendes T.-olie bl. a. i en kighostemedicin.

***TORDENSKRÆPPE** (Pestilentsurt, Hestehov) (*Petasites ovatus*). Denne art må sikkert betegnes som den i nutidens danske flora mest iøjnefaldende rest fra de i middelalderen indplantede lægeurter. »Denne Urt voxer mangfoldeligen her i disse Lande, nu hos Diger, nu hos Vand oc Søebredde, huor sijdt oc vedskvoret er, blifuer endocsa a ved siderne aff Hafver paa w-dyrckede steder plantet«, skriver S. P. T. synes således allerede på S. P.'s tid at være »gammel i gårde« herhjemme; muligvis er den indført i 1300-tallet, »pestens århundrede«. Også på Lolland og Falster ses T. talrige steder, og næsten altid i nærheden af gamle klostre, ved voldgrave om slotte og herregårde eller ved gamle landsbyer. Ved sine udløbere har den bredt sig på egnede steder og danner hele skove af store skræppeblade. Men den holder sig til de lokaliteter, hvor den en gang er plantet; her i Norden sætter T. nemlig ikke modne frugter som i dens hjemstavn, Sydeuropa. Om plantens medicinske anvendelse skriver S. P.: »Denne samme Pestilenz-Urt (huilcket vel er værdt at mercke) hafuer en synderlig oc forborgen Kraft, til at imodstaa Pestilenzis Smitsomhed ... Pestilenz-Urtis Rod er udi sig selff gandske god oc sund at bidde paa fastendis om Morgen, at mand icke, naar mand gaar ud, enten ved en andens Aandedret skal forgifvis, eller ocsaa aff en ond Luft forraskis oc ofuerilis«. Selvom f. eks. den romerske oldtidslæge Dioskurides omtaler brugen af T. som sårlægemediel, må man i det store og hele sige, at denne lægeurt er ret sparsomt omtalt i de gamle lægebøger, både oldtidens og middelalderens. Iøvrigt er den ofte sammenblandet med andre arter, der har store »skræppeblade«.

VAJD (Farve-V.) (*Isatis tinctoria*). En siden oldtiden kendt farveplante, der også brugtes som lægeplante. I nutiden findes den forvildet mange steder i Mellem- og Sydeuropa samt på Bornholm. I middelalderen dyrkedes den i stor stil i Frankrig og Tyskland og var en vigtig handels-

vare, lige til den blev udkonkurreret af indigo-farven efter opdagelsen af søvejen til Indien. I Norge er V.-frugter fundet i Osebergskibet fra 800-tallet. Harpestræng kalder planten »Gaysdus« og fortæller, at bladene stiller blodet i friske sår og hjælper på alle slags bylder; endv. bruges den mod helvedesild.

*VALMUE (Opiat-V.) (*Papaver somniferum*) findes intetsteds vildtvoksende, men dyrkes i forskellige afarter over store dele af jorden, dels til opiumsfrømstilling, dels for at bruge frøene til »birkes«. Opium og de deraf udvundne stoffer, morfin og codein, spiller som bekendt en mægtig rolle i nutidens lægevidenskab; men plantens søvndyssende virkninger omtales allerede hos Homer. Også den græske oldtidslæge Hippokrates brugte V.-saft som narkotisk middel. Også romerne kendte V.; men gennem middelalderen var den en ret sjælden lægeplante. Harpestræng omtaler tre slags valmuer og er fortrolig med de vigtigste medicinske virkninger. Tilsvarende gælder H. Sm. og S. P.; således anbefaler førstnævnte V. »til vilde oc wrolige Mennisker, som icke soffue kunde«.

*VIOL (Marts-V.) (*Viola odorata*). Adskillige plantearter med vellugtende blomster kaldtes af grækerne *ion*, af romerne *viola*. Som violer betragtedes ikke blot, hvad vi nu kalder således, men tillige Levkøj, Gyldenlak og Aftenstjerne (Natviol). Harpestræng nævner under ét tre slags violer: brune, hvide og sorte og omtaler en mængde medicinske anvendelser; med »sorte« violer menes Marts-V. Både H. Sm. og S. P. bruger betegnelsen violer om adskillige arter; men begge har dog et særligt kapitel om Marts-V. eller »Tordmaaneds Fioler«. Der kan ikke være tvivl om, at sidstnævnte art spillede en stor rolle i middelalderens klosterhaver; den ansås for Jomfru Marias blomst, symboliserende ydmygheden, og den havde både medicinsk og kulinarisk anvendelse på forskellig måde. Viol-eddike, -olie og -sirup brugtes »til alle hede Siugdommer, serdelis til vnge Børns«.

*VORTEMÆLK (*Euphorbia spp.*). Harpestrængs »Tittimallus. brønnæ yrt« sigter til arter af Vortemælk. Han er klar over deres farlighed: »takæs mykæt sammæn af hønnæ

tha giuær hun døth«. I andre middelalderlige danske lægebøger findes eksempler på brugen af V.-arter som afføringsmidler, således i A. M. 187. De tre vigtigste i middelalderen dyrkede V.-arter er den toårige Kors-V. (*E. lathyris*) og de flerårige arter: Cypres-V. (*E. cyparissias*) og Langbladet V. (*E. esula*). Efter munketiden har adelen og bønderne videreført dyrkningen af disse arter i deres haver; de forekommer af og til forvildet, Kors-V. dog sjældent og næsten altid på kirkegårde. Kors-V. kaldes af Chr. P. og H. Sm. for Springkorn, hvilket sigter til, at frugterne ved modenhed spaltes med et smeld, så frø og skaller slynges ud. Springkorn virker stærkt afførende, men »skulle sielden brugis induaartis i Legemet«, siger H. Sm. Man bruger den kun, »der som det storligen behoff giøris«; følgerne er da også voldsomme: »da driffuer det baade offuen oc nedent vd«. Han forklarer også om mælkesaftens farlighed; den »brender, fortærer oc bort æder, Thi skal den brugis til onde Vorter oc til offuerflødigt Kiød«. Den anden Vortemælk-art, H. Sm. omtaler, kaldes »Esula«. Dennes udvortes anvendelser »ere fuldnær ens met Sprinckornis, til at fordriffue Skab, Haar oc Vaarter met«. Medicin eller piller tilberedt af roden anbefaler han mod vattersot. S. P. omtaler slet ingen Vortemælk-arter; han har åbenbart anset disse planter for farlige at bruge for menigmand.

ÆRTER: Haveært (*Pisum sativum*) og Markært (*P. arvense*) er begge meget gamle kulturplanter; i Norden kendes Ært allerede fra bronzealderfund. Ærter har sikkert også spillet en rolle i middelalderens haver. I yngre Harpestræng-håndskrifter findes et afsnit »Pisa Thet er Erth«. Det hedder heri bl. a., at nydelsen af kogte Ærter »gør god smæltelssæ oc vermer maffuæ«, men de kan dog også bevirke »meghet vædher oc wswndhet i mantz liiff oc sting«. Og H. Sm. fortæller, at »Erter brugis idelige til Mad, baade aff rige oc fattige ... brugis oc til Lægedom«, således skal kogte Ærter være gode til kvinder i barselseng, og Ærteafkog anbefales mod vattersot og udvortes mod ansigtsrynker m. m. — H. Sm. omtaler iøvrigt også Kikerært (*Cicer arietinum*) og Linser (*Lens esculenta*); men disse arter har næppe haft betydning i Norden.

Register

- Aconitum 401
Acorus 377
Aftenstjerne 405
Akeleje 365
Alant 365
Allium 375, 386
Althaea 401
Ambra 365
Amur 400
Anethum 370
Angelica 383
Angelik 383
Anis **366**, 395
Aniskål 385
Anthemis 378
Anthriscus 384
Apium 397
Aquilegia 365
Archangelica 383
Aristolochia 399
Armoracia 392
Aron 367
Artemisia 365, 387
Arum 366
Asarum 372
Atriplex 388
Atropa 369
- Baldrian 367
Ballota 403
Balsam 367
Barkanie røder 392
Basilikum 368
Beder 368
Benediktinertidse 380
Beta 368
Betonica 368
Betonie 368
Bibernelle 384
Blidelilje 370
Bonderose 393, 401
Borasurt 373
Borrage 373
Brassica 385, 394, 397
Bryonia 371
Brækrod 372
Bukkehorn 369
Bulmeurt **369**, 374
Bønne 372
Bønneurt 397
- Calamus 378
Calendula 389
Camomilla 378
Cannabis 372
Cardobenedict 381
Carduus 380
Carthamus 382
Carum 380
Cepa 386
Chelidonium 402
Chrysanthemum 367, 388
Cicer 406
Cichorium 369, 396
Cicuta 399
Cikorie 369
Citron-Melisse 373
Cnicus 380
Conium 399
Coriandrum 381
Crocus 382
Cuminum 380
Cynoglossum 374
Cypres-Vortemælk 406
- Dag og Nat 400
Dansk Ingefær 366
Dianthus 390
Dild 370
Dipsacus 379
Dorothealilje 364, **370**
- Endivie 396
Engelrod 383
Engelsk Spinat 390
Eruca 370
Esula 406
Eupatorium 372
Euphorbia 405 f.
- Farve-Vajd 404
Fennikel 371
Foeniculum 371
Foldblad 391
- Galdebær 371
Galnebær 369
Gifthætte 401
Gifftyde 399
Grøn Mynte 382, 390
Gulerod 392
Gyldenlak 405
- Hamp 372
Havebønne 372
Haveært 406
Hasselurt 372
Helleborus 391
Hestebønne 372
Hestehov 404
Hjertensfryd 373
Hjertespænd 373
Hjortetrøst 372
Hjulkrone 373
Holdsurt 365
Hulurt 399
Humle **374**, 382
Humulus 374
Hundekex 399
Hundetunge 374
Husløg 374
Hvidløg **375**, 386
Hyoscyamus 369
Hysop 376
Hør 376
- Imperatoria 389
Inula 365
Iris 376, 378
Isatis 404
Isop 376
- Jernurt (370), 377
Julerose 391
Juniperus 398
Jødekirsebær 377
- Kalmus 377
Kamille 378
Karse 378
Kartebolle 379
Katost 401
Katte-Mynte 379
Katteurt 379
Kikerært 406
Klofløg 375
Klosterlilje 370
Knecke mere røder 402
Kommen 380
Kongelys 380
Korbendikt 380
Koriander 381
Kors-Vortemælk 406
Kransburre **381**, 403

- Krapplanten 382
 Krokus 382
 Krusemynte 379, **382**, 390
 Kulsukker 383
 Kvan 383
 Kvæsurt 384
 Kørvel 384
 Kål 385
- Lactuca 396
 Lavandula 385
 Lavendel 385, 394 f.
 Lens 406
 Leonurus 373
 Lepidium 378
 Leucojum 364, 370
 Levisticum 387
 Levkøj 405
 Lilium 386
 Lilje 386
 Linser 406
 Linum 376
 Lupin(us) 386
 Læge-, se under navnets
 sidste led.
 Løg 375 f., **386**
 Løvstikke 384, **387**
- Malurt 387
 Malva 401
 Marietidsel 387
 Marrubium 381
 Marts-Viol 405
 Marube 381, 403
 Matrem 388
 Matricaria 378, 388
 Melde 388
 Melilotus 400 f.
 Melissa 373
 Meloten 400
 Mentha 382, 390, 392, 393
 Mercke 397
 Merian **388**, 397
 Mesterrod 384, **389**
 More røder 392
 Morgenfrue 381, **389**
 Munke-Rabarber 390
 Muur-krud 400
 Mynte 379, 382, 390, 392,
 393
 Myrrhis 384
- Nardus 400
 Natviol 405
 Nellike 390
 Nepeta 379
- Nyseurt 391
 Nælde 391
- Ocimum 366
 Oksetunge 373
 Opiat-Valmue 405
 Origanum 388 f.
- Paeonea 395
 Papaver 405
 Parietaria 400
 Pastinak **392**, 402
 Patienskål 390
 Pebermynte 390
 Peberrod **392**, 395
 Peberurt 397
 Persille **392**, 397
 Pestilentsurt 404
 Petasites 404
 Petroselinum 392
 Physalis 377
 Pimpinella 366
 Pion 394
 Pisum 406
 Poleymynte 393
 Polleye 393
 Polygonum 400
 Porre 386
 Portulak 393
 Poterium 384
 Pulegium 393
 Pæon 393
- Radise 395
 Raphanus 395
 Rejnfan 394
 Roer (368, 371), 394
 Roe Redicke 396
 Rose 386, 392, (401)
 Rosmarin(us) 394
 Rubia 382
 Rude 395 f.
 Rumex 390
 Ruta 395
 Rødbede 368
 Rødløg 386
 Ræddike 395
- Saflor 382
 Safran-Krokus 382
 Salat 371, **396**
 Salvia 396
 Salvie (367), 396
 Sanguisorba 384
 Saponaria 403
 Sar 397
- Satureia 397
 Selli 397
 Sempertiners korns Tidzel
 387
 Sempervivum 374
 Sennep 371, **397**
 Sevenbom 395, **398**
 Silybum 387
 Sinapis 397
 Singrøn 398
 Sisenbrand **379**, 390
 Sium 402
 Skarlagen 397
 Skarntyde 399
 Slangerod 399
 Slangeurt 400
 Solsikke 389
 Spansk Kørvel 384
 Spidskommen 380
 Springknap 400
 Springkorn 406
 Stenbreck 377, 384
 Stenkløver 400
 Stokrose 401
 Stormhat 401
 Sukkerrod 402
 Suppeurt 387
 Symphytum 383
 Sæbeurt 403
- Tanacetum 367, 394
 Tandbæger 373, **403**
 Thymus 403
 Timian 403
 Tordenskræppe 404
 Trigonella 369, 400
- Urtica 391
- Vajd 404
 Valeriana 367
 Valmue 405
 Valsk Bønne 372
 Valsk Roe 371
 Venusvogn 401
 Veratrum 391
 Verbascum 380
 Verbena 377
 Vinca 398
 Vintergrøn 398
 Vintergæk 370
 Viol(a) 392, **405**
 Violrod 376
 Vortemælk 405
- Ærter 372, **406**

Træk af Livet

paa

Ald

i

svundne Tider.

Ved

Niels Stensfeldt.

1931.

FORORD

Mange års myreflittigt arbejde er utvivlsomt gået forud for lærer Niels Stenfeldts i 1931 skrevne bog om Fejøs historie. Denne øs beboere og de, hvis oprindelige hjemstavn ligger på Fejø, besidder i Fejøbogen en værdifuld skat, der gør hjemstavnsens historie levende for dem og styrker de bånd, der knytter dem til det gamle hjem. Men også for mange andre vil bogen have betydning ved at vise det historiske samspil mellem den tilværelse, som en egnsbefolkning selv opbygger, og de begivenheder, der udefra griber ind i dens liv.

Ved sin systematiske Opbygning, ved sit omfattende kildemateriale og ved sin levende fremstillingsform er Stenfeldts bog tillige blevet et eksempel på en velgjort sognebeskrivelse.

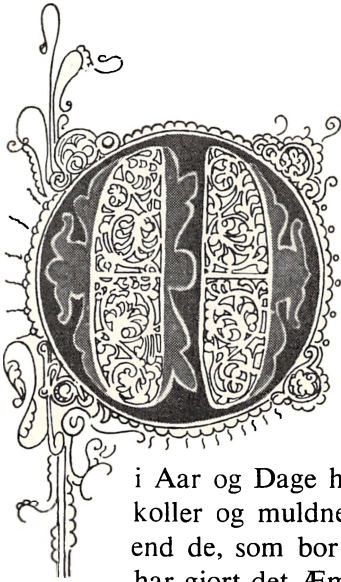
En mangfoldiggørelse af denne bog, der hidtil alene har foreligget i det originale håndskrevne eksemplar, som tilhører sognerådet på Fejø, vil ikke alene sikre værkets eksistens, men ydermere give mange interesserede lejlighed til at læse dette.

Fejø sogneråd har derfor beredvilligt stillet bogen til rådighed for et optryk i Lolland-Falsters Historiske Samfunds årbog. Fejøbogen vil blive fordelt over flere årgange.

Indholdsfortegnelsen og kildeangivelserne vil følge til slut på samme måde som i originaludgaven.

April 1957.

Red.

m Bord paa Motorbaaden, som daglig gaar fra Bandholm paa Laaland over til Fejø Havn, Dybet, staar en Mand og ser mod den lavtliggende Ø, der dukker op af Smaalands havet. Han føler en naturlig Nysgerrighed, for nu skal han selv færdes paa det lille Stykke Land, hvis gamle Historie han

i Aar og Dage har studeret i gamle, gulnede Protokoller og muldnende Papirer; han ved mere derom end de, som bor der, og han er vel den første, der har gjort det Æmne til sit Studium. Øen er saa lille, der er intet epokegørende sket der; her har Tidernes Strømninger sent og aflattede skyllet deres Kulturbølger ind; men netop Øens afsondrede Beliggenhed har gjort ham lysten efter at vide, hvordan man nu netop her har levet og været; paa saadan en lille, uberørt Ø, mente han, maatte Folk have faaet Tid og Lejlighed til at være noget for sig selv. Vandet her kaldes Smaalands havet, og det er Smaalandene Laaland og Falster, der har givet det Navn: de kaldtes i Kongernes Optegnelsesbøger (Kopibøger) — [»Registre« og »Tegnelser« hed de] — »Smaalandene«, for saadan saa man i de øvrige Landsdele paa dem, mod dem var de smaa. Laalikerne og Falstringerne saa med en lignende Storhedsfornemmelse paa Fejø, hvis Indbyggere de kaldte »Fejbattinger«. »Batting« var en endnu ikke flyvefærdig Fugleunge. Laalænderne maatte, saa nødtigt de vilde, finde sig i at faa deres Land tituleret et af Smaalandene; men saa lod de Ringagten gaa videre; de saa lidt ned paa »Øbattingerne« (»Fejbattinger« og »Fembattinger«).

Man kan ogsaa tage til Fejø fra det lille Fiskerleje Krag-næs, der ligger en lille halv Mil fra Ravnsborg Voldsted.

Om Vinteren skal Overfarten være slem nok, men ved Sommertid er det en Nydelse at lade sig vugge af de smaa Bølger, mens man drømmer om det mærkværdige lille Øland, man skal over og gøre Bekendtskab med. Man maa nu ikke gøre sig Forventninger om at møde nye og ukendte Naturmærkværdigheder paa Fejø, det er et Laaland om igen, men i Miniatur: flade Marker og Pilehegn, med et tydeligt Præg af Befolkningens Beskæftigelse: Landbrug, nogen Søfart og lidt Fiskeri, men uden de Skove og Søer, man gerne vilde finde. Det er ikke for Naturens Skyld, man vil drage derud, som en Forfatter siger, det er Menneskene, man kommer for at lære at kende. Men alligevel skal der fortælles lidt om Øerne selv: Sammen med Skalø er Fejø paa 3092,3 Tdr. L. (Skalø de 200). Fra Kagevig strækker der sig ned mod »Dybets« Havn et Engdrag, der vel tidligere var et Sund. Færgestedet paa Sletterne er nu nedlagt, men Dybets Havn er ret anselig for Fiskerbaade og Smaafartøjer. — Østerby har sirlige, moderne Huse og Villaer, omgivne af en Mængde Frugthaver. Byen er næsten 2 km lang, og der er tæt Bebyggelse paa begge Vejsider. Særlig smuk er Smedien ved det skønne Gadekær. — I Vesterby findes ogsaa mange Frugthaver. Oppe paa Bibjerg ligger en Bondegaard med en Ask, som kan ses ovre fra Omø, 3 Mile væk. Avernakke Hage's Navn kommer vel af Arre, Aver. Avre = Havre. Mosen er et helt eventyrligt Land: høje Siv med enkelte Pilegrupper. Hen forbi Kirken gaar levende Hegn og stynede Popler. En herlig Bygning er den gamle, forhenværende Birkedommerbolig, den er fornem, en hel Patricierbolig med en skøn Have til, nu er den i en Bondes Besiddelse. — Skalø er udpræget lav og med Vand til alle Sider. Dæmningen derover til er opført i 1869. Mægtige Kampestene ligger i det flade Vand og umaadelige Flokke af Vandfugle, Ryler, Viber, Lappedykkere og andre Ænder. Alle Steder ser man levende Hegn. Fra Højderne — 8 m høje — har man en vid Udsigt. Øen er først bleven befolket hen imod Aar 1800; nu er der 3 Gaarde og et Par Huse; den største Gaard er paa 84 Tdr. Land; den er velholdt og i gode Hænder. De fleste Gaarde paa Fejø er paa c. 40 Tdr. L., og Jordens Bonitet gør dem

til udmærket gode Ejendomme. Fejø er 7 km lang og c. 6 km bred, altsaa 18 km² stor af uregelmæssig Form. Til Fejø hører de endnu mindre Øer: Skalø og Vejrø. Fejø Kirke ligger c. 11 km Nordvest for Bandholm og 4 km Nordøst for det nærmeste Sted paa Laaland. Kragenæs. Skalø ligger tæt ved Fejø og Vejrø c. 8 km Nordnordvest for Fejøs Vestkyst. Alle tre Øer er lavtliggende og er temmelig jævne med lerede, frugtbare Jorder.

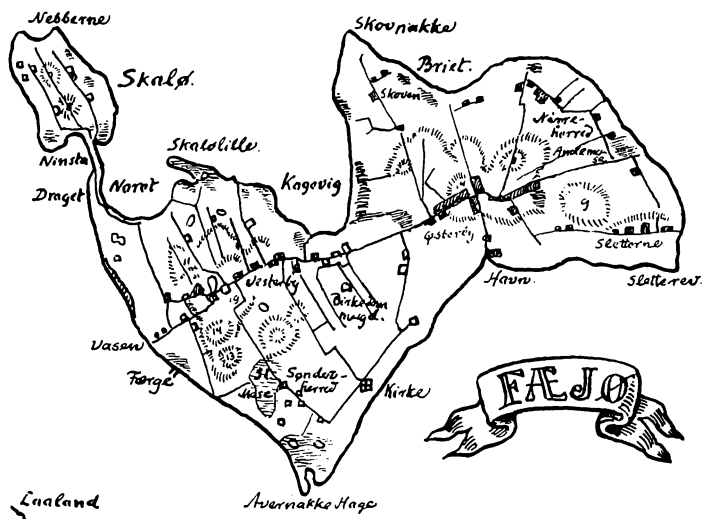
Folketallet er i Tilbagegang, før var det 1506, nu 1280. Her er et moderne Sving over alt paa Fejø; saaledes finder man to mægtige Gæstgivergaarde, en i hver By. Ved Vesterby har man bygget en Udskibningsbro ved »Vasen« til 130 Tusinde Kroner; herfra foregaar nu al Færd med Motorbaade, og de fører En over til Laaland paa 20 Minutter. Man faar det Indtryk, at her er et fortrinligt Landbrug og overmaade megen Frugtavl.

Ca. 1900 kom de første brune Rotter til Fejø — for næsten 300 Aar siden plagedes Folk af Vandrotter, som man kaldte »Mosegrise«; vi skal senere læse om dem. Man fortæller, at for godt 100 Aar siden viste der sig her en hidtil ukendt, gammel Kvinde, der gik om og tiggede. Da Folk var saa gode mod hende, lovede hun, at det skulde vare 100 Aar, inden der kom Rotter her, og det slog til.

Her findes ingen Ræve paa Fejø, ingen Muldvarpe, Maarer, Ildere, Lækatte, Mus, Skader eller Oksebremsere, saa den Skade, disse Dyr gør, er man da fri for. Af Vildt findes nogle indførte Agerhøns og ganske faa Harer.

De tre Øer, Fejø, Fæmø og Askø med Biøer hører sammen i een Gruppe og burde maaske behandles samlet; men dog har hver Ø sine Særegenheder, sine egne Traditioner, saa de maa hver have sin Historie skrevet. »Historie« er maaske et stort Ord; der er saa lidt Kildestof bevaret; der har maaske kun været saa faa Kilder til, at det, der her kan fortælles, kun bliver Brudstykker, ikke altid interessante, ikke spændende, men dog svage Ekkoer af de Menneskestemmer, der har lydt her, men forlængst er forstummede.

Navnet Fejø hed først, ja, langt ned mod vor Tid »Fæø« d. e. Kvægøen; de lærde mener, at den kaldtes saaledes, fordi

Laalikerne brugte den som Græsgang for deres Kreaturer, deres Fæ; og det kan jo godt være delvis sandt, men det giver En det Indtryk, at Fejø har været en ubeboet Ø, hvor kun Kvæget gik; det har den ikke været, for ganske vist véd man ikke af, at der nogensinde har været jordfaste Oldtidsmindesmærker, hverken Dysser, Jættestuer eller Køkkenmøddinger, men de mange Stenredskaber fra Oldtiden, der findes i Jorden, vidner jo dog om, at her har boet Mennesker i hine fjerne Tider. — At Øen i Vikingetiden har huset søfarende Krigere, der fra fjerne Lande har hjembragt Bytte, viser Fundet af det skønne Sølvbæger, der laa gemt i Fejøs Jord. Vikingen var blevet gammel, han havde i mange Aar drukket af sit skønne Bæger, det er nemlig godt slidt og lappet; da har den hedenske Ejermænd for at faa Hjælp af de underjordiske eller undersøiske Magter ofret det til dem sammen med et Sæt af de smaa Sølvskaale, som fandtes sammen med det. Disse Smaaskaale stammer fra Midten af 10'ende Aarhundrede, saa vi kan antage, at Skatten er nedlagt om ved Aar 1000. — Sølvbægeret er et Pragtstykke af Kunstindustri og stammer fra Sydengland. Dets Udsmykning minder om irsk Kunst, men er dog ikke irsk, Dyreryngene i Bægerets Bund er ikke ægte irsk Kunst, som er

ganske logisk, naturlig i sin Fremstilling af Dyr; Tegningen her er løs og viser ejendommelige Enkeltheder, f. Ex. trekantede Udvidelser af Dyrekroppen, Legemernes Afslutning i Fletværk, der igen bliver til Blade; det finder man ikke i irsk Arbejde. Tegningen af Løven med sit Hoved, der vender bagud, og Fuglen med de udbredte Vinger er hentet fra Frankrig, det er altsaa merovingisk Kunst. Bægeret maa da være fra c. Aar 750; de smaa Sølvskaale er som sagt fra midt i det 10'ende Aarhundrede, og det var en gammel og velbrugt Kostbarhed, da det kom i Jorden. Fra gammel Tid er der ved Lejre og ved Ribe fundet lignende religiøse Ofringer af kostbare Sager.

Fejøs Navn findes første Gang nævnet i den store Fortegnelse over Kongens Ejendomme, »Konningeslev« fra c. 1231, som Kong Valdemar lod forfatte. Der kaldes Øen »Fæø«, og der staar kun bemærket, at Kongen der har et Jagthus, det vil sige, der staar blot »Hus« og Ordet »hiortæ«, d. e. Hjorte; der maa altsaa da have været godt med Skov og næsten ingen dyrkede Marker, for megen Skov udelukker jo Tilværelsen af Marker; altsaa har der kun været faa Mennesker og Gaarde.

Der fortælles et Sagn om en ældgammel Borg i Skoven. Den midterste Del af Nordenden paa Fejø kaldes endnu »Skoven«, men Skov er der nu om Stunder intet af. I gamle Dage skal der have ligget en stor Skov der, men der siges, at Svenskerne under Kong Gustavs Besættelse af Landet i 1657—60 skal have afbrændt den. Det er ikke sandt; lad os læse, hvad man paa Fejø Ting sagde derom i 1660: »Skovene paa Fejø er intet, og den lille Skov, som derpaa var, haver de (Fejømændene) udi denne besværlige Tid afhugget, eftersom de ej til andre Steder kunde bekomme og hente deres Ildebrand«. — Sagnet melder videre: »I Skoven findes en lav Bakke — den er iøvrigt nu nedpløjet — der hedder »Dragsbjerg«. Paa den laa der i ældgammel Tid en Borg, som forlængst er forsvundet, men inde i Dragsbjerg skal der findes en stor Vogn af det pure Guld. Mange har prøvet at grave sig ind til den, men altid har man hurtigt maattet holde op, for naar man en kort Tid havde gravet, faldt der

stor Angst over dem, der søgte Guld; der hørtes nemlig fra Dybet en frygtelig Brummen og Buldren«. — Voldstedet Dragsbjerg fandtes endnu i 1889, da var det 80 m i Omkreds, men jævnedes da allerede mere og mere, nu i vor Tid er hvert Spor deraf forsvundet; det har ligget paa Marius Lunds Mark. — En Amatør-Arkæolog, Krigsraad Schiøtz, har i 1856 beskrevet Laalands Antikviteter. Han skriver om Dragsbjerg: »Voldstedet er 120 Alen (80 m) i Omkreds, og dette var endnu til, medens Ravnsborg Fæstning var i Brug (Ravnsborg blev nedrevet i 1510). Det er omgærdet fra Landsiden med en bred Vold og Grav, der nu jævnes med Ploven«. —

»Paa Fejøs søndre Side«, skriver han ogsaa, »er en af Naturen dannet Bakke, som man har brugt som Bavnehøj«. — Han har ogsaa en Bemærkning om Fejfolks Udtryksmaade, der forbavser ham: »Jeg blev noget forundret under mit Ophold ved at faa et og samme Svar af flere, naar jeg spurgte: Hvor stor er Eders Familie? Da var Svaret bestandig: »To Børn og en Dræin« — eller: »Eet Barn og en Dræin«, som er: 2 Piger og 1 Dreng eller 1 Pige og 1 Dreng«.

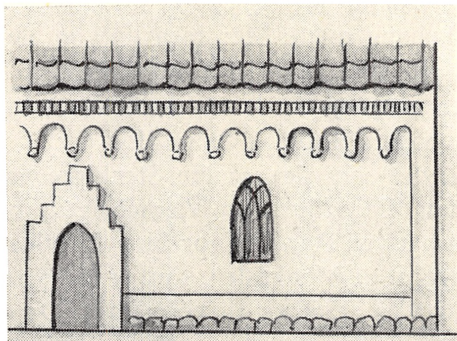
Da Christendommen naaede her til Øerne, byggede man her paa Hovedøen Fejød den første Kirke, og den var af Bjælker. Den blev lagt langt nede paa Sydsiden, den skulde nemlig være Fælleskirke for alle tre Øer, og det vedblev den at være til efter Reformationen (1536); der laa den saa lettest tilgængelig for de andre, men lidt fjernt fra Fejøs 2 Byer; saa underlig ensomt ligger den der. De hendenske Vætter syntes ikke om den nye Lyd, Klokkelyden. Noget Vest for Kirken laa der indtil Vinteren 1924 en mægtig Sten, som bar Navnet »Dørstenen«, uvist hvorfor. Den havde Sagnet travlt med, ingen vidste, hvad vi nu ved, at det var en Vandreblok, som Istidens Gletschere havde ført hertil. Sagnet lod den være kastet af en Jætte, som boede ovre paa Laaland i Ravnsby Bakke; han kunde ikke lide Klokkelyden her ovre fra Fejød Kirke; derfor tog han en meget stor Sten og slyngede den mod Kirken for at faa den af Vejen. Men hans Sigte var galt, saa den fløj det Stykke vestenfor. Der blev

sagt, at naar »Dørstenen« lugtede Brød, nybagt Brød, vendte den sig en Omgang rundt. Men fornylig kom der en ny Ejer til Gaarden, paa hvis Mark den store Sten laa, og han lod i 1924 Stenen sprænge og slaa til Smaaskærver. Den skulde dog have sin Saga optegnet i denne Bog.

Trækirken, der som den senere Stenkirke var indviet til Sankt Nicolaus, de søfarendes Værnehelgen, blev staaende længe, vel til om ved Aar 1200 og blev da afløst af en Murstenskirke, bygget af Munkesten, som er langt større end de, der er brugt fra ca. 1550 og til vore Dage. De gamle, smaa, rundbuede Spor af Vinduer, der endnu ses, den halve cirkelrunde Korbue (»Triumfbue« kaldes den ogsaa) og den Rundbuefrise, der løber hen under Tagskægget paa Koret, tyder paa, at Kirken er bygget, mens Rundbuestilen (den romerske) endnu var i Live, men at der til Bygningen er anvendt Munkesten, hvis første Forekomst her i Danmark falder ved Aar 1167, viser, at den gotiske Stil var under Opsejling. Det første Stykke Inventar, en Kirke faar, er Døbefonten; den er rent gotisk i sine Prydelser; ogsaa det viser, at Fejø Kirke skriver sig fra omkring 1200. Den er lille, undersætsig, overkalket, men smuk og ædel; den passer i sin tætte Alvor til sin ensomme Beliggenhed, synlig langt ud over Havet, med Harmoni i sin strenge, fornemme Linier.

Som den ligger tæt ved Vesterlandets sydøstlige Strandbred, kunde kirkesøgende fra de andre Øer finde en udmærket Ankerplads lidt østligere i Kirkebugten med passende Dybde og Læ for Storm af Nordvest. — Femø og Askø Sogne var altsaa Anexer til Fejø indtil Aar 1537. Kirken med tilhørende Tiender var beneficeret til Fyns Stifts Biskop indtil 1824, da baade Kirke og Tiende blev overtaget af Staten (Aaret efter anrettede en Februarstorm en betydelig Skade paa Kirken, saa der maatte en omfattende Reparation til).

Kirken bestaar af Skib, Kor, Vaabenhus og Taarn. Taarnet, der ligger i Vest, er stort, kvadratisk, har et spidst, pyramideformet Tag og hviler paa et Fundament af raa Granitsten. Der er dobbelte Lydhuller (Glugger) paa alle fire Sider, men ingen Murprydelser.

Koret er noget smallere end Skibet. Der findes paa Sydsiden Levninger af en gammel Dørrindfatning og som sagt oppe under Taget en Rundbuefrise med et Tandsnitbaand over. Paa dets østlige Gavl strækker sig 3 smalle Tandsnitbaand, og den har 3, meget simple Kamtakker. Der er intet oprindeligt Vindue der. Korets Nordside er som Sydsiden, men er uden Vindue og uden Sokkel. Der er Puds over det hele. Vaabenhuset ligger mod Syd og har smaa Kamtakker over Døren.

Bygningens røde Munkesten har i mange Aar været pudse og overhvidtede. For nogle Aar siden havde man til Hensigt at fjerne Pudsen, for at Murene kunde fremtræde med deres oprindelige Sten; samtidig vilde man restavrere den gamle Præsteindgang i Koret og blotlægge de gamle, rundbuede Vinduer, hvoraf flere var bevaret. De nye Vinduer er moderne, spidsbuede og forsynede med almindelige Jernindramninger.

Taarnet og Vaabenhuset er senere end Skib og Kor, fra c. 1300. I Taarnet hænger kun een Klokke; den er i Aaret 1848 omstøbt af en gammel Klokke, støbt af Michael Westphal i Rostock og senere, i 1587, omstøbt af ham, da den viste sig at være daarlig. Den ny Klokke blev da opgivet at veje $5\frac{1}{2}$ Skippund og 21 Pund = 1781 Pund = 890,5 kg. Efter denne sidste Omstøbning kom Menigheden til at skyldte Klokkestøberen 117 Daler. Alle Fejøl og Vejrøl Bomænd maatte da hver betale $5\frac{1}{2}$ Mark Sølv, en anselig Sum, og

samtligte Husmænd og Pebersvende maatte ud med 14 Daler tilsammen; Resten maatte saa Kirken selv udrede, 6 Daler og 3 Mark.

Man kommer ind i Kirken gennem Vaabenhuset.

Kirkens Indre. Det langagtige Skib og Taarnrummet har uskønne, flade Trælofter, men det kvadratiske Kor har Krydshvælvinger. Kirken rummer adskillige Sager af betydelig Interesse. Lad os, som det sig bør, først se paa Alteret.

Alterskabet er af Træ og bærer en Altertavle, som er delt i to Partier; det nederste har 4 Renæssancesøjler med joniske Kapitæler. I de to smalle Felter ses en nedhængende Lilje og en Palmgren (d. e. hellige Symboler: Liljen betyder Christi Syndefrihed og Palmen hans Opstandelsestriumf; de er smukt udskaarne. I det store Midterfelt er nu indsat et ret tarveligt Maleri, en Mariæ Bebudelse af Dalsgaard. Det øverste Parti er delt i 2 Felter, som hver rummer en Træstatue: Moses og David. Tavlens Ornamenter er kønne, skaarne med mere end almindelig Dygtighed. — Malmstagerne er af almindelig Størrelse og har ingen Indskrifter.

Kalken, Disken og Oblatæskan er af Sølv. Paa Kalken (Alterbægeret) læses følgende Indskrift: »Anno 1662 den 30 Martij haver Sal. hr Laurids Hansen, da Sogne Præst til Fæøe med sin kiere Hustru, Maren Castens Datter foræriet denne Kalck oc som veie halff tredie oc tiende Lod, men Anno 1704 den 30 octob. er den omgiort, forbedrit med 4 Lod Stemplet Sølf og forgyldt, som Hafr. kostit med arbeids Løn 27 Rdl. Hvortil er givet af« — — (en Række Navne og de givne Beløb). — Paa Brødæsken staar: »Gud til Ære og Kirchealteret paa Fæøe til Zirat og Prydelse Er den Sølf Æske forærit af Sogne Præsten Sommersted Peder Thomsen Blichfeld, Hans elskelige Hustru Anna Sophie Blichfeld Anno 1722«. Paa Æskens Laag er et Krucifiks.

Døbefonten er af Granit og har den kendte laalandske, gotiske Dekoration (se foran) med 12 udhuggede Felter. I den ligger et Døbefad uden Ornamentering, kun med et lille Relief af de tre korsfæstede, Frelseren og de 2 Røvere, og en lang Indskrift, som løber langs Randen. Den fortæller, at Fadet er skænket af Kobberhandler Johan Naus i Ny-

købing, der var gift med en Datter af Fejøpræsten, Hr. Søren Pedersen Brun. Han gav det af Taknemmelighed, fordi han ved Guds og Menneskers Hjælp blev reddet tillige med sine Ejendele fra at drukne i en Vaage i Isen ud for Fejø. Indskriften siger saaledes: »Anno 1689 er dette Døbevandfad til Fæø Kirke forærit af Johans Naus, Kaabr-Handler udi Nyekiøbing oc Hustrø Chatarine Elisabet Bruns til en Prydelse oc Amindelse Dennom til Ihukommelse for beviste Naade af Gud, Da hans Gode (Gods) Under Øen paa Iis nedsiunked 29 januarii oc igien en Deel den 4 Februarii blef reddet oc berget, huor forre Gud verre lovet og benediet evindelig. Amen!«

Prædikestolen er meget tarvelig; den har 5 Felter, skilte af parvis stillede, joniske Søjler; i Mellemrummene er der stillet smaa (daarlige) Kopier af Thorvaldsens Christus og de 4 Evangelister.

Over *Korbuen* hænger et gammelt Krucifiks med de kendte Bogstaver: I. N. R. I. (d. e.: Jesus Nazaræus, Rex Judæorum = Jesus fra Nazareth, Jødernes Konge). Korbuen er temmelig høj og bred. Krucifikset, som hænger ud mod Skibet, er tarveligt udført. Kristusfiguren er $\frac{2}{3}$ m høj.

Ned fra det nye, flade Bjælkeloft hænger en *Broncelysekroner* med denne Indskrift: »Anno — Olle Jensen, Hans Læssøe af os renoveret (fornyet) Kerchen til Ære — 1756«.

Orgelet er forholdsvis nyt; det blev i 1884 skænket til Kirken af Fejøs Beboere.

Kirkens gamle *Pulpitur* var udskaaret med en Række rundbuede Felter, hvori der var malet forskellige kirkelige Portrætter med Bibelsprog under. Et Stump deraf opbevares paa Stiftsmuseet i Maribo.

Her som i de fleste Kirker paa Smaaøer er der ophængt Modeller af Skibe. Et Par af de ældste Skibe findes nu i Maribo Museum; de to, der endnu hænger her, er ikke ret gamle. Det ene af dem, som er kobberforhudet og har 2 Rækker Kanoner paa hver Side, bærer Navnet »Ebenezær« og er et fortræffeligt Stykke Arbejde, er fra 1866. Det andet, som hedder »Enighedens«, er fra 1811, men er ifølge Indskrift istandsat 1845 af Morten Simonsen Groth, Ole Pedersen

Badiche (udtales »Baigs«, oprindelig et tysk Navn — se Navnerækkerne fra 1664, 1682 og 1762), Jørgen Nielsen Lai (er det Løyet, hvilket Navn vil forekomme hyppigt i denne Bog!) og Else Marie Ols Datter.

Skibets 5 spidsbuede Vinduer er moderne.

Det lille Vaabenhus paa Sydsiden har Bræddeloft. Døren, som fører derfra ind til Skibet, er ny.

Taarnets nederste Rum er forenet med Skibet gennem en stor, aaben Rundbue; det har ogsaa Bræddeloft med et lille Skib, en Brig.

Alle Kirkestolene er ny; kun et Forstykke oppe i Koret bærer Aarstallet 1561. — Der findes rundt i Kirken nogle Gravstene, Epitafier (Mindetavler), som vil blive nærmere omtalt senere paa passende Tid og Sted.

Fejøs Navn omtales saa — siden 1231 — ikke før ved Aar 1500; da er vel det meste af Skoven fældet, Jorden er opdyrket, og der sidder Bomænd rundt om paa de bjælkebyggede Gaarde. Her er dog ikke flere Mennesker paa de tre Øer, end at de tilsammen udgør eet Sogn, har een, katolsk Præst og een Degn. Denne Degn har jo nok været Medlem af den — Fagforening vilde vi nu sige — det Kalentegilde, sagde man dengang, fordi det holdt sine Møder ved den første i Maaneden: Kalendæ, — som omfattede Degnene i Fuglse Herred. Det blev stiftet i Aaret 1434 og kaldtes »Allehelgens Kalente«, og Biskop Nafne i Odense — Laaland-Falster hørte under Fyns Stift — stadfæstede Gildet og kaldte i sit Dokument sig selv »Medbroder« og gav Gods dertil. Præsterne i Fuglse Herred havde ogsaa deres Kalente, som holdt sig langt ud over katolsk Tid; vi hører om det i 1595, hvor det hedder: »Fæø, Anno 1595. Straks efter Hr. Peders Bryllup var giort paa Aasmærkegaard, var Bispen paa Visitats paa Øerne (Fejø, Femø og Askø, hvor der nu var 3 Præster), og der paa Fejø udi Provstens og Ø-Præsternes Nærværelse forordnede, at de for dem selv skulde holde deres Kalente, helst (da) de ikke uden Livsfare tit og ofte kunde komme til Fuglse Kalente. Og blev da af dem alle samtykt, at de vilde holde deres Kalente 8 Dage efter vores

i Fuglse Herred eller og, naar Provsten fandtes ledig at drage over til dem, som da og skulde dennem berette, hvad her var passeret. Saa skulde og Provsten paa samme Tid visitere den Menighed, hvor Kalentet holdtes og saaledes hvert 3die Aar besøge hver Ø.«

Verdslig set stod de 3 Øer under Kongen personlig, og han lod dem sammen med Ravnsborg Len styre af adelige Lensmænd. I 1523 kom den mægtige Johan Oxe til Styret; der staar skrevet herom: »Hr. Johan Oxe fik 10-Aarsbrev paa »Raffwensborg« Len med al Tilliggelse, som er Sønderherred, Nørreherred, Stokkemark Sogn, Fejø, Fæmø og Vejrø (Askø nævnes ikke) med al kongelig Rente og Rettighed mod aarlig at give deraf 1000 Mark Sølv Dansk, Halvdelen af Sagefald (Retsbøder) og Oldengæld (Afgift for de Svin, der gik paa Olden i Skoven) og alt Vraget (de Skibe, der strandede)«. Kun i et Aar beholdt han Raadighed over Øerne; den 14. August 1524 kom der en ny kongelig Befaling derom: »Hr. Johan Oxe, Ridder, skal beholde Ravnsborg Len efter sit Brevs Lydelse *undtagen* Fæmø, Fejø og Vejrø, desligeste de Fiskerlejer, som er der, og som Kronens egen Tolder plejer at tage Vare paa«. — Sagen var, at Øerne nu kom ind under Nykøbing Len og sammen dermed skulde tjene som Underhold for Dronning Sofie, Frederik den Førstes Hustru, »Livgeding«, som det kaldtes. Et Dokument melder derom i 1525, det er meget langt, saa vi læser kun det væsentligste: »Nyekiøping Lehn mett Ffæø-øø, Fymø-øø, Askø-øøe oc Werrøøe« haver van Werde paa den gamle Dronnings Vegne. — Højbaarne Fyrstinde, Dronning Sofies Livgeding.

Vi Frederik osv. gør alle vitterligt, at efterdi højbaarne Fyrstinde, Fru Sofie, vor kære Husfrue og Fyrstinde nu er kronet for til Hjælp for os at styre og regere, hjælpe hver Mand, fattig og rig, til Lov og Ret, haver vi det saa skikket, at hun skal have, nyde og beholde til hendes Stats (Hofs) Opholdelse, om den almægtige Gud det saa skikket og forset (indrettet) haver, at hun os vorder overlevendes, at hun skal have, nyde og beholde Nykøbing Len, Stubbekøbing,

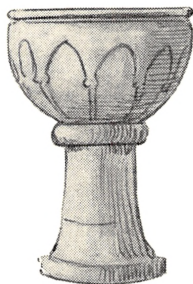
Aalholm Len, Nysted, Ravensborg Slot og Len, Nakskov By og Saksjøbing« — og derunder hørte saa ogsaa Øerne.

Alt dette Land var saa Livgeding for denne Dronning og flere andre efter hende. Dronning Sofie var Enke fra 1535 til 1568; senere mellem 1588 og 1631 var det Underhold for Frederik den Andens Enke, som ogsaa hed Sofie. Mellem 1632 og 1647 levede Christian den Fjerdes Søn »den udvalgte Prins« (Kronprinsen), som ogsaa hed Christian, af Godset, til han et Aar før Faderen døde. Hans Enke, Magdalene Sibylle, overtog Godset i 1647 og beholdt det til 1653.

Katolske Præster.

Vi kender kun Navnene paa 3 katolske Præster her paa Fejø (med Fæmø og Askø), og vi ved noget om de Indtægter, de havde. Meddelelsen er ikke dateret, men den er fra engang i Middelalderen, i katolsk Tid; det hedder: »Fæ-øø Præsterente er 60 Skæpper Rug, Almissekorn og Tiende, hver femtende Kærv (Neg) og Tiendehøved. Og for Jordfæste giver de ligesom i Falster. Og for Brudevielse 3 Skilling. Offerdage om Aaret 7 Dage. Korsedag (da blev et Kors i Procession baaret til Velsignelse over Markerne) 3 Mark og 1½ Skilling for Korsmad; for Kvinders Kirkegang (efter Fødsel) 1½ Skilling. — Fæmø Præsterente er paa 41 Skp. Rug og Almissekorn og giver de hver femtende Kærv og Tiendehøved i Tiende«. — — Det næste Blad er desværre bortskaaret, saa vi faar ikke mere at vide derom. Naar Præsten her oppebærer hver 15de Kærv — andensteds fik Præsterne hver tiende — maa Grunden vel søges i, at det dyrkede Areal paa Øerne var saa ringe, at Præsten ikke kunde faa mere til sit nødtørfelige Udkomne. De 3 katolske Præster hed: Hr. Knud Bryske — vel en adelig Mand —, Hr. Jens Andersen og Hr. Peder Hansen. Den første gik af, og den anden blev ansat her i Aaret 1508. Udnævnelsesdokumentet er paa Latin, men vi oversætter: »Hans, med Guds Naade Danmarks, Sveriges, Norges, de Slavers og Goters Konge. Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve til Oldenburg og Delmenhorst, vor Hilsen til ærværdige Fader i Christo, os elskelige Hr. Jens Andersen (Beldenak), Biskop

over Odense Stift med vor Gunst og Kærlighed! — Da nu Sognekirken paa Fæø med sit Annex paa Fæmø (Askø nævnes ikke) i eders Stift ganske og aldeles er bleven ledig ved, at dens sidste Indehaver, Hr. Knud Bryske, frivillig er traadt tilbage, og Kaldsretten til dette Embede tilhører os alene, saa sender vi den i denne Skrivelse fremstillede Hr. Jens Andersen som Præst til nævnte Kirke med dens Annex, for at han af eders Faderhænder kan modtage den, idet jeg dermed kræver, at I skal overgive ham nævnte Kirke med dens Annex, Sjølesorg og det med al kanonisk Rettighed. Se til, at I indsætter ham i Kirken og enhver enkelt af hans Rettigheder, og forsvarer ham kraftigt deri, alt efter Ret og Orden formedelst Gave fra det Høje og utallige Naadesbeviser, vi har modtaget. Til Vidnesbyrd har vi ladet vort Signet (Segl) sætte herpaa. Givet paa vor kongelige Gaard paa Halsnæs 18. Februar Anno 1508 (d. e. den 6.te Dag efter den hellige Jomfrue Julianes Fest).«

Bjærgelav og bjærgegilder på Sydlolland.

Af Sofus Eriksen¹⁾

Fra gammel tid har Lollands sydkyst været et farligt farvand at besejle, og mangen en stolt skude er blevet slået til vrage, når sydvesten for alvor satte ind med pålandsvind. Dette gav anledning til, at der bjærgedes, hvad bjærges kunne, og endnu vil man i nogle gamle huse og gårde langs kysten fra Nysted til Albuen kunne finde dele fra strandede skibe, såsom skabsdøre, mastetræer osv.

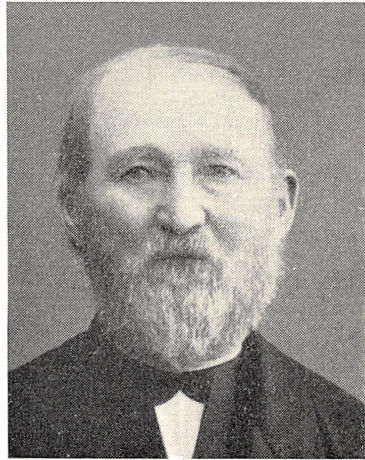
Men tiderne forandrede sig. Skib og ladning fik større værdi, og i stedet for at lade skibene slå til vrage, blev der gjort forsøg på at få dem flot igen. Langs kysten fra Gedser til Albuen oprettedes bjærgelav. Disse blev delt i fire afdelinger: Gedser, Nysted, Lundeheje og Kramnitze. Disse fire bjærgelav havde så hvert deres distrikt at varetage, f. eks. Lundeheje fra Hyllekrogs Nakke til Hyldtofte Fælled.

På denne strækning strandede mange skibe. Bjærgerne gik så ud for at prøve at få skibene flot ved egen hjælp, ved at føre ankre ud og så hive i ankerspillene. Ofte lykkedes det, når tillige vandet steg nogle fod, men som oftest blev det opgivet, og så var der intet andet at gøre end at »slagte skuden«.

Disse bjærger bestod dels af bønder og husmænd, dels af en enkelt søkyndig erhvervsfisker. Men omkring 1830 startede en skibsreder og tømmerhandler, Emil Zeuthen Svitzer, en bjærgningsvirksomhed, da han selv havde lidt større tab på sine skibe. Han og styrmand Lassen købte i året 1833 en af de såkaldte gamle nordbåde, der havde tilhørt marinen. Tillige med denne, der hed »Gammelholm«, købte de to mænd en kragejolle, der lød navnet »Trende Brødre«, samt en stor robåd. Disse fartøjer udrustedes hver med anker-

Hans Rasmussen Hækmand.

Jens Madsen.

kæder, håndpumper og dykkerudstyr i så stor udstrækning, som de tider tillod. Alt dette materiale stationeredes i Kastrup, som igennem mange år var firmaets hovedstation. Ingen ville rigtig tro på, at det havde nogen fremtid for sig; men det viste sig snart, at Svitzer havde set rigtigt. I året 1860 købte han vraget af en svensk damper, som lå sunket på Vänern, hvorefter Svitzers medarbejder, kaptajn Julius Andersen, bjærgede vraget, som derefter transporteredes til København, hvor det blev ombygget og repareret hos Burmeister & Wain og indlemmet i Svitzers flåde under navnet »Skandinavien«. Nu kunne der bjærges mere effektivt og over større områder.

Omkring 1884 satte to af Lundehøjes bjærgemænd sig i forbindelse med Svitzer. Disse to mænd var gårdejer Jens Madsen²⁾, Hyldtofte Fæled, og tømrer og dykker Hans Chr. Eriksen³⁾, Rødby. Sidstnævnte havde sejlet en del år med Svitzers skibe, dels som tømrer og dels som dykker. Da der kort tid efter strandede en damper ved Hyllekrog, sendte de telegram til Svitzer, der kom med et bjærgningsskib og fik den flot. Ved denne lejlighed tjente bjærgerne den dengang mægtige sum af ca. 500 kr. pr. mand. Dette resulterede i, at en af bjærgerne gav champagne for 30 kr., hvilken

flothed der blev talt meget om. Herefter blev der ved stranding sendt bud efter Svitzer — den gammeldags bjærgning var forbi.

I nogle år efter forefaldt der kun få strandinger med undtagelse af nogle sejlskibe, som for størstedelen blev bjærget. Men da Kielerkanalen kom 1897, og de store oversøiske dampere kom denne vej, blev der mange strandinger. Det hørte en overgang til, at der var strandinger hver 14. dag, dels ved Brundragene og Hyllekrog, dels sydøst udfor Hyllekrogs Nakke, hvor der lå en da ukendt grund, som vi kaldte »Knoldene«.

Her på »Knoldene« strandede mange store dampere. Jeg var medlem af Lundehøje bjærgelav fra 1903—1908 og har deltaget i ikke så få strandinger, deraf nogle paa »Knoldene« og andre langs Hyllekrog og Brundragene. Disse strandinger skyldtes tildels, at søkortene ikke viste de nye fyr, der var blevet bygget, idet Hyllekrogs fyr tit blev antaget for Gedser Fyr. De nye fyr var dels Femern Bælt fyrskib, lagt ud af tyskerne, dels Hyllekrog fyr, opført i 1905.

Sådanne strandinger bragte ret god fortjeneste til bjærgerne. Nogle af de »bedste« gav 500 kr. pr. mand, og somme tider var de penge tjent på en 3—4 døgn; der måtte jo arbejdes hele døgnnet rundt. Men der var også nogle mindre skibe, som kun gav 25—50 kr. og tog flere dage. Bjærgelavet bestod af 12 mand fra Lundehøje; men ved store strandinger, hvor der skulde lægtes, kunne vi tilkalde Gedser med 9 mand, Nysted med 22 og Kramnitze med 9 mand. Bjærgelønnen fordeltes på den måde, at var bjærgningen sket på Lundehøje distrikt, fik dettes mandskab $\frac{1}{3}$ af den tilkendte bjærgeløn. De øvrige $\frac{2}{3}$ deltes så lige over mellem alle bjærgerne + en dagløn på 3 kr. til de udenbys.

Som før omtalt var bjærgerne mest bønder, parcellister og husmænd. Men efterhånden forefandttes der på kysten ikke så få erhvervsfiskere, og det blev jo så dem, der kom til. Mange af disse var dygtige søfolk, men havde kun små både, så det var ikke altid nemt at komme ud til havaristerne. Men så vidt jeg ved, skete der aldrig nogen ulykker herved. Efterhånden blev der som sagt flere og flere fiskere,

Hans Christian Eriksen.

Sofus Eriksen.

og de mente også, at de var berettiget til at være bjærgere. Men da der kun skulle bruges 12 mand, kunne ikke alle komme med. Dette bevirkede, at der opstod en del utilfredshed blandt fiskerne, og det førte til mange stridigheder og en del processer — og sommetider til håndgribeligheder. Med Svitser havde vi en kontrakt, der var underskrevet af hver enkelt, og som lød på, at bjærgerne skulle have 20 % af Svitzers nettofortjeneste. Men de, som ikke var med, sendte den ene deputation efter den anden til København for at få lov til at komme med. Enden på det hele blev, at Svitser opsagde kontrakten og lavede en ny, der kom til at lyde på 15 %. Og så blev det kun formanden, der tegnede kontrakt for dem. Dette førte igen til uenighed, så bjærgelavet lidt senere gik i stykker.

Såvidt jeg ved, er der intet fast bjærgelav mere. Svitser havde i mange år sin agent i Rødby. Det var daværende købmand Frantz Larsen⁴⁾. Til ham anmeldte vi indtrufne strandinger, og han sørgede så for at tilkalde assistance. I flere år havde »Skandinavien« sin station i Gedser, hvor Svitser iøvrigt stadig har en repræsentant.

Som formand for bjærgelavet fungerede i mange år parcellist Hans Rasmussen (kaldet Hækmand)⁵⁾. Han var tillige baroniets opsynsmand på Hyllekrog, ligesom han havde det hverv at afmærke farvandet fra Nysted til Billitze, således at kulskeibene til Billitze kunne finde farvandet. Han afløstes af fisker Fritz Larsen⁶⁾, Lundehøje.

I mange år var det skik og brug, at der holdtes bjærgelgilder. Dette gik på omgang hos medlemmerne, og ved sådanne gilder serveredes aftenmad og kaffe, øl og snaps, og bagefter dansedes der til den lyse morgen til en lokal spillemands musik. Engang efter et sådant bjærgelgilde — dette var vistnok hos formanden — opdagede man, at der i nattens løb var strandet en damper ved Hyllekrog, og så var det slut med det gilde. Nu gjaldt det om at komme hjem og få stadstøjet af og sydvesten og søstøvlerne på og se at komme derud.

I dag er strandinger ved Sydlollands kyst heldigvis meget sjældne. Til fyrtjenesten er kommet radartjenesten, der i hvert fald yder større skibe med erfarne førere næsten 100 pct. sikkerhed, med mindre fartøjets driv- eller styrekraft svigter.

Noter.

¹⁾ *Sofus Eriken*, f. 4/10 1881 på Rødby Mark som søn af Hans Chr. Eriksen og hustru Johanne Frederiksen (se nedenfor). Opdraget hos bedstefaderen Erik Christiansen på Stubbeodde, tjenstgørende på Stubbeodde 1908—15, derefter parcl. i Bursø. Gift 1908 m. Kamilla Madsen, f. 1880 på Hyldtofte Fællend som datter af Jens Madsen (se denne). — ²⁾ *Jens Madsen*, oprind. møller, senere gårdejer, f. i Frejlev 1839. død i Hyldtofte 19/8 1923 og begr. i Taagerup. Dekor. m. krigsmedaillen for 1864. — ³⁾ *Hans Christian Eriksen*, tømrer og dykker, f. 9/2 1854 på Rødby Fæland (søn af husmand Erik Christiansen og hustru Dorthea Mogensdatter). Gift 1° m. Karen Sophie Sørensen, 2° m. Johanne Frederiksen; han døde 27/10 1893 på Rødby Mark, begr. i Rødby. — ⁴⁾ *Frantz Larsen*, købm. i Rødby, f. i Nykøbing F. 3/1 1852 (søn af sadelmager Hans Jørgen Larsen og hustru Charlotte Frederikke Müller), død i Rødby 13/3 1914 og begr. smst. Han var gift m. Julie Lovise Christine Hovmand. — ⁵⁾ *Hans Jørgen Rasmussen*, kaldet *Hækmand*, opsynsmand, parcl. i Hyldager, f. 1828 i Sjelstofte (søn af gårdejer Rasmus Hansen Hækmand, Sjelstofte (1793—1870), død 8/10 1914 og begr. i Errindlev. — ⁶⁾ *Fritz Larsen*, fisker og fhv. lods, f. i Gerringe 14/1 1856 (søn af gårdejer Lars Hansen og hustru Dorthe Larsdatter), død i Maribo 15/1 1943 og begr. i Rødby, gift m. Sophie Amalie Hansen.

Provst D. N. Blicher
og Bøndernes Køb af Stangerup Gods.

Af Chr. Olsen.

I følge S. V. Wibergs »En almindelig dansk Præstehistorie« har der fra Reformationens Indførelse og til 1871 i Gundslev Præstekald siddet 22 Præster, og af disse er Diderich Nicolai Blicher den 18.

De fleste af disse Præster er kun nævnt ved deres Navn og Aarstal, og om dem kan man nok gaa ud fra, at de har været almindelige, gode Mænd, Standen til Ære.

Men enkelte Mænd i denne Præsterække faar en nærmere Omtale, nemlig de mindre gode og de særlig gode.

Saaledes Bertel Poulsen Wellejus, som kom til Gundslev 1727 og blev afsat 1742.

»Han havde 22de S. i Trin. 1740 offentlig i Guds Hus i mange Menneskers Nærværelse ikke allene med Hug og Skældsord beegnet sin Degn, men endogsaa samme Dag gjort en saadan Prædiken og holdt saadan Catichisation for Ungdommen, som har været til Guds hellige Navns største Fortørnelse og Menighedens Forargelse«. »Havde nedgravet sit Pund i den fule Drukkenskabs Dynd«.

Men havde Sognet været daarligt betjent i Pastor Wellejus Tid, skulde det til Gengæld faa fuld Oprejsning derfor, da der var gaaet et Par Snese Aar, og D. N. Blicher kom til Sognet 1781.

Om ham siger S. V. Wibergs Præstehistorie: »Mer end almindelig dygtig, en fast og urokkelig Karakter, han var vittig i Samtale, hans Tanke var klar, og han bevarede altid

den Anstand og fine Levemaade, han i sin Ungdom som Hovmester hos Grev Moltke paa Bregentved havde til-egnet sig.

Var en ganske udmærket Provst, arbejdede med Iver paa at forbedre Sognefolkernes udvortes Stilling, men forsømte dog ikke sit eget.

Da han kom til Gundslev Sogn, levede Bønderne dér under Fæstevæsenets — i hans Øjne — saa ulykkelige Vilkaar, og det blev et af hans Maal at hjælpe dem ogsaa til bedre timelige Kaar, og han arbejdede med Iver paa at faa dem til at indse, at de maatte stræbe efter at blive Selvejere.

Da Dronningen 1672 bortforpagtede Skørringegaard, blev Gundslev Sogn henlagt til at gøre Hoveri paa denne Gaard, og da Kronens Godser 1766 blev bortsolgt ved Auktion, købte Kammerraad Kehlet Stangerup Gods for 32.260 Rdl, og til Godset hørte, foruden Stangerup, Byerne Skerne, Gundslev, Skovby og Sortsøe, den »separate« By Gundsmagle, samt Kirkerne i Torkildstrup og Gundslev.

Da der ikke var blevet bygget nogen Hovedgaard, skulde Godset efter Kammerherreinde Kehlets Død bortsælges ved Auktion d. 20. Maj 1786, og hele Godset skulde sælges under eet.

»Blandt Bønderne i Tallet 97 var der«, siger Provst Blicher, »en Del, der yttrede den største Attraa efter selv at blive Ejere af Godset«.

»Men før Auktionen var der Kræfter i Bevægelse for at afskrække Bønderne fra Købet. Man vilde gøre Sagen latterlig, man arbejdede paa at stifte Partier imellem dem. Man gjorde sig Umage for at vinde deres Fortrolighed for at gøre dem trygge, indtil det var for silde. Man vilde saa Uenigheds Sæd iblandt dem og vilde opvække Misundelse hos den ene Bys Beboere over Fordele, som den anden Bys Beboere kunde have fremfor dem«.

»Enhver, som kan forestille sig Fæstebondens Forfatning, som grændser saa nær til Slavens, enhver, som ved, hvor let det er at opvække Mistillid i hans Hjærte ... vil ikke undres over, at Bønderne mere end en Gang var nær ved at over-

give Sagen, men nogle faa iblandt dem var kiekke, holdt ud til Enden ... og hjalp til at fremme Sagen til godt Udfald«.

Provst Blicher arbejdede, alt hvad han kunde blandt Bønderne, for at de skulde benytte Lejligheden til at købe Godset. Og han skal ifølge en Overlevering fra Far til Søn, som lever i Sognet den Dag i Dag, have holdt en saadan »Dundertale« til dem, at de besluttede at henvende sig til Hofagent, Købmand Staal i Stubbekøbing om Raad og Understøttelse i Sagen.

Ved Auktionen bød *han* paa Bøndernes Vegne og fik Godset tilslaaet for 76.000 Rdl. samt Gundslev Kirke for 8170 Rdl., saa at Godset selv med Gundslevmagle By og Gundslev Kirke kostede Bønderne 84.170 Rdl.

For denne Sums Betaling kautionerede Hofagent Staal personlig i en Aarrække for Bønderne. Men uden ham og Landvæsenskommissær Hoff i Falkerslev og især Provst Blichers ihærdige Agitation for Sagen var Bønderne afgjort ikke blevne Selvejere paa dette Tidspunkt.

Saa gik der et Aar, og den 6. Søndag efter Paaske efter fuldendt Gudstjeneste holdt Provst Blicher en »Tale til samtlige Stangerup Godsens Selvejer-Bønder af Gundslev Sogn i Anledning af erhvervet Ejendoms-Ret«, efter at han allerede først i Ugen havde indbudt alle de nye Selvejere i Menigheden til at høre Talen i Kirken.

Om denne alvorlige og hjertelige Tale havde nogle af Tilhørerne sagt, at den var værd at høre mere end én Gang og tages til Eftertanke, og at den var værd at lade trykke (hvilket også skete, Kbh. 1787).

I denne Tale siger Provst Blicher bl. a.:

»Mine Venner ... vi har i Dag samlet os her i Guds Hus for at høre Guds Ord og opbygges deraf i vor Tro og Levned, for at takke og prise Gud for hans ... Velgærninger, og at tilbede os hans Guddommelige Velsignelse og Varetægt til Sjæl og Legeme ... I undres vel ikke over, at jeg her i Guds Hus vil tale til Eder om Eders jordiske Anliggender ... jeg vidste intet andet Sted, som kunde rumme os ... Om den Forandring, som nylig er sket i Eders Forfatning, er det, jeg vil tale til Eder ... Det, mine Venner, som I saa

inderlig haver ønsket at opnaa ... og som jeg ligesaa hjerteligen har ønsket Eder, som jeg i det timelige endnu har ønsket mig selv noget, det har I opnaaet ... nemlig: Af Fæstebønder at være blevne Selvejere.

Navnet Fæste-Bønder og Selvejer viser os straks en Forskel i Forfatningen. Den første har en anden Mands Jord i Brug ... og hvis han ved Slid og Slæb ... har lagt sig noget til bedste ... da ved ofte Herskab eller Forvalter at finde disse Penge og faa dem i deres Kasse ... ved at bringe ham til at fæste en ussel Gaard. ... Den stræbsomme Mand forbedrer nu denne Gaard, bygger Huse, opsætter Stengærder o. s. v. Det koster ham meget Arbejde, trætte Lemmer, megen Omhyggelighed, mange Penge, megen Uro.

Hvad vinder han saa ... ja, hvad vinder han? Dette, at efter hans Dage, maa Søn eller Datter ... betale for deres Faders sure Sved ... ved en større Indfæstning ... Eller hans Enke maa ... lade sig sælge til den Karl, Herskabet vil ... at de ogsaa kan faa fat i hendes eller hans Penge ...

Og naar Forældrene dør, hvad Ret sker da ofte de umyndige Børn? ... at den nye Fæster ... faar Lov at beholde næsten alt, hvad den afdøde efterlod sig ...

Selvejer-Bonden derimod har sin behørig Besætning og Indbo og kan holde Folk til sit Arbejde. Og dette, mine Venner, er jo Maalet, hvortil I stunde. Selvejer-Bonden i den Forfatning ... er den lykkeligste Mand i Landet. Naar han svarer enhver Mand sit ... kan han arbejde for sig selv i Fred. Glad ... og med sit Sind opfyldt af Taknemmelighed mod det blide Forsyn ... lægge sine trætte Lemmer til Hvile ... Ja, det er Herren behageligt, da det er egentligt Mennekets Bestemmelse. Moses siger udtrykkelig, at Gud satte vore første Forældre i Edens Have for at dyrke den. Saaledes skal dette hans Arbejde under Guds Velsignelse ernære ham, hans Kone og Børn ... maaske i mange Led.

Selvejer-Bonden er en mere hæderlig Mand i Staten, Fæste-Aaget er brudt, Hoverilænkerne afløste, som visselig ofte gøre ikkun liden Forskel mellem Fæste-Bonden og Slaven. Selvejeren kan dyrke sin Jord i rette Tid ... og behøver ikke at ængstes ved Lyden af Hornet, som kalder Fæste-

Bonden til fremmet Arbejde ... Med faa Ord, mine Venner! En velhavende Selvejer-Bonde — jeg taler af mit Hjertes Fylde — er uden Undtagelse den lykkeligste Mand i Landet. —

Hvis I, mine Venner, have den Tanke om Eders Lærer, at jeg tillige selv er Eders Ven ... saa ved jeg ogsaa, at I vel optage vel mine Raad og Formaninger ... som jeg nu vil give Eder ... og som tillige er overensstemmende med Guds Ord, med Fornuften og med Eders Bedste.

Den første Pligt, jeg vil tale for Eder om, er Taknemmelighed. I skyldte Gud den ... Kongen og hans Mænd, og visse Mænd, som haver antaget sig Eders Sag ... Glemmer I at takke Gud, da er I højst utaknemmelige. Et utaknemmeligt Menneske er en meget afskyelig Skabning ... Eders Taknemmelighed mod Gud skal fornemmelig vise sig i en oprigtig Gudsfragt, som bestaar i Lyst til Guds Ord og Lyst til at tænke og leve derefter. ...

Jeg ønsker meget, at det maatte blive Skik, at I flittigen vil besøge Guds Hus. ... Disse ulykkelige Købstads-Rejser og Sjællands-Rejser paa de hellige Dage har jeg meget imod. Hvorfor have vi dog ikke en Dag om Ugen at anvende og tænke paa Gud, som har givet os 6 Dage til at arbejde i, og den 7. skal være ham helliget.

Maatte I ogsaa alle skønne, hvor vigtigt det er at give Eders Børn en god Opdragelse, og lade dem lære det, som er nødvendigt for dem i deres Kald i Fremtiden ... det Fornemste derved er vist nok Religionens Kendskab.

At forstaa en Bondes Avling og Husholdning kunne I selv for det meste lære Eders Børn ...

Men der gøres daglig god Fremgang i de Videnskaber, som hører til Agerdyrkningen ... og Forsøg med at dyrke Jorden paa en bedre Maade, og især med Kreaturerens Røgt ... og der udgives Skrifter derom ... som det var at ønske, at I kendte og brugte ... da vilde Fordomme og selvkloge Meninger, at det gamle altid er det bedste, forsvinde.

At kunne regne og skrive ... er nødvendigt for enhver god Husholder. ... Det gør mig ondt, hver Gang, jeg ser en af Eder skrive noget under, som I ikke har kunnet læse. ...

Jeg vil fremdeles nævne Eder de Dyder, hvorved I bør udmærke Eder ... og saa med faa Ord tale om enhver især af disse: Flid og Vindskibelighed, god Husholdning, Tilsyn og Orden, Sparsomhed og Ædruelighed, Enighed og Fredelighed, Føjelighed og Følgagtighed.

Først talede jeg om Flid og Vindskibelighed. ... Jeg har set de fleste af Eder ... med Flid ... oprydde Sten, plante Pile, sætte Stengærder, opbygge ved Eders Gaarde o. s. fr. Jeg har set Eder med Agtsomhed at lægge Mærke til Vejrliget for at dyrke Eders Jord og til andet Arbejde ... og det giver mig Haab om, at I i Fremtiden med endnu større Flid vil arbejde.

I skulle dernæst lægge Vind paa god Husholdning, Tilsyn og Orden. ... Mange arbejde trolig nok, naar de er tilstede ... men de have allevegne Ærinde ... snart i Købstaden, snart i et andet Land, snart paa unødvendige Rejser, saa ved Stranden, saa paa en Auktion, saa paa et andet unødvendigt Sted for at høre nyt ... og da er Armoden ikke langt borte.

I bør holde Orden i Eders Ting ... det letter overmaade meget Arbejdet.

Hvor gærne ønskede jeg her at tale for Eder med Opmuntring til Ophævelse af det elendige Fællesskab. Men jeg ved, at de fleste af Eder ... ej gider høre Tale derom ... men gid I snart maatte indse Nytten deraf og faa Lyst dertil, thi da var det vanskeligste Skridt gjort ... Flid og Vindskibelighed, god Husholdning, Tilsyn og Orden ere da nødvendige Egenskaber hos den retskafne Bonde. Det er Midlerne til Velstand under Forsynets Styrelse.

Ja, mine Venner! Forsynets Styrelse, det er Hovedsagen, uden den kan vort Arbejde ikke trives ... Gud giver Vekst ...vogter Eder vel for Misfornøjelse mod Forsynet. ... Vogter Eder ogsaa ... for Misundelse ... Den er en styg Last, og vi piner uden Nytte os selv.

Her er endnu flere gode Egenskaber, jeg vil opmuntre Eder til, og som ogsaa stemmer overens med Kristendommens Lære. ... Her er Ædruelighed og Sparsommelighed. Jeg ved, at der er de iblandt Eder, dog Gud ske Tak, de er dog ikke mange, som ikke kunne lade nogen Lejlighed gaa

forbi, hvor de kunne overvælde sig med stærk Drik og hvis Rygte ... ofte har krænket mit Sind. Derved øde vi en Del af vor Formue ... gør os uskikkede til baade at tænke ordentligt og arbejde ... vi svække vort Helbred, vi forkorte vort Liv, vi fortørne Gud, og vi dræber vor Sjæl. ... Drukken-skab ... blive da, mine Venner, en forhadt Last blandt Eder.

Jeg vil ogsaa formane Eder til Sparsomhed. Den maa vel adskilles fra Paaholdenhed og Karrighed, som er en fæl Last. ... Lige langt bør I afholde Eder fra Ødselhed paa den ene Side og fra Gærrighed og Karrighed paa den anden Side, saa træffe I Middelvejen, som her og overalt vel er vanskelig at finde, men som er Vejen til Lyksalighed.

Enighed og Fredelighed vil jeg fremdeles forholde Eder, jager efter Fred med hver Mand ... uden Fredelighed gør I Eder forhadte. ... Haver nogen Klagemaal imod nogen, saa tilbyder jeg mig herved at være Fredsstifter, naar det angaar Ting, jeg forstaar, og begge Parter er enige i at vælge mig til Mægler.

Endnu en Gang, mine Venner, ønsker jeg Eder til Lykke og glæder mig ved at kunne sige, at om jeg, endskønt jeg har en af de mindste Menigheder i Landet, saa vilde jeg hidintil ikke ombytte med den største, og det uagtet alle de Vanskeligheder, som hidtil have mødt mig. ...

Og gid da Velstand og jordisk Velsignelse maa krone Eders Flid her neden til. Og gid I maa tragte efter de Ting, som ere her oven til, og at vi maa vandre paa Vejen med hinanden og maa samles i himmelsk Glæde!«

Det var saaledes lykkedes for Provst Blicher at hjælpe Bønderne paa Vej mod bedre Kaar.

Men der vare ogsaa andre i Sognet, som trængte til hans Hjælp, Haandværkere, Husmænd, Indsiddere, Fattige var de, men de kunde klare sig, saalænge de kunde arbejde, men blev de syge eller gamle, skulde de hjælpes og som Sognepræst forvaltede han »de fattiges Midler«.

En og anden Mand i Byerne har han kunnet tale sammen med om Hjælpen. Han siger om »Gaardmand i Skerne, Peder Larsen«, at han »troligén i 17 Aar har talt med Præsten om Omsorgen for de Fattiges Forsørgelse«.

I 1803 kom saa Loven om »Regler for Fattig-Væsenets Indretning paa Landet«, og Sognepræsten var Formand for den Kommission, og de trængende kom og fremsatte deres Ønsker om, »hvad de mente at have Behov aarligen«. Og de fik, hvad de ønskede: Rug, Byg, Ærter, Sul og Penge.

Det ses ingen Steder i Protokollen, at Provst Blicher har beskaaret deres Ønsker. Han havde Forstaaelse af deres Kaar og Medfølelse for dem i deres Fattigdom. Deres Stilling beskriver han Gang paa Gang som »yderlig fattig, kan slet intet fortjene, har ingen Aftægt eller Venner, som kunne hjælpe, — yderst affældig og trængende, har ingen Hjælp paa anden Maade.« — Og »den 23. April var ved Døden afgangen Kirsten Jens Datter; hendes Efterladenskaber, som bestod af nogle faa usle Pjalter, havde Commissionen endnu ikke antaget sig«. Ja, der var stor Fattigdom og Brug for Præstens hjælpsomme Sind.

Mellem Bønderne var der god Tilfredshed med, at de var blevne Selvejere, og ingen ønskede sig tilbage til Fæstevæsenet. Men Provst Blicher var ikke tilfreds. Det var Fællesskabet, som pinte ham. I den Tale, han lod trykke, taler han om »det ulykkelige Fællesskab, som vilde være saa meget mere gavnligt at faa ophævet, da nogle af Byerne dels ere store, af 12, 15, 16 og 18 Gaarde, og dels have betydelig Mangel paa Græsning og Høbæring, hvorved ogsaa gaves Lejlighed til at afgrave det meget skadelige Vand, som spilder paa mange Steder store Stykker af den bedste Jord ... Maatte disse Bønder snart komme til at bo hver ved sin samlede Jordlod, er jeg saa overbevidst, som jeg kan være det om nogen Ting, at de snart ville arbejde sig frem til Velstand« ... »Hvor gerne taler jeg ikke til Eder om Ophævelsen af det elendige Fællesskab, men jeg ved, at de fleste af Eder ej gider høre Tale derom«.

Men de maatte finde sig i, at deres Præst ikke lod dem i Ro, men benyttede enhver Lejlighed til at agitere for Udstykningen. Selv havde han faaet sin Præstegaardsavling udskiftet allerede 1783, og da den laa langs med Landevejen, kunde enhver jo se Fordelen derved.

Alligevel gik der adskillige Aar, inden der blev Enighed

om Sagen, men endelig i 1805 forelaa Udskiftningsplanerne færdige for Sognets Byer, og Provst Blicher naaede saaledes at se, at hans Arbejde for denne Sag ikke havde været forgæves.

Men selve Udskiftningen, som fandt Sted i 1806, skulde han ikke faa Lov at opleve. Han døde under Landemodet i Maribo 1805.

Han havde været sine Sognebørn en god Mand. Ja, der er næppe nogen enkelt Mand, der har gavnet Gunslev Sogn mere end Diderich Nicolai Blicher.

— — —

Noter.

Da St. Stensen Blicher som ung Mand var Huslærer paa »Holgershaab«, kom han jævnlig paa Besøg hos sin Slægtning, Provst Blicher i Gunslev.

Ogsaa N. F. S. Grundtvig, som havde sin Broder i Torkildstrup Præstegaard, havde sin Gang i Provst Blichers Hjem, og Datteren Lise blev Grundtvigs første Hustru.

Birkemosegaard.

»Birkemosegaard« og dens Ejere gennem 200 Aar.*)

Af C. O. Bretner.

Vest for Landevejen Holeby-Maribo, og som sidste Gaard før Sognegrænsen til Bursø, ligger en hyggelig, gammel Bondegaard, »Birkemosegaard« — en af Egnens ældste. Dens Marker grænser til Bursø og Hillested Sogne og naar ud til Binnitzes, Raahavegaards, Wredeslunds og Nøbbøllegaards store Jordtilliggender. »Birkemosegaard« er paa 70 Tdr. Land, og der er ikke tilkøbt og ikke frasolgt Jord, siden Gaarden blev udflyttet i 1799.

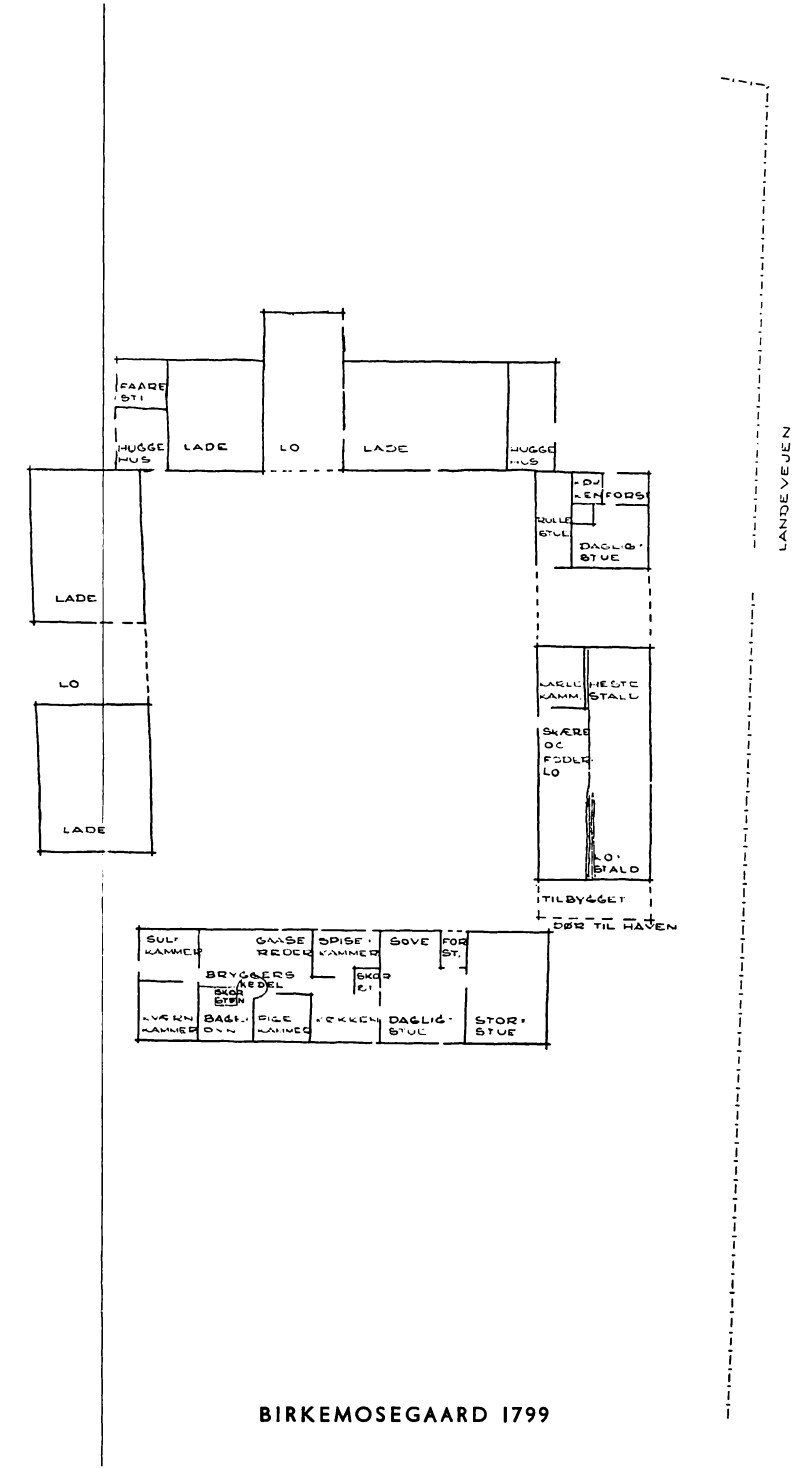
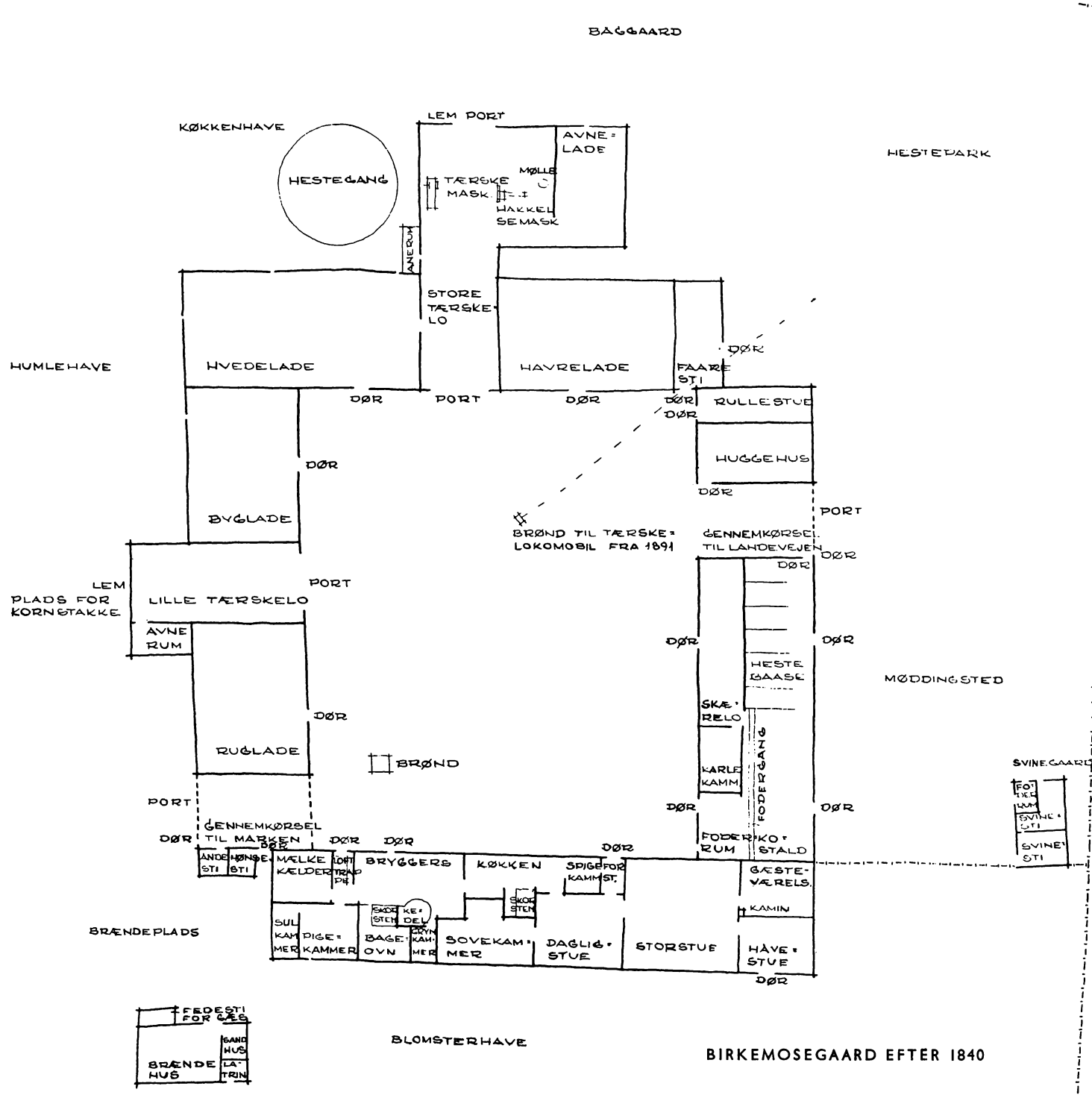
Gaardens første Fæster var Jørgen Rasmussen Wolsing, født d. 28. Marts 1758, Søn af Rasmus Jørgensen Wolsing og dennes Hustru, Anne Miklsdatter, Gaardfæster paa »Venslykke« under Søholt. Faderen døde 1769 fra fire mindreaarige Børn. Ved Konfirmationen fik Jørgen Karakteren: »Skriftlig oplyst«. Efter forskellige Tjenester paa

*) Forf. har tidligere behandlet samme Emne i en kortere Artikel i Lolland-Falsters Stifts-Tidende for d. 22. Maj 1956. R e d.

Omegnsgaardene og Soldatertjeneste med Eksercits ved Fuglse Kirke, blev han Avlskarl og Ladefoged hos Forpagter Dall på Sæddingegaard, hvorved han løstes fra sin Soldatertjeneste. Et Par Aar senere tvang Herskabet paa Søholt ham til at blive Gaardfæster i Norre (1784), og han blev gift med Ane Margrethe Elisabeth, Datter af Købmand Peder Zakariasen, Vordingborg.

Gaarden i Norre var daarlig, og Hoveriarbejdet levnede ikke Brugerens megen Tid til Hjemmearbejde. Familien kunde ikke faa det daglige Brød og flyttede fra Gaarden ind i et nærliggende Hus. Her blev Jørgen Wolsing afhentet af Folk fra Søholt og sat i Arrest, og under Trusel om at komme til at »springe Soldat« i København blev han tvunget til at tage tilbage til Gaarden i Norre igen — dog med Løfte om visse Forbedringer og Lettelser. Et nyt Stuehus blev opført, og Jørgen Wolsing fik en Besætning paa 8 Kreaturer. Familiens Fremtid saa nu meget lysere ud, men det viste sig desværre, at den ene af Køerne paaførte de andre Sygdom, saa hele Besætningen maatte slaas ned. Godset gav ham kun fire Køer til Erstatning, og da Hoveriarbejdet stadig var tyngende, skrev Jørgen Wolsing og nogle Lidelsesfæller en Klage til Rentekammeret, der beordrede Kammerjunkeren paa Søholt til, at han ufortøvet skulde nedsætte Hoveridagenes Antal. Kort efter solgte Kammerjunkeren »Sæddingegaard« til Forpagter Dall, der saaledes blev Jørgen Wolsings nye »Herskab«.

Ejerskiftet bragte ikke forbedrede Levevilkaar for Gaardfæsteren Jørgen Wolsing, og i 1793 frasagde han sig Fæstet og flyttede ind i et Husmandssted ved Nebbelunde. Huslejen for dette var 2 Hoveridage om Ugen, 12 for Pløjning, 6 for Tiende og 5 Høstdage. Her boede Familien i fem Aar, og her voksede Ægteparrets fire Børn op. Da de blev saa store, at de kunde begynde at gøre Gavn for Føden, og da Naboerne skammede Jørgen Wolsing ud, fordi han ikke sendte Børnene ud at tjene, besluttede han at tage mod et Tilbud fra Grevskabet Knuthenborg om at blive Fæster paa en af deres udflyttede Gaarde i Holeby, og d. 24. Marts 1798 flyttede Familien til »Birkemosegaard«, der laa imellem

»Venslykke«s Vej og Christen Henriksens Ejendom i den nu forsvundne »Nørreby«. »Venslykkehuset« skal være opført paa denne Gaards Møddingsted.

Jørgen Wolsing havde faaet Løfte om en ny Gaard, og Udflytningen af »Birkemosegaard« fra Nørreby til dens nuværende Beliggenhed godt en km nordligere foregik i Aarene 1799—1800. Ved Udskiftningen blev Markerne gennemskaaret af en Landevej i Retning Nord-Syd, og fra denne — i Arealets Sydside — blev anlagt en Sognevej til Hillested. Disse Veje er indmaalt i »Birkemosegaard« Jord med 2 Tdr. Land, og med Fradrag af disse og af Bygnings- og Gaardsplads er det dyrkede Areal ca. 63 Tdr. Land.

Før Udskiftningen henlaa Markerne fra Porse Mose lidt syd for Bursø til Stibakken vest for Ryde Station som sumpet Skovkrat med mange Træstubbe og lavt, vandfyldt Terræn med en Mose, »Birkemosen«, som Gaarden har faaet Navn efter. Kun Jorden omkring Landsbyerne var dyrket og delvis afvandet. Det var derfor et Pionérarbejde, Jørgen Wolsing gik ind til, og første Aars Høst (1800) var 1 Td. Rug, 6 Tdr. Hvede, 19 Tdr. Byg og 22 Tdr. Havre. At han kunde høste saa meget skyldtes, at driftige Bønder fra Landsbyen — ud over deres Ager i Fællesmarken — havde taget nogle faa Tdr. Land af Overdrevet under Dyrkning. Det øvrige af Gaardens Landbrugsareal var som sagt sumpet Skovkrat.

Under disse Forhold var det uundgaaeligt at komme gennem Aaret uden Gældsstiftelse, og før Høsten 1801 havde Jørgen Wolsing en Gæld paa 300 Rigsdaler, som det varede flere Aar at blive kvit. I 1801 høstede han 15 Tdr. Rug, 43 Tdr. Hvede, 37 Tdr. Byg og 22 Tdr. Havre. De to følgende Aar var Høsten: 8 Tdr. Rug, 16 Tdr. Hvede, 42 Tdr. Byg og 21 Tdr. Havre — 18 Tdr. Rug, 26 Tdr. Hvede og 41 Tdr. Byg.

For at opnaa en tilfredsstillende Afgrødehøst, var det nødvendigt at faa Jorden afvandet. Det kunde kun ske ved Grøftegravning i Raahaves Marker, men Brugeren af denne Gaard, Sekretær Bagger, vilde ikke tillade dette. Wolsing fik derfor en Fuldmægtig paa Amtstuen til at skrive en Klage til Myndighederne, og dette resulterede i, at Bagger gav

den ønskede Tilladelse, og Afvandingsarbejdet udførtes i 1820. Wolsings Høst blev dette Aar: 21 Tdr. Rug, 46 Tdr. Hvede, 54 Tdr. Byg og 84 Tdr. Havre. Da Kapitelstaksten samme Aar var: Hvede = 3 Rigsdaler 3 Mark og 1 Skilling, Rug = 2 Rigsdaler 2 Mark og 15 Skilling, Byg = 1 Rigsdaler 4 Mark og 7½ Skilling og Havre = 1 Rigsdaler 1 Mark og 6 Skilling, vil et simpelt Regnestykke vise, hvor lidt en Gaardfæsterfamilie havde at leve for, og at det af og til var nødvendigt at stifte Gæld. Wolsing fortæller i sine Erindringer: »Jeg har været 600 Rigsdaler i Gæld, men jeg har betalt dem hver en Skilling«.

1832 overtog Sønnen Hans Wolsing Gaardfæstet, og i Gaardens Østlænge blev indrettet Aftægtsbolig (Herberg) for Forældrene. Jørgen Wolsing skriver i før omtalte Erindringer: »Saa levede vi i bedste Velgaaenhed, og vi var enige om at oplade vor Gaard til vor yngste Søn. Da vaagnede endnu den værste Fortrædelighed for mig. Den 17. Juli 1833 døde min Kone. Første November 1834 flyttede jeg ned i mit Herberg og har nu den bedste Rolighed«. Hustruen, Ane Margrethe Elisabeth, omkom ved et Ulykkestilfælde. Under et Besøg hos deres ældste Søn vilde hun hjælpe til med at rette en Gavl op. Denne væltede og dræbte den aldrende Kone.

I »Herberget«s Stue var Bord, Seng, Bænk og en Pyramidehylde med Bibelen, Salmebogen og en — Regnebog. Fra Forstuen førte en Stige op til Loftet, og her havde Jørgen Wolsing sin Ligkiste, en Egetræskiste, som han benyttede til at sove Middagssøvn i om Sommeren. Han døde 1850, 90 Aar gammel.

Hans Wolsing var gift to Gange. Hans første Hustru var Katrine, Datter af Hans Sælling fra Sæddinge. Hun døde d. 3. Januar 1840, hvorefter han giftede sig med Søsteren, Kirsten.

I 1833 blev der høstet 21 Tdr. Rug, 42 Tdr. Hvede, 129 Tdr. Byg, 59 Tdr. Havre og 2 Tdr. Ærter paa »Birkemosegaard«. Kapitelstaksten var: Rug = 2 Rigsdaler 4 Mark og 5 Skilling, Hvede = 2 Rigsdaler 5 Mark og 1 Skilling, Byg = 1 Rigsdaler 3 Mark og 12 Skilling og Havre = 1 Rigs-

daler 1 Mark 2 Skilling, og der solgtes dette Aar 147 Tdr. Korn for 286 Rigsdaler.

Hans Wolsing forbedrede Jorden ved Mergling, saa den blev en af de mest yderige i Sognet. og de store Afgrøder gav god Indtægt, saa Ægteparret i Slutningen af Fyrreerne kunde købe Gaarden — først som Arvefæste og kort efter til Ejendom, og Købesummen blev betalt kontant. Den begyndende Velstand medførte, at der af og til holdtes Gilder paa Gaarden, og ved disse sang Kirsten Wolsing Viser for Gæsterne. I sine sidste Leveaar var Hans Wolsing noget tunghør. Han døde, 60 Aar gammel, d. 21. April 1866, hvorefter Enken havde Gaarden i 31 Aar. Hun døde d. 17. Marts 1897.

Hans og Kirsten Wolsings Datter, Katrine, blev gift med Gmd. Rasmus Løje, Holeby. En anden Datter, Kirstine, blev gift med Gmd. Jacob Christiansen, Bursø — en Broder til N. P. Christiansen, Søgaard. Jacob Christiansen døde ung, og Kirstine flyttede hjem paa »Birkemosegaard« til Moderen; 1872 giftede hun sig med Peter Hansen fra Sjælstofte, der 1905 købte Navnet »Wolsing«.

Peter og Kirstine ledede nu Gaardens Drift — først som Bestyrer for gamle Fru Kirstine og efter hendes Død i 1897 som Ejere. De fik nogle gode Høstaar i Halvfjerdserne, og da Kornpriserne var høje, blev der Raad til at faa drænet Jorden. Arbejdet blev udført saa godt, at flere af Rørledningerne gør Fyldest den Dag i Dag.

De høje Kornpriser i Halvfjerdserne var muligt Aarsag til, at Ejer og Bruger af »Birkemosegaard« holdt sig noget tilbage, da Landmændene begyndte at dyrke Sukkerroer. Derfor ramte Landbrugskrisen i Firserne denne Gaard særlig haardt, og det var uundgaaeligt, at der i Begyndelsen af Tiaaret opstod lidt Købmandsgæld, der omgaaende blev imødegaaet ved drastiske Nedskæringer af Udgifterne. Tøj købtes kun til Børnenes Konfirmation, og nødvendig Vedligeholdelse af Gaarden blev reduceret til et Minimum. Man hvidtede saaledes ikke Vægge, der kun var synlige fra Marksiden.

Ved Udvidelse af Roearaet fra 3 til 9 Tdr. Land

opnaaede man større Pengeindtægt, som blev anvendt til Bygninger. 1890 blev der lagt Tag over Hestegang, 1895 byggedes ny Stald og 1896 rejstes den store Bræddelade som en af de første i Sognet. Stalden var 40 Gange 16 Alen og kostede 2900 Kr. Laden var 30 Gange 20 Alen og kostede 1400 Kr., ialt 4300 Kr. Disse Bygninger sammen med to Længer fra 1800 er i Dag »Birkemosegaard«, som den ligger ved Maribovejen. Men vi kender Bygningernes Udseende tilbage til den ældste Tid fra en gammel Skitse i Wolsings Besiddelse. Denne viser dels Gaarden, som den opførtes ved Udflugtningen i 1799, dels som den udvidedes efter Købet i 1840'erne.

Det falder dog udenfor denne Aarbogs Rammer at redegøre for Gaardens Bygningshistorie — en Opgave, som vi tør haabe vil blive løst af Nationalmuseet, som vi iøvrigt skylder Tak for at have stillet Fotografier af Skitsen til vor Raadighed.

Peter Wolsing døde den 1. August 1921, hans Kone otte Aar senere den 31. August, og Sønnerne Niels og Jens Wolsing blev derefter Ejere af Gaarden.

Jens Wolsing var levende interesseret i Egnens Historie og blev en særdeles flittig og grundig Lokalhistoriker. Ikke alene i Skrift, men ogsaa ved at paapege og afmærke historiske Steder med »Galgenbakken«, »Marterpælen«, »Stejlen«, »Rakkerkulen«, »Sæddingestenen« indhugget i Sten søgte han at vække Interesse for Egnens Historie.

Jens Wolsing gjorde et meget stilfærdigt Indtryk, men var der Fare for, at historiske Værdier skulde gaa tabt, kunde han handle hurtigt. Meddeleren af dette overværede en Dag, at en Tømrer arbejdede paa en Træbygning, som jeg hverken kunde henføre under Betegnelserne Lade eller Garage. »Hvad skal det være?« spurgte jeg. »Det vil jeg ikke sige«, svarede han, »for saa siger du blot, at det er Løgn«. Jeg forsikrede ham, at det kunde selvfølgelig aldrig falde mig ind at sige det. »Jeg laver et Musæum«, fortalte Tømreren mig nu, og jeg maa til min Skam bekende, at da røg det ud af Munden paa mig: »Nej, det er Løgn«. Det var et Musæum, han var ved at lave — et Hus til Opbevaring

af et selvtransportabelt Damplokomobil med Snoretræk for Markredskaber. Wolsing havde købt det paa Ophugningsstedet og skænket det til Stiftsmusæet.

Jens Wolsing døde den 3. December 1952, og Gaardens tilbageværende Ejer er Broderen, Niels Wolsing. Endnu levende Personer er selvfølgelig unddraget historisk Vurdering, men det er ikke nogen Hemmelighed, at dersom Niels Wolsing havde været mindre interesseret i Broderens skriftlige Sysler og ikke beredvilligt havde hjulpet ham med at samle historisk Stof samt havde nægtet at paatage sig mere end Broderparten af det daglige Arbejde ved Gaardens Drift, er det tvivlsomt, om Jens Wolsing havde kunnet fuldføre sit store Arbejde: »Holeby, historiske Oplysninger, samlet og nedskrevet af Jens Wolsing«, 1. og 2. Del.

Småstykker.

Et blad af et bogtrykkeris historie.

Fra Hans Mortensens Levnedsbog)*

I et afsnit om Nykøbing F. i ovennævnte livserindringer**) findes også en omtale af »Bogtrykkeriet«, d. v. s. *Lolland-Falsters Stifts-Tidende's trykkeri*. Det lå, fortæller Mortensen, lidt syd for gæstgivergården, på den modsatte side af gaden. Mortensen, der undertiden skrev bidrag til Stifts-Tidende, kom en del i berøring med bladets redaktør, *Chr. Jørgensen*, som han betegner som »en yngre meget intelligent mand, der havde hævet Stifts-Tidende til et af de respektableste standpunkter blandt provinsbladene«. Jørgensen fremsagde undertiden ved aftenunderholdningerne på teatret digte; således hørte Mortensen ham recitere Wessels »Smeden og Bageren« og Chr. Winthers »Henrik og Else«, hvad han gjorde særdeles godt.

I denne forbindelse beretter Mortensen, at redaktør Jørgensen fortalte ham om en pudsig fortalelse af byfogden i Nykøbing, Aggerup, der i egenskab af formand for valgbestyrelsen ved Monrads valg til Rigsdagen***) havde omtalt denne som »den noksom bekendte biskop Monrad«.

Rud. Bertouch-Lehn.

*) Hans Mortensen (1825—1908), lærer først på Falster, senere på Jonstrup, afsluttede nedskrivningen af sine livserindringer i 1897. Levnedsbogen har hidtil ikke været offentliggjort.

**) Levnedbogens bd. VII, s. 78 ff.

***) Antagelig i 1849. Monrad var samme år blevet biskop.

Lønhusene i Nykøbing F.

I Årbogen for 1956, side 278, skriver Knud Morsby: »Afløst af samme skovnavn er sikkert også Lønhusene«.

Det kan vist ikke passe. For omkring 50 år siden foretog byrådet i Nykøbing en revision af gadenavnene og gav ny gader navn. Mange gader var blevet kaldet efter den, der anlagde dem. De fleste af disse fik ny navne; således blev på byrådsmødet 20/8 1906 Ungermannsvej til Kirkegårdsvej, og Lønhusene fik sit navn. Jeg har på foranledning af Stednavneudvalget set referaterne af dette møde i byens aviser og i byens protokol, og alle steder tales om »en sidevej« til Ungermannsvej. Derud over har jeg talt med en mand, der dengang boede i Lønhusene, og en anden, der boede og bor tæt derved, og begge bekræfter, at navnet var helt nyt, og at der intet var dér eller i nærheden, som kunne sætte det i forbindelse med træet løn, og mellem dette sted og Lindeskoven lå i gammel tid byens marker.

Hvis navngiveren ved ordet Løn har ment løndom, er det betegnende. Det er sikkert kun en forsvindende del af byens befolkning, der ved, hvor Lønhusene er. Dens fire små huse ligger på dens sydside, bag et hus på Kirkegårdsvej, så gaden her må have et knæk mod nord for at få forbindelse med sidstnævnte gade.

L. Kring.

Manna-Sødgræs.

I årbogen 1956 side 315 er der en misforståelse, idet det siges, at *Glyceria fluitans* afløses af *Festuca fluitans**). Det er kun en navneforandring. Linné kaldte Manna-sødgræs for *Festuca* (svingel) fl. Senere har englænderen R. Brown henført den til slægten *Glyceria*, og der findes den stadig i floranavne. Sådan noget sker desværre så tit.

L. Kring.

*) Se Sigurd Erixon: »Djurfångst och jakt under nyere tid« i Nordisk Kultur, Teknisk Kultur I, 1955, s. 117. R e d.

Fra bogverdenen.

Prins Christian
(V)s Breve.
II Bind.

Selskabet for udgivelse af Kilder til dansk Historie har nu afsluttet udgivelsen af Prins Christian (V)s Breve ved E. Marquard og J. O. Bro-Jørgensen. I. Bind, der omfatter tiden 1626—42, udkom 1952 og anmeldtes her i årbogen 1953. II. Bind, der afslutter værket og omfatter årene 1643—47, foreligger nu i arkivar Bro-Jørgensens omhyggelige redaktion.

Til belysning af vore øers historie i den omhandlede periode vil Prins Christians Breve være en kilde, som man gang på gang vil ty til. Hvad angår arbejdet på Nakskov fæstning bringer brevene adskillige hidtil ukendte detaljer, ligeså med hensyn til Nykøbings befæstning, og for kulturhistorikeren vrimler bøgerne med interessante enkeltheder. Den, der interesserer sig for vor fortid, bør overvinde en eventuel uvilje mod bogens naturnødvendigt tørt refererende form og fordybe sig i stoffet. Der er rige fund at gøre og megen ny belæring at hente.

Medens første bind tegnede billedet af Prins Christian som en veg, holdningsløs, økonomisk letsindig, men uhyre velmenende og hjælpsom person, tegner dette bind et noget andet billede af prinsen. Det synes som om han, under indtrykket af de for landets beståen så alvorlige begivenheder, er modnet til en mand. Såvidt et menneske af hans type nu engang kan gøre det.

Selv om det var af største betydning for hans egen økonomi, at Lolland-Falster blev forsvaret mod svenskerne under Torstensonkrigen 1643—45, kan dette dog ikke alene forklare den energi og virkelige iver, hvormed han i hele perioden søgte at forstærke øernes forsvar. Han forbedrede Nakskov fæstning, befæstede Nykøbing by og sørgede for en relativt stor garnison på øerne, søgte stadig at finde på forbedringer — og fik kun utak derfor. Det gik ham, som så

mange andre før og senere, ingen ville rigtig tro paa ødelandens omvendelse. Adelen lovede på de forskellige møder både guld og grønne skove, men ydede stort set intet som helst. Og det nyttede ikke meget, at prinsen pålagde lensmændene at få adelen til at holde de givne løfter. Lensmændene var jo selv adelige. Borgerne var ikke meget for at udføre de givne ordrer og henstillinger. Både i Nykøbing og Nakskov var uviljen åbenbar. Hvor meget mere da ikke i de øvrige byer, hvis borgere ikke direkte fik nytte af Nakskovs og Nykøbings fæstninger. Det gik så vidt, at prinsen måtte true Maribos og Sakskebings magistrater med anholdelse og anbringelse i forvaring på Nykøbing slot, hvis de ikke snarest sørgede for at sende de nødvendige arbejdere til Nakskov.

Bønderne hører vi mindre til. De klagede selvfølgelig gudsjammerligt over de store byrder ved indkvarteringen, men var for underkuede til at kunne yde nogen modstand. At det i det hele var drøje år for øerne som for hele landet, er uomtvisteligt, og bedre blev det ikke, da krigen endte. Nu skulde krigsfolket aftakkes, men det viste sig næsten umuligt at skaffe de fornødne penge til soldaternes betaling, og før pengene lå på bordet, agtede lejetropperne ikke at flytte fra deres kvarterer. Gennem brevene følger man nøje hele denne tragikomiske affære, der endte med, at kronens bønder som sædvanligt måtte bære hele byrden.

Bogen slutter med prins Christians egenhændige breve 1627—47 — breve, der kaster nyt lys over hans person, men i det hele bekræfter indtrykket af en velmenende, hjælpsom, men svag og middelmaadigt begavet mand, uden de træk af kongelig storhed, som i nogen grad forsoner os med faderens misregering af landet. Et held for Danmark, at skæbnen så nådigt satte et tidligt punktum for prinsens liv.

Alfred Larsen.

I sin stort anlagte serie om det 18. århundredes kulturhistorie (tidligere anmeldt her i årbogen) har historikeren *Georg Hansen* nu udsendt 3. bind, omhandlende *sædelighedsforholdene hos landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede*.

Georg Hansen:
Sædeligheds-
forhold blandt
landbefolkning-
en i Danmark.

Georg Hansen har gjort et stort arbejde for at klarlægge de forskellige sider af dette spørgsmål, dels ved eksempler, dels ved tabeller. Desværre står udbyttet ikke altid mål med arbejdet. Man får det indtryk, at mange skønne kræfter er spildt på rene selvfølgeligheder og hvad værre er, at mange af statistikerne egentlig er intetsigende. Forfatteren indrømmer det selv, men hvad mening er der så i at trykke dem?

Trods mangler fortjener bogen at blive læst. Dens værdi ligger i de mange eksempler, forfatteren fremfører. Læseren får herved et interessant indblik i tidens forhold. Desværre har Georg Hansen ikke formået at drage de rette konklusioner af sit materiale. Hans slutninger er ikke altid lige velbegrundede, og hyppigt modsiger han sig selv, fra den ene side til den næste. Det må også beklages, at kapitlet om kirkebøgers kildeværdi er blevet så stærkt beskåret. Her havde været stof til en frugtbringende diskussion. Bogen berører også lolland-falsterske forhold.

Alfred Larsen.

Paul

Nedergaard:

Kirkelig

Geografi for

Lolland-Falster

Med dyb Respekt maa man vurdere især det vældige Samarbejde, der ligger bag Pastor *Paul Nedergaards* »Personalthistoriske, sognehistoriske, og statistiske Bidrag til en dansk Præste- og Sognehistorie«, en kirkelig Geografi fra 1848 til 1949 (dog med Ajourføringer til 1956). Bind 4, Hefte 1 omhandler Lolland-Falster Stift, og det er en Stofophobning, der taler om Vesterbropræstens Flid og store Belæsthed fra først til sidst. Landets Natur og Historie, Forsøg paa Karakteristik af Befolkningen, møjsommeligt opbygget paa et Væld af Citater, lidt Kulturhistorie, der er bearbejdet, med god Gengivelse, selvom der mangler enkelte Citater, skønsomt er det afbalanceret og et Tilløb til en Syntese er naaet. Den er ihvertfald særdeles velvillig baade mod Lollænder og Falstring — og det er jo dog noget, saavistsom tidligere især gejstlige Vurderinger ikke var altfor overstrømmende milde.

Selv i den religiøse Vurdering finder Pastor Nedergaard ikke blot med Rette det realistiske, forstandsbetonede Islag, men ogsaa positiv og dybtsiddende kristen Tro.

Stiftets Historie og Bisperække berettes fuldtud. Ellers

holder man sig stort set til Tidsbegrænsningen. Iøvrigt omfatter Heftet kun af Sogne- og Præstehistorien en væsentlig Del af Fuglse Herred. — Efter denne Forsmag glæder man sig til Fortsættelsen.

Visse Anker mod Værkets Anlæg maa anføres. Den første, at man burde ved denne Kraftprøve have lavet Teamwork og derved sikret, at Nedergaards Værk blev en almindelig dansk Præste- og Sognehistorie. Nu skal man supplere med talrige Registre og andre Værker — her f. Eks. med Barfods »Den falsterske Gejstligheds Personal-Historie« og Rhodes »Laalands og Falsters Historie« etc., etc. Uden at betræde Skrønernes farlige Vej, vilde man have været taknemlig for f. Eks. blot paa eet Sted at have Præsterækkerne fra Reformationen til i Dag. — Bevares, det vilde have kostet Medarbejdere, Plads, Papir etc., men hvor havde det været systematisk godt!

Den anden Anke, der her skal anføres, omfatter den uligelige Behandling, der utvivlsomt ikke helt kan undgaaes, men som præger Helheden. Kaj Munk dominerer, Monrad dominerer, Bachevold osv., osv. fremhæves, og — det er det, man hefter sig ved — tilsyneladende fordi der i Forvejen er skrevet uforholdsmæssigt meget om dem af andre, og dette har Pastor Nedergaard ikke villet negligere — næppe saa meget, fordi en Række interessante Personligheder blandt de i Korthed forbigaaede — blot var uinteressante! Der kan fremdrages endog meget betydelige Personligheder blandt dem, der blot gaar som et Nummer i Rækken.

Endelig vil det nok være muligt at betragte Lolland-Falster Afsnittene af det store Værk som noget selvstændigt. Men de talrige Henvisninger til Levnedsskildringer for forflyttede til andre Stifter vil hurtigt overtøye den historisk interesserede Læser om, at fuldt Udbytte kan kun naaes af dem, der magter at samle dette store Værk i sin Helhed, altsaa for hele Landet.

Man glæder sig faktisk til at se næste Hefte.

N. P. Nielsen.

Nu kom de sidste lolland-falsterske kirker i Nationalmuseets værk om *Danmarks Kirker*, Maribo Amt, hefte 15. Det omfatter 6 falsterske kirker: Karleby (paabegyndt i hefte 14), Horreby, Nørre Alslev, Horbelev, Falkerslev og Aastrup. De interessanteste af disse er nok Horbelev og Aastrup, som er de rigest udsmykkede, i hvert fald hvad det indvendige angaar, og som da ogsaa faar den udførligste omtale. Alle kirker med undtagelse af Horreby (unggotisk) betegnes som romanske, d. v. s. i denne forbindelse havende tilhørsforhold til den ældre gruppe af teglstenskirker (se s. 1182). Derimod er taarnene som regel fra gotisk tid, og det samme gælder kalkmalerierne, som forefindes baade i Karleby, Horreby og Aastrup, medens der i Horbelev er fundet antydning af romanske kalkmalerier.

Kun Horbelev altertavlen i Henrik Werners manér frembyder særlig interesse. Den har et smukt maleri i midtfeltet, svarende til altertavlemalerierne i Nykøbing og Kippinge. Rimeligvis er de alle malet af Clement, der ogsaa antages at have malet alterbordspanelerne i Horbelev og Tingsted. Interessant er ogsaa den i Horbelev kirke opbevarede sen-gotiske mariatavle, der har relieffer med næsten fritstaaende figurer. Ogsaa dennes bagside er forsynet med (ældre) malerier af værdi. Iøvrigt har Jørgen Ringnis ogsaa været virksom i disse kirker. Han er i hvert fald mester for prædikestolene i Falkerslev og Aastrup. Af det ældste inventarium skal særlig nævnes krucifikserne i Horbelev og Nørre Alslev fra begyndelsen af 1300'erne samt det faa aar yngre (høj-gotiske) krucifiks fra Horreby, alle nu i Stiftsmuseet.

Meget af altersølvet er antagelig af stedlige mestre. Den forgyldte disk i Karleby er muligvis forfærdiget af guldsmeden Jørgen Svane i Nykøbing 1759. Bagge Thomsen (Hiort) sammesteds har opforgyldt en ældre kalk og disk i Horreby og udført disken fra 1746 i Nørre Ørslev. Kalken fra 1850 i samme kirke saavel som vinkanden fra 1844 i Falkerslev bærer Peder Jespersens (Nykøbing) mestermærke, medens Hans Nielsen Hugaf i Nykøbing er mester for alterkalken i Aastrup (1625) og Willads Nielsen Svingelberg for sygekalk, disk og vinbeholder i Stubbekøbing (1765).

Man glæder sig over, at det smukke kirkeskib fra 1747 i Aastrup kirke er omtalt og afbildet i værket. Vi ved fra anden side, at det har stærk lokal tilknytning.

I heftets slutning findes, foruden tilføjelser og rettelser til amtsudgaven, en kunsthistorisk oversigt og registre til samme. Da oversigt og register ikke er afsluttet, vil omtale heraf ske under ét ved fremkomsten af sidste hefte, selv om man allerede nu med stort udbytte vil kunne læse den allerede foreliggende del.

13 aar efter første del (anmeldt her i aarbogen for 1943) er nu — posthumt — anden del af *Jens Wolsings* værk om *Holeby* udkommet, udgivet af Biblioteket for Holeby og Omegn. Det er vel, at Wolsings lokalhistoriske arbejde saaledes ved trykken er blevet sikret i sin helbed.

Jens Wolsing:
Holeby II.

Ligesom 1. del omfatter sidste del righoldige oplysninger om Holeby sogns gaarde og huse, institutioner og personer. Man hører om de gamle slægtsgaarde og slægter, om jernbanen, gæstgivergaarden, Industri- & Haandværkerforeningen, biblioteket og m. m.

Udgifverne har med rette bibeholdt Wolsings særprægede stil, der giver en egen kolorit til hans skildringer af personer og tildragelser. Med dette værk besidder vi en værdifuld egnbeskrivelse, som vil finde mange interesserede læsere.

Det omfattende dansk-norsk-svenske værk »Nordisk Kultur« er nu blevet afsluttet. Det skulle ifølge dispositionen tage sigte paa at give en paa een gang dybtgaaende og overskuelig fremstilling af de nordiske sprog og den særlige nordiske kulturs udvikling i ældre tid i erkendelse af den indre nordiske samhørighed paa kulturelt omraade. Af forskellige, bl. a. økonomiske aarsager har man ikke anvendt den leksikalske form (saaledes som det nu under udgivelse værende »Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder«), men har foretrukket at give de vigtigste emner en bredere, populær behandling i en række afhandlinger. Disse er forfattet af danske, finske, islandske, norske og svenske

Nordisk Kultur.
Afd. XIII.
Landbrug og
Bebyggelse.

videnskabsmænd. For oversigtens skyld er hvert bind ledsaget af et sag-, sted- og personregister.

Siden det første bind udkom i 1936 foreligger der nu ialt 30 enkeltafhandlinger, hvis vigtigste emner ifølge den oprindelige disposition er befolkning, sprog, person- og stednavne (Johs. Brøndum-Nielsen), litteratur (herunder folkeviser og folkesange), fangst og vaaben (se anmeldelse her i aarbogen for 1956), landbrug, haandværk, dragter (Poul Nørlund), handel i oldtid (Johannes Brøndsted) og middelalder, bopladser og boliger, kirkebygninger (Vilh. Lorenzen), højtider, musik, religion, palæografi (Brøndum-Nielsen), mønt, maal og vægt (Sv. Aakjær) m. m. I forordet til den nu foreliggende sidste del af værket siger dettes sekretær gennem de forløbne 20 aar, prof. Erixon, at visse ændringer i den oprindelige plan vel har maattet foretages, idet nogle emner maatte udelades af pladshensyn eller grundet paa manglende afklaring, men at den oprindelige disposition i det store og hele er blevet gennemført. Det maa blot beklages, at det ikke har været muligt at gennemføre planen om til slut at optage et generalregister og et supplement med rettelser og tilføjelser paa grundlag af nyere tids forskningsresultater.

Værkets sidste del omfatter 2. bind af »Teknisk Kultur« og behandler *landbrug og bebyggelse*. Ole Klindt-Jensen skriver (1947) om landbrug i Norden i forhistorisk tid, medens Sigurd Erixon har taget sig af landbruget i historisk tid. Vi kan naturligvis ikke gaa i detaljer med hensyn til disse afhandlinger. Derfor skal vi eksempelvis kun pege paa det lys, der i disse kastes f. eks over ardens og plovens historie. I forbindelse med landbruget fortæller Åke Campbell om brød og brødhusholdning og Steen Simonsen om ølbrygnings opkomst i Norden — bl. a. nævnes paabudet, vel i Laalands vilkaar 1446, om dyrkning af humle.

Bebyggelsens karakter, som nødvendigvis er noget forskellig i de nordiske lande indbyrdes, er genstand for selvstændige fremstillinger for hvert land. Saaledes skriver Axel Steensberg om bebyggelse paa landet i Danmark i historisk tid og Sigurd Erixon paa samme maade vedrørende

Sverige. Begge har iøvrigt en særlig kommentar med hensyn til Lolland. Steensberg nævner den særlige metode for risgærders fletning paa Lolland og Fyn — man savnede dengang Aug. F. Schmidts arbejde om Hegn og Markfred (1953). Erixon omtaler udbredelsen af ejerlagordningen paa Lolland (Ole Widding).

Alt i alt er det et særdeles værdifuldt værk, der nu foreligger afsluttet, men nægtes kan det ikke, at nogle af afhandlingerne ifølge sagens natur ikke har kunnet tage hensyn til forskningens nyeste resultater. Dog vil dette jo ofte være tilfældet med saa omfattende samleværker. Det foreliggende vil i alle fald endnu gøre god fyldest, indtil »Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder« foreligger færdigt.

Museumsinspektør Fru *Ellen Andersen*, Nationalmuseet, har i Lolland-Falsters Stiftsmuseums aarsskrift for 1956 skrevet en særdeles udsøgt lille afhandling om *lolland-falsterske folkedragter*. Vel foreligger der i Historisk Samfunds aarbøger, saaledes som fru Ellen Andersen ogsaa nævner, værdifulde bidrag om emnet fra det ældre hold af lokale folke-mindesamlere. Men med museumsinspektørens afhandling er der for første gang givet en samlet fremstilling af emnet, hvortil forfatterinden har føjet adskilligt nyt.

Ellen Andersen: Lolland-falsterske folkedragter.

Afhandlingen er ledsaget af et særdeles interessant, delvis ukendt billedstof. Maaske kunde man fra et lokalhistorisk synspunkt have ønsket, at illustrationerne i større omfang, end tilfældet er, havde kunnet hentes fra Stiftsmuseets egen samling af folkedragter, saaledes at afhandlingen i højere grad havde kunnet tjene som vejleder gennem denne samling. Dog findes naturligvis Stiftsmuseets meget interessante mandsdragt fra Hasselø med den hvide, fra Holland indførte kofte omtalt.

Afhandlingen er en lille perle, der skinner for alle med interesse for vore smukke, gamle folkedragter.

De lige udkomne hefter 1—2 af Personalhistorisk Tidsskrift 13 rk., 5. bd. (1957) indeholder et af genealogen *Alfred Larsen* udarbejdet *lidet supplement til Kirkebøgerne*, hvoraf vi ved imødekommenhed fra forfatterens side allerede kunne

Alfred Larsen: Supplement til kirkebøgerne.

bringe et foreløbigt uddrag for Lolland-Falsters vedkommende i aarbogen for 1956 (s. 307).

Til listen over forsvundne — men af Lengnick i uddrag afskrevne — kirkebøger er yderligere føjet Nysted for aarene 1781—85.

Lollands
Handels- og
Landbrugsbank
jubileumsskrift
(1957).

I anledning af sit 50-aars jubilæum har Lollands Handels- og Landbrugsbank udgivet et smukt, lille festskrift. Det fortæller bankens historie, men giver dermed tillige et godt rids af hele den økonomiske og monetære udvikling i vort land gennem et halvt decennium, saaledes som den tager sig ud fra Smaalandenens synsvinkel.

Rud. Bertouch-Lehn.

Årsberetning.

Historisk Samfunds ordinære generalforsamling afholdtes den 15. december 1956 i Nakskov, hvor formanden, stiftamtmand, greve *Reventlow* indledte med at mindes folketingsmand *Sv. Jørgensen*. Formanden fremhævede *Sv. Jørgensen*'s evner og flid, hans indsigt og kyndighed på det lokalhistoriske område, hans rige ydelser som forfatter og redaktør og hans pligtfølelse overfor sine kald hjemme og ude. Sorgen og tabet er stort, sluttede formanden, og vi lover hverandre at ære hans minde!

Formanden aflagde derefter følgende beretning:

Historisk Samfund blev i det forløbne år også berørt af de almindeligt rådende forhold, for så vidt som strejken i foråret var medvirkende til en forsinkelse af udsendelsen af Samfundet årbog. Heraf fulgte igen en udsættelse af årsregnskabet afslutning, hvorfor det først nu er muligt at aflægge årsregnskabet. Da dette vil ske fra kasserens side, skal jeg her kun bemærke, at regnskabet bl. a. som følge af stigende papir- og trykningsomkostninger opviser et mindre underskud. Når dette ikke er blevet større, skyldes det de gode *tilskud*, som Historisk Samfund har modtaget fra Undervisningsministeriet, Maribo amtsråd, Det Classenske Fideicommis, Lollands Spare- og Laanbanks Fond, Den lollandske Landbostands Sparekasse, Nakskov, Landbostandens Sparekasse i Nykøbing p. F., Errindlev Sparekasse, Det Bertouch-Lehnske Fond, Sparekassen i Nykøbing p. F. samt snedkermester Emil Larsen. For den således ydede støtte bringer jeg hermed en oprigtig tak.

I sommerens løb blev der af Historisk Samfund afholdt to møder. Den 4. juni foretoges en udflugt til Sjælland, hvor *Nysø* og *Udby* besøgte under stor tilslutning fra medlemmernes side. Ved *Nysø* fremsatte baron Bertouch-Lehn nogle orienterende bemærkninger om Thorvaldsens ophold hos familien Stampe, og om den derværende samling af hans værker, hvorpå en omvisning i samlingen fandt sted. I Udby kirke holdt pastor Høyer-Christensen et vægtigt foredrag om Udby kirke og Grundtvig. Sommerens anden udflugt gik den 22. september til *Tingsted*, hvor arkæologen, dr. phil. Ejnar Dyggve for en stor og interesseret tilhørerskare gav en værdifuld redegørelse for det af ham ved kirken nyligt fundne hellig-vi. Derefter besøgte man viets beliggenhed, der endnu kan spores i terrænet, og dr. Dyggve fremsatte den tanke, at man på langt sigt skulle tilstræbe en fredning af denne plads. Pastor Berthelsen og frue gav med stor gæstfrihed Historisk Samfund husly i præstegården. Derefter gennemgik fuldmægtig Nabe-Nielsen med megen kyndighed kirkens kalkmalerier.

Takket være førstelærer Kaas Neergaards anbefaling på amtsskolemødet i Nykøbing, var der fremgang i skolernes interesse for anvendelse af Historisk Samfunds årbog *til undervisningsbrug eller som fidspræmie*. Årbogen stilles vederlagsfrit til rådighed i dette øjemed.

Endvidere har Historisk Samfund haft den glæde yderligere at modtage tilsagn om et stort tilskud — 2000 kr. — fra Det Classenske Fideicommiss til udgivelsen af *Hesnæsbogen* (udtog af Hans Mortensens Levnedsbog), således at vi nu råder over næsten 5000 kr. til dette formål. Herefter mener vi at turde påbegynde trykningen af nævnte bog indenfor en nærmere fremtid, skønt der endnu mangler omkring 2000 kr.

Angående muligheden for en sikring af *Fejøbogen* — den af lærer Stenfeldt i 1931 nedskrevne meget interessante sognehistorie — ved udfærdigelse af flere eksemplarer, har Stiftsmuseet i Maribo foretaget flere undersøgelser. Disse er nu resulteret i, at Historisk Samfund påtager sig så vidt muligt at optrykke Fejøbogen efterhånden i Samfundets årbog. Ved til sin tid at sammenhefte arkene, vil man således efterhånden kunne samle sig et eksemplar af Fejøbogen. Særtryk af arkene, der vil koste ca. 1 krone pr. stk. efter de nugældende priser, må bestilles i tide hos årbogsredaktøren.

Historisk Samfund var repræsenteret på *Dansk Historisk Fællesforenings* årsmøde, der denne gang fandt sted i Hjørring og Skagen, ved folketingsmand Sv. Jørgensen. Af de vigtigste emner til behandling skal nævnes følgende: Fællesforeningens formand kunne give den glædelige meddelelse, at tilskudet fra undervisningsministeriet til amtssamfundene var blevet forhøjet til 850 kr. Alligevel fandt formanden anledning til i sin beretning stærkt at understrege de allerede i fjor omtalte betæneligheder ved de lave forfatterhonorarer, i hvilken forbindelse der pegedes på de gennemgående for små årskontingenter til samfundene, bemærkninger, som vi også bør skrive os bag øret.

Medens fællesforeningen har måttet opgive udgivelsen af præstegårdsværket, er det lykkedes foreningen at få sin *Håndbog for danske lokalhistorikere* udsendt, et digert værk på 519 sider, hvoraf de første 118 sider optages af den egentlige vejledning, medens resten består af et historisk leksikon. Mange medlemmer af vort Historiske Samfund benyttede sig af lejligheden til at erhverve denne håndbog til den oprindelige favørpris. I denne forbindelse skal nævnes, at Fællesforeningen også har arbejdet med planer om konsulentvirksomhed til brug for hjemstavnshistorikere, men disse er foreløbig strandede på økonomiske skær.

Af fællesforeningens bestyrelse lagdes der også vægt på iværksættelsen af *lokalhistoriske kursuser*, hvilke bl. a. kan virkeliggøres (med tilskud) i »aftenhøjskolen« på grundlag af loven om ungdomsundervisning. Dansk Historisk Fællesforening tilbyder sin hjælp til at arrangere sådanne kursuser, men kan om fornødent også tænke sig muligheden af selv at løse opgaven. Historisk Samfund og Stiftsmuseet har til hensigt at sætte sig i forbindelse med Dansk Historisk Fællesforening.

Om andre emner og de nærmere forhandlinger på Fællesforeningens møde henvises iøvrigt til det næste nummer af tidsskriftet »Fortid og Nutid«, der udkommer om ganske kort tid.

Desværre er for nogen tid siden både rektor Willesen og pastor Lunn fraflyttet landsdelen og har som følge heraf nedlagt deres bestyrelsesmandater i Historisk Samfund. Ligeledes er amtsforvalter Sonne nylig bortflyttet og derfor fratrukket som revisor. Jeg vil gerne på dette sted have lov at bringe de nævnte en hjertelig tak for den gode støtte, de gennem så mange år har været for Historisk Samfund.

Til slut beder jeg pressen modtage min bedste tak for den støtte og forståelse, den også i det forløbne år har vist Historisk Samfunds arbejde.

Til supplerung af årsberetningen bemærkede baron *Bertouch-Lehn*, at der forhandles om en graduering af undervisningsministeriets bidrag på grundlag af amtssamfundenes medlemstal eller de kommunale tilskud til amtssamfundene, men med fornævnte beløb som minimum. Endvidere bemærkede samme under henvisning til en forespørgsel på forrige års generalforsamling, at der allerede er indledt et samarbejde mellem Dansk Historisk Fællesforening, Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver, Museumsforeningen og Bibliotekstilsynet om udarbejdelse af en oversigt over arkivalisk materiale i museer, biblioteker m. v.

Kassereren, forretningsfører *Thordrup*, aflagde derefter det reviderede regnskab for året 1. april 1955—31. marts 1956, der balancerede med kr. 9.560,39 og udviste et underskud på kr. 74,76 (se uddraget). Hr. Thordrup bemærkede i denne forbindelse, at underskudet delvist skyldes visse eensangsudgifter såsom til »Maribo Amts Stednavne«.

Årsberetning og regnskab godkendtes eenstemmigt af generalforsamlingen.

Derefter foretoges valg til bestyrelsen.

Greve Reventlow, førstelærer Bendsen, viceinspektør Kring og baron Bertouch-Lehn, der afgik efter tur, genvalgtes til bestyrelsen.

I stedet for folketingsmand Sv. Jørgensen, pastor Lunn og rektor Willesen indvalgtes fru Dagmar Jørgensen, Toreby, førstelærer Viggo Larsen, Ø. Ulslev, og sparekassedirektør N. P. Nielsen, Nykøbing F.

Fru Dagmar Jørgensen anmodedes om at fortsætte sin mands virksomhed som Historisk samfunds sekretær. Direktør N. P. Nielsen valgtes som nyt medlem af redaktionsudvalget. Baron Bertouch-Lehn valgtes til at afløse Svend Jørgensen som Historisk Samfunds repræsentant i institutionen Statsminister C. D. F. Reventlows Minde's repræsentantskab, hvorved han tillige indtræder som medlem af museumsbestyrelsen. Som ny revisor i stedet for amtsforvalter Sonne valgtes grosserer C. H. Bjelbo. Amtsfuldmægtig Rich. Nielsen genvalgtes som revisor.

Under »eventuelt« slog handelsgartner *Bek Pedersen* til lyd for hvervning af medlemmer på Østfalster og Fejø i forbindelse med udgivelsen af »Hesnæsbogen« og »Fejøbogen«.

Generalforsamlingen sluttet.

Samfundets bestyrelse:

Stiftamtmand, greve Reventlow, Nykøbing F., *formand*.

Fru Dagmar Jørgensen, Toreby, *sekretær*.

Forretningsfører A. Thordrup, Nakskov, *kasserer*.

Førstelærer A. H. Bendsen, Bandholm.

Sparekassedirektør N. P. Nielsen, Nykøbing F.

Baron R. Bertouch-Lehn, Højbygaard, *redaktør*.

} *Redaktionsudvalg.*

Viceskoleinspektør L. Kring, Nykøbing F.

Handelsgartner J. Bek Pedersen, Nakskov.

Overbibliotekar V. Valerius, Maribo.

Fuldmægtig F. Nabe-Nielsen, Nykøbing F.

Førstelærer A. Nørdrup, Horbelev.

Førstelærer Viggo Larsen, Øster Ulslev.

Revisorer:

Amtsfuldmægtig Rich. Nielsen, Nykøbing F.

Grosserer C. H. Bjelbo, Nakskov.

Uddrag af regnskab for 1955—56:

In dt æ g t:	Kr. Ø.	U d g i f t:	Kr. Ø.
Kassebeholdning 1/4 1955.....	243,97	Trykning af årbogen.....	7.355,60
Renter	60,41	Forfatterhonorarer.....	330,20
Tilskud	2.479,00	Udgifter ved møder	468,79
Medlemsbidrag	5.375,00	Administration	922,85
Salg af årbøger m. m.	500,20	Kontingent til Historisk Fæl-	
Salg af Perlestikkerbogen.....	81,40	lesforening	107,10
Salg af Maribo Amts Sted-		75 stk. Maribo Amts Sted-	
navne	107,00	navne	300,00
Refunderet papirafgift	113,55	Andre udgifter	75,85
Andre indtægter.....	525,10		
Underskud pr. 31/3 1956.....	74,76		
	<hr/>		<hr/>
	9.560,39		9.560,39
	<hr/>		<hr/>

Nye medlemmer (indtil 1. maj 1957).

- Sparekassedirektør Carl Andersen,
Landbostændens Sparekasse, Nykø-
bing F.
- Boghandler Gregers Andersen, Rødby
Boghandel, Rødby.
- Fisker Karl Andersen, Hesnæs pr.
Stubbekøbing.
- Branddirektør Johs. Andersen, Østre
Allé 72, Nykøbing F.
- Savværksarbejder Viggo Andersen,
Hesnæs pr. Stubbekøbing.
- Lærer Johs. Andreassen, Holeby skole,
Holeby.
- Dr. med. Elmar Berg, Kirkevænget 12,
Valby.
- Overlærer O. Bretner, Holeby.
- Bibliotekar Hans Brygmann, Birke-
vænget 13 a, Nakskov.
- Snedker Sigvald Carlsen, Vestervej 33,
Holeby.
- Direktør E. Christiansen, Vesterskov-
vej 45, Nykøbing F.
- Pastor Clausen, Stubbekøbing.
- Politiassistent Hans Due, Dalmosevej
36¹, København NV.
- Bogtrykker E. Eilertsen, Bandholm.
- Dr. med E. O. Errebo-Knudsen,
Vagtvej 54 A, København F.
- Prokurist Franzen, c/o Fa. P. Chr.
Hansen, Frisegade 44, Nykøbing F.
- Gaardejer Arne Frederiksen, Øxen-
gaard, Langesø pr. Horslunde.
- Fru N. Fynbo, Klosterhus 57,
Nykøbing F.
- Fru Anna Hansen, C. A. Hansensvej
1, Nysted.
- Lærer B. Hansen, Aaparken 4 st.,
Maribo.
- Lærer Hans-Einer Hansen, Pederstrup
Kostskole, pr. Torrig.
- Overbetjent Helge Hansen, Østervang
74, Maribo.
- Landsretssagfører O. C. Hedeberg,
Slotsgade 1, Nykøbing F.
- Gaardejer Harald Hjort, Dyregaard,
Ullerslev pr. Aunede.
- Bogholder Martin Jacobsen, Aarbyvej
49, Rødby.
- Poul Erik Jensen, Helmer Søgaards
Allé 7 st., Kastrup.
- Gaardejer Kaj Aage Jensen, Haulykke
pr. Stokkemarke.
- Kontorassistent Knud Jensen, Syge-
kassen, Nykøbing F.
- Tømrer P. Jul. Jensen, Tværgade 54,
Nykøbing F.
- Lektor Sejer Johansen, Avenavej 12,
Maribo.
- Katedralskolen, Nykøbing F.
- Arbmd. Johs. Kildsgaard, Bjørup pr.
Nykøbing F.
- Maskinmester O. Kjeldgaard, Sukker-
fabrikken, Nykøbing F.
- Redaktionssekretær Heinrick Knudsen,
Lollands Tidende, Nakskov.
- Fru Muremester Knudsen, Trekroner
gade 1 a, 2 th. København, Valby.
- Isenkræmmer Svend Krag, Nysted.
- Forpagter H. Larsen, Markersdal pr.
Rødby.
- Forpagter Jens Larsen, Blands pr.
Bandholm.
- Pumpemester Marius Larsen, Rødby-
havn.
- Radiotekniker Chr. Madsen, Villa
»Solbakken«, V. Karleby.
- Fru Majgaard, Hoskiærsvvej 12, Nak-
skov.
- Havnefoged Carl Nielsen, Fejø.
- Smed Holger Nielsen, Bovej 9, Ny-
købing F.
- Trykker Kaj Nielsen, Ingemannsvej 8,
Nakskov.
- Købmand Kaj Nielsen, Fejø.
- Urmager Viggo Nielsen, Fejø.
- Savværksarbejder Klaus Nymand, Hes-
næs pr. Stubbekøbing.
- Fru Bernhard Olsen, Nørre Boulevard
74, Nykøbing F.
- Gaardejer N. P. Pedersen, Østre Allé
1, Nakskov.
- Dr. Agerlin Petersen, Søllested.
- Frisør K. Monfeldt Petersen, Østre
Boulevard 8, Nakskov.
- Ingeniør Per Voss Rasmussen, Højby-
gaardsvej, Holeby.
- Gaardejer Thorvald Rubæk, Hillested.
- Landmand Jørgen Snedker, Thorslun-
de pr. Holeby.
- Købmand Willer Svendsen, Rødby.
- Typograf N. V. Sørensen, V. Karleby.
- Landinspektør Thomsen, Maribo.
- Fuldmægtig Mogens Yde, Christians-
mindevej 7, Nykøbing F.
- Lærer Peter Østergaard, Horslunde.
- Lærer Per Børresen, Refshalevej 19¹,
Maribo.

Meddelelser til medlemmerne.

Rigsarkivet har udsendt et nyt bind af *Kancelliets brev-bøger* omfattende aarene 1642 og 1643. Bindet supplerer i mange maader de ovenfor anmeldte »Prins Christians breve.« —

Amtsudgaven for Fyn og Lolland-Falster, III del, 4.—5. hefte af *Danmarks Riges Breve* er nu udkommet, og Historisk Samfunds bestyrelse har besluttet i lighed med tidligere at udsende disse hefter til medlemmerne samtidig med nærværende aarbog og uden udgift for disse.

Saafermt nogle af vore medlemmer skulle ønske at faa foretaget hjemstavnhistoriske, genealogiske eller lignende undersøgelser, særligt i københavnske arkiver, vil henvendelse kunne rettes til Overlærer P. Røn Christensen, Hesseltoften 20, Hellerup, eller til Genealog Alfred Larsen, Tornerosevej 69, Herlev.

Sted- og personregister.

Årbøgerne XLIII—XLV (Række VIII)

ved *Alfred Larsen.*

Registret omfatter samtlige personnavne og stednavne med undtagelse af mark- og gadenavne. Stednavne udenfor Lolland-Falster er dog kun undtagelsesvis medtaget. Konge- og fyrstenavne er kun medtaget i direkte forbindelse med landsdelens historie. Hustruer er som hovedregel optaget under deres pigenavn. Da mangelfuldt karakteriserede personer overalt er søgt nærmere identificerede, vil registret i mange tilfælde kunne tjene som supplement til artiklerne.

- A**agaard, Just Georg Valdemar, prokurator (Maribo) 182
Aageby 87, 96, 100, 276, 278, 307
Aakjær, Jeppe. Digter 318
Aakjær, Svend. Rigsarkivar 143, 311, 312, 454
Aalevad 312
Aalholm 166, 171, 234, 312, 423
Aalskov (Ryde) 96, 104, 105
Aalstrup 91, 93, 94, 98, 276
Aarestrup, Emil. Læge, digter 25, 26
Aarhus, familien 18
Aarsmarke 421
Aaserup 100
Aastrup 129, 164, 167, 169, 452, 453
Abed 59, 153
Absalon. Biskop 14
Aggerup, Carl Gottlieb. Byfoged (Nykøbing) 446
Agnes af Brandenburg, g. m. 1° Erik Glipping, g. m. 2° Grev Gert af Holsten 32
Agnete, Morten Venstermands frille 284, 285
Ahlefeldt-Laurvigen, Carl Frederik Christoph. Greve 112
Albrechtsen, N. Præst (Errindlev) 262
Albuen 425
Alfred, den Store. Engelsk konge 12
Alminde 242
Alslev, Nørre 141, 142, 164, 238, 452
Alslev, Nørre, mølle 34—45
Alslev, Sønder 164, 314
Alstrup 295
Ammundsen, Joh. I. A. Biskop 153
Ancher, Peter Kofod. Præst (Østofto) 176, 177
Andersdatter, Ane, g. m. Jørgen Johansen 73
Andersdatter, Ane Margrethe. Tjennestepige (Stødby) 73
Andersdatter, Karen, g. m. Anders Pedersen Wejlø 137
Andersen, Ellen. Museumsinspektør 455
Andersen, H. C. Digter 107—116, 134—136
Andersen, H. C. Politiker 21
Andersen, H. N. Etatsråd 33
Andersen, Jacob. Bonde (Vejleby) 102
Andersen, Jens. Præst (Fejøl) 423, 424
Andersen, Julius. Kaptajn 426
Andersen, S. A. Dr. phil 139
Arboe-Rasmussen, N. P. Præst (Vaalse) 33
Argusgrunden (Guldborgsund) 351—60
Arninge 162, 237, 240, 280, 317
Arnkiel, Hans Michael. Færgeforpagter (Gaabense) 239
Arreboe, familien 18

- Arup, Erik. Professor 310, 311
 Askø 163, 166, 245, 359, 413, 417, 421, 422, 424
 Askø (Landet) 100
 Asschenfeld-Hansen, C. C. J. Præst (Hålsted) 153
 Assenbølle 275
 Avernakke Hage (Fejø) 412
 Avnede 162, 168, 235, 236, 240, 248, 271
 Axel, Kai: Kystkultur-bopladsen på Argusgrunden 351—60
 Axel, Kai. Repræsentant (Nykøbing) 306
 Axelsen (Hunseby) 192
- B**aad, Carl Ferdinand. Skovfoged (Christianssæde) 90
 Baad, Morten Olsen. Skomager (Stibanken) 74, 76, 79
 Baasehave (Ryde) 89
 Bachevold, Julius. Præst (Tirsted) 61, 62, 153, 451
 Badiche, Ole Pedersen (Fejø) 420
 Bager, Christopher Pedersen. Præst (Holeby) 282
 Bagger, sekretær (Raahavegård) 441
 Baggens, Jens. Digter 24, 180
 Bakkevejle 237
 Balle, Nicolai Edinger. Biskop 20
 Bandholm 98, 104, 111, 150, 163, 166, 170, 243, 244, 411, 413
 Bang, Lovise, frue 234
 Bang, Niels J. Skovrider (Marselisborg) 228
 Banner, Carl Christian Conrad v. Postmester (Stubbekøbing) 109, 112
 Barfod, familien 18
 Barfod, H. P. Historiker 136
 Barthling, familien 18
 Bartholin, familien 3
 Bavnehøj (Birket) 169
 Bavnehøj (Nr. Vedby) 170
 Bay, Harald, proprietær (Rolykkegård) 230
 Bech, A. Godsejer (Fredsholm) 239
 Bechmann, Doron Julius Axel. Præst (Vindeby) 192, 194
 Bechmann, Niels Kirkemoe. Præst (Hunseby) 192, 194
 Beckker, Tyge Alexander. Historiker 108, 112
 Begtrup, Holger. Højskoleforstander 219
 Behrend, Carl. Forfatter 111
- Beldenak, Jens Andersen. Biskop 294, 423
 Bendsen, A. H. Førstelærer (Bandholm) 158, 323, 459, 460
 Benefit Skov (Skørringe) 98
 Bengtsson. Højskoleforstander 319, 320
 Bentley, Richard. Boghandler (London) 109, 112
 Benzon, E. C. Skibsbygger (Nykøbing) 149, 150
 Benzon, Otto. Skibskonstruktør 149
 Bercks, Lothar von. Østrigsk gesandt 58
 Berg, Jens Rudolph Johannes. Præst (Tillitse) 73, 84, 85
 Bergen, Mathias. Degn (Skørringe) 98
 Bergenhammer, Peder. Præst (Maribo) 175, 181, 182, 190—192
 Bergsøe, familien 3
 Bergsøe, Vilhelm. Forfatter 29
 Bernstorff, familien 50, 51
 Bernstorff, Christian Günther. Udenrigsminister 50, 51, 52, 53
 Bernstorff, Joachim. Gesandt 50, 53
 Berritsgård 17
 Bertelsen, Vilhelm. Præst (Tingsted) 457
 Bertouch-Lehn, Johan Julian. Baron 203, 205, 208, 211, 214, 220—222, 224, 225, 229, 232
 Bertouch-Lehn, Poul. Baron 205
 Bertouch-Lehn, Rud.: Endnu et træk fra H. C. Andersens besøg på Falster 134—136
 Bertouch-Lehn, Rud.: Et blad af et bogtrykkeris historie 446
 Bertouch-Lehn, Rud.: Fra Bogverdenen 139—154, 311—320, 452—456
 Bertouch-Lehn, Rud. Baron 157, 158, 234, 306, 322, 323, 457, 459, 460
 Bibjerg (Fejø) 412
 Bidoulac, Virginie Henriette Constance g. m. H. L. Martensen 180, 181, 193
 Biering, Christian Henrik. Præst (Aastrup) 18, 26, 265
 Bildsøe, Lorentz. Præst (Kettinge) 121, 133
 Bille, Beate Clausdatter g. m. Otto Brahe 16
 Bille, Søren. Kaperkaptajn 70
 Bille Brahe, Christian. Baron 112
 Billitse 144, 429

III

- Bindesbøll, Severin Claudius Wilken. Biskop 189, 194
 Binnitze 439
 Birch, Hans Frandsen. Magister (Nakskov) 137
 Birkedal, Vilhelm. Præst (Ryslinge) 205
 Birkemosegaard (Holeby) 439—445
 Birket 162, 166, 307
 Bispens ø 312
 Bjelbo, C. H. Grosserer (Nakskov) 459, 460
 Bjerig, Johanne Christiane Margrethe g. m. 1° v. Holstein, g. m. 2° Carl Chr. Conrad v. Banner 109, 112
 Bjernæs 205
 Bjerrum, Anders. Dr. phil 268
 Bjørnson, Bjørnstjerne. Digter 7
 Blicher, familien 18
 Blicher, Diderich Nicolai. Præst (Gunslev) 26, 430—438
 Blicher, Elisabeth Kristine Margrethe. G. m. N. F. S. Grundtvig 26, 439
 Blicher, Hans Jacob. Overlærer (Nykøbing) 112
 Blicher, Steen Steensen. Præst, digter 22, 24, 318, 438
 (Blichfeldt) Anna Sophie, g. m. Peder Thomsen Blichfeldt (præst på Fejø) 419
 Blichfeld, Peder Thomsen. Præst (Fejø) 419
 Blume, Adser Hansen (Præst (Er-rindlev) 205, 218
 Blücher, Gebhard. Preussisk generalfeltmarskal 47
 Boas, C. Købmand (Stubbekøbing) 40
 Bodil. Vogterkone (Marrebæk) 124
 Boesen, Cathrine Caroline g. m. Gustav Wied 107
 Boesen, Iver. Styrmand (Leut) 121
 Boesen, Jørgen. Bonde (Vejeby) 104
 Bøgø 241
 Boisen, familien 18
 Boisen, Lars Nannestad. Præst (Vesterborg) 153
 Boisen, Peter Outzen. Biskop 19, 152, 153
 Bom, Kaj. Magister 278
 Bondeholm 241
 Borch, Andreas. Præst (Nakskov) 137
 Borch, Karen (Nakskov) 137
 Borup, Ernst. Højskoleforstander 318
 Brahe, slægten 87
 Brahe, Falco. Adelsmand 286
 Brahe, Tycho. Astronom 16, 286
 Branderslev 132, 162
 Brandes, Georg. Professor 5, 8, 29
 Brandin, Philip. Arkitekt 304
 Brandstrup 22, 95, 98, 100
 Brandt, Hans. Sømand (Lübeck) 122
 Brarup 141, 164
 Bredfjed 235
 Bredningen (Guldborgsund) 357, 359
 Bredsdorff, Morten. Præst (Torkildstrup) 10
 Bregninge 163
 Bretner, C. O.: Birkemosegaard og dens Ejere gennem 200 Aar 439—445
 Brix, Hans. Professor 25
 Bro-Jørgensen, J. O. Arkivar 448
 Brochenhuus, Johan Friderich. Oberst 131
 Bruhn. Entreprenør (Bandholm) 244, 245
 Bruhn, L. Kaptajn 210, 211
 Brundragene 235, 250, 427
 Bruntofte skov 171
 Bruserup 126
 Bruun, Catharine Elisabeth, g. m. Johan Naus 420
 Bruun, Chr. Præst (Christiania) 209
 Bruun, Søren Pedersen. Præst (Fejø) 420
 Brücker, Valdemar. Frimenighedspræst) 10
 Bryske, Knud. Præst (Fejø) 423, 424
 Brøndsted, Johannes. Direktør for Nationalmuseet 139, 140, 141, 311, 454
 Brøndsted, Sigurd. Højskolemand 319
 Brøndum-Nielsen, Johs. Professor 454
 Budtz, Hanne. Landsretssagfører. MF 27
 Buhl, Peter, Søløjtnant 70
 Bukdahl, Jørgen. Forfatter 27, 32
 Bull, Edvard. Læge (Oslo) 1, 2
 Bull, Francis: Prestegårdsliv på Lolland i 1860—70 årene. Fru Ida Bull født Paludan's minner 1—9
 Bull, Francis. Professor 32

- Buntzen, Andreas. Læge 109, 110, 112
 Buntzen, Laurence Marie g. m. Hans Christopher Koch 111
 Burserus, Esajas 138
 Bursø 163, 166, 282, 283, 288, 439, 441
 Bülow, Frantz. General 57
 Bülow, Poul Martin. Generalmajor 109, 112
 Büsch, Mary g. m. Edward Tesdorpf 110, 112
 Bækkenet 237, 241
 Bæksted, Anders. Dr. phil. 313
 Bødtker, Hans Hansen. Præst (Vaalse) 120, 133
 Bøgh, Erik. Forfatter 318
 Bølle, Johan Antoni Pedersen. Købmand (Nakskov) 137
 Bøndermose (Skørringe) 96
 Bøtø 121, 122, 123, 125, 128, 235, 245, 246, 248, 249, 251
- C**ampbell, Åke, Etnolog, dr. phil. 454
 Carl Alexander af Sachsen-Weimar-Eisenach. Arvestorhertug 112
 Carlsen, C. Vandbygningsdir. 251
 Carstensdatter, Maren. G. m. Laurids Hansen 419
 Carstensen, Hans. Renteskriver 117, 133
 Carstensen, W. A. Kaptajn 224
 Casse, Brdr. (Nakskov) 241
 Chapman, Frederik Henriks af. Viceadmiral 66
 Charlotte Amalie. Dronning 13
 Christen. Bådsmænd (Møen) 125
 Christensen. Kustode (Sorø) 321
 Christensen, Aksel E. Professor 310
 Christensen, Charles: Undersøgelser ved Errindlev Kirke i 1955 253—262
 Christensen, Jørgen. Bonde (Langet) 104
 Christensen, Jørgen. Præst (Østofte) 282—285, 316
 Christensen, Marius. Dr. phil. 306
 Christensen, Tyge. Cand. mag. 154
 Christian V. Konge 13
 Christian VIII. Konge 239
 Christian (V). Prins 140, 311, 423, 448, 449
 Christiansdal 57
 Christiansen, Alfred Edvin. Overintendant 41
- Christiansen, Erik. Husmand (Rødby Fælø) 429
 Christiansen, Jacob. Gårdejer (Bursø) 443
 Christiansen, N. P. (Søgård) 443
 Christiansen, Rasmus (Tingsted) 306
 Christianssæde 22, 24, 59, 87—106, 144, 145, 165, 180
 Classen, Johan Frederik. Generalmajor 29, 263
 Classen, Peter Hersleb. Gehejmekonferentsråd 107, 110, 134
 Classenske Fideikommis 29, 165, 171, 264
 Clausen, Anthoni. Sømand (Lübeck) 122
 Clausen, Henrik. Hollænder (Aalstrup) 105
 Clausen, Henrik Georg. Stiftsprovst 20
 Clausen, Henrik Nicolai. Professor, politiker 20, 175
 Clausen, J. P. S. S. Kaptajn 244, 246
 Clausen, Jacob. Præst (Errindlev) 138, 274, 275, 316
 Clausen, Sophie Georgia. G. m. Peter Christian Stenersen Gad 175
 Clausen-Bagge, Nicolai. Frimenighedspræst 145
 Clausen-Bagge, Nicolai. Præst (Tirsted) 202
 Claussen, Sophus. Digter 29
 Clement, Antonius. Hofmaler 142, 452
 Cold, Christian. Direktør, udenrigsminister 212
 Collin, familien 107
 Collin, Edvard. Departementsdirektør 108, 111, 109
 Cort, Hans. Husmand (Gedesby) 126
 Crøger, F. C. Maler 48
 Czernichow, Axel Reinholdt. Kaptajn 131, 133
 Czarens Hus (Nykøbing) 29
- D**ahlerup, Troels. Cand. mag. 310
 Dall, C. F. Forpagter (Sæddingegård) 440
 Dalsgaard, Christen. Maler 419
 Danchel, familien 18
 Dannefer, Erich. Præst (Karleby) 121, 124, 129, 132
 Dannemarre 162, 241, 242
 Danner, Grevinde 109

Degn, Rasmus. Bonde (Langet) 104
 Dohna, W. H. M. von. Preussisk
 gesandt 47, 49
 Dons, Simon Andersen. Etatsråd
 (Rudbjerggård) 237
 Dorph, Peder Hegelund. Herreds-
 foged 2
 Dorph, Cathrine Margrethe. G. m.
 Ebbe Jacobsen Paludan 2
 Dorph-Petersen, familien 3
 Drachmann, Holger. Digter 29
 Dragsbjerg (Fejø) 415, 416
 Dragsminde 243, 271
 Drejø, H. Stiftsprovst (Nykøbing)
 27
 Drejø, Anna Sophie. G. m. Paul
 Seidelin 27
 Drost, Rasmus. Gårdejer (Holleby)
 240, 241
 Drummeholm 235, 250
 Due, Christian. Lærer (Errindlev)
 232
 Dybet (Fejø) 411, 412
 Dygge, Ejnar: Falstringernes Byg-
 ge-Vi og Landsting 289—306
 Dygge, Ejnar. Arkitekt. Dr. phil.
 312, 457
 Døllefjelde 163, 167
Eberhertz, Friderich. General-
 major 131, 133
 Eberstein, Ludvig Albertsen. Marsk
 294, 302
 Edelfelt, Albert. Maler 9
 Egeby 144
 Egede, Poul. Biskop 26
 Egensegård 299
 Eger (Langet) 104
 Egholm 168
 Ekenstam. Svensk løjtnant 197
 Elkenøre 118
 Elkier, Rasmus Jensen. Købmand
 (Nakskov) 137, 138
 Ellehammer, Jacob Christian. Op-
 finder 33
 Ellermann, Johan Bengt. Major
 131, 133
 Emb 237, 312
 Enehøje 151
 Engberg, familien 18
 Engberg-Pedersen. Højskolemand
 320
 Engestofte 27, 163, 165—167, 170,
 171, 175, 177, 181, 182, 201, 204,
 259
 Ericson, Ossian. Historiker 139,
 140

Erik Ejegod. Konge 14
 Erik af Pommern. Konge 302
 Eriksen, Hans Christian. Tømrer
 og dykker (Rødby) 426, 428, 429
 Eriksen, Sofus: Bjærgelav og bjær-
 gegilder på Sydlolland 425—29
 Eriksen, Sofus. Parcellist (Bursø)
 428, 429
 Eriksvolde 312
 Erixon, Sigurd. Professor 315, 454
 Ernst, Johan Conrad. Generalbyg-
 mester 304
 Errindlev 163, 200, 219—223, 233,
 253—262, 275, 316
 Errindlev mølle 218
 Eskemoseskov (Ryde) 88
 Eskilstrup 142, 164, 167, 307
 Estup, familien 18
 Estrup, Jacob Brønnum Scavenius.
 Konsejlspræsident 215
Fabritius, Albert: H. C. Ander-
 sens sommerglæder paa Korse-
 litze 107—112
 Fabritius, Albert. Administrator,
 dr. phil. 135, 136
 Falbe, Clara g. m. Louis Rothe 189
 Falkerslev 164, 432, 452
 Falster, Christian. Rektor 16
 Falster, Johan. Væbner 278
 Falster, Pedersen, Peder. Væbner
 277
 Falsterbo 12
 Falsters Virke 312
 Fasting, Laurits Gerhard. Borgme-
 ster (Nakskov) 74
 Faursted skov 213, 214
 Faxe, Jørgen Christensen. Præst
 (Maribo) 280, 286, 287
 Fedder, Johan Lorentz. Apoteker
 (Nakskov) 138
 Fejø 163, 166, 245, 251, 260, 359,
 409—424
 Femø 163, 357, 359, 413, 417, 421
 —424
 Fenger, familien 9
 Fenger, Augusta. Lærerinde 7
 Fenger, Carl Emil. Borgmester
 (København) 214
 Fenger, Christian. Kirurg 7
 Fenger, H. F. Kammerråd (Gottes-
 gabe) 7
 Fenger, Hans Mathias. Konfessio-
 narius 7
 Ferdinand, Prins 109
 Fibiger, Johannes. Præst, digter 28

- Fibiger, Mathilde. Forfatterinde 27, 28
- Fich, Karl Vilhelm. Realskoleforstander (Nr. Alslev) 39
- Fischer, Georg Wilhelm. Løjtnant 131, 133
- Fjelde 163
- Fjelde skov 171
- Flindt, familien 18
- Flintinge 168, 251, 274, 359
- Flintinge byskov 168
- Flor, Christian. Skolemand, politiker 206
- Folmer, Laurids. Bonde (Væggerløse) 123
- Foss, Alexander. Industrimand 33
- Foss, Iven. Rigskansler 87
- Frederik II. Konge 304
- Frederik VI. Konge 47, 49, 50, 52, 53, 54
- Frederik VII. Konge 108, 109
- Frederik Tambour. Trommeslager (Marrebæk) 124
- Frederiksen, familien 9
- Frederiksen, Erhard. Landøkonom 6, 7, 8, 33, 195, 223, 229
- Frederiksen, Johanne. G. m. Hans Christian Eriksen 429
- Frederiksen, Kirstine. Pædagog 7
- Frederiksen, Niels Christian. Nationaløkonom 7
- Fredsholm 7, 169, 236, 237, 239, 241, 249
- Frejlev 167, 168, 172, 312
- Frejlev skov 165, 167, 168, 170—172
- Freuchen, Peter. Forfatter 31, 151
- Friberg, Andreas. Litteraturhistoriker 107
- Fribrødre 277
- Friderichsen, David Peter. Godsejer (Kærstrup) 7, 33, 214, 224, 229, 232
- Friderichsen, Johan Ditlev. Godsejer (Nybøllegård) 6, 7, 223, 229
- Frihedsminde 201, 230
- Frihedsrenden 237
- Friis, Christian. Kansler 87
- Friis, I. I. F. Præst (Horne) 240
- Friisborg (Skørringe) 104
- Frisch, Hartvig. Professor 21
- Frisenfeldt 247
- Fuglede, Anna Emilie. G. m. Georg Frederik Vilhelm Lund 112
- Fuglsang 10, 19, 151, 152, 155, 165
- Fuglse 163, 317, 421, 440
- Fynbo, Jens Pedersen. Kirkevæрге (Højet) 118, 127
- Færgelandet 236, 276
- Gaaense 111, 125, 239
- Gad, Peter Christian Stenersen. Biskop 175, 193, 176
- Gallemose 276
- Galmindrup 275
- Galt, Anne. G. m. 1° Morten Ventermand, g. m. 2° Falco Brahe 280, 286
- Gambier, James Gambier. Engelsk admiral 64
- Gammelgård 87, 90
- Gammelkobbel (Aalholm) 171, 172
- Gedding, Erik Bendtsen, Kaptajn 131, 133
- Gedesby 122, 123, 124, 126, 127, 129, 164, 246, 273, 314
- Gedesgård 299
- Gedser 151, 425, 427, 428
- Gedsergaard 154
- Geismar, Oscar William Harald. Præst (Tirsted) 61
- Gemzøe, Ole. Præst (Taars) 132, 133
- Gerringe 271
- Gersdorff, Joachim. Rigsdrost 87, 90
- Gjellerup, Karl. Digter 28
- Gjerringebæk 242
- Glahn, familien 18
- Glahn, Povl Egede. Præst (København) 26
- Glentehøj (Ravnsby) 168
- Gloslunde 162, 166, 242
- Glukse 144
- Glæser, Franz. Komponist 111
- Gnemer, Høvding 269
- Gnemerstorp 269
- Godsted 163, 167, 312, 353
- Goldschmidt, M. A. Forfatter 212
- Gorm, den gamle. Konge 12
- Gotfred af Ghemen. Bogtrykker 16
- Gottesgabe 7, 238
- Graae, familien 18
- Graae, Frederik. Overretssagfører 29
- Gredsted, H. V. S. Økonomidirektør (København) 215
- Griis, Hans. Bonde (V. Skørringe) 95
- Grimmelstrup, Nørre 269
- Grimmelstrup, Sønder 269
- Grimstedgaard 316
- Grimstrup 182

- Grimstrup sø 177
 Grimulf, Høvding 269
 Groth, Morten Simonsen (Fejø) 420
 Grove, Emanuel Rasmus. Vandbygningsdirektør 244
 Grubbe, slægten 87
 Grubbe, Christian (Tostrup) 87
 Grubbe, Eiler. Rigskansler 87
 Grubbe, Jørgen (Tostrup) 87, 88
 Grubbe, Marie. Adelsdame 32
 Grubbe, Peder (Olstrup) 88
 Grundtvig, N. F. S. Digter 26, 318, 438
 Grundtvig, Otto. Præst (Torkildstrup) 18
 Grundtvig, Svend. Folkemindeforsker 210
 Grænge 274
 Grønsund 239, 247, 357
 Gude, Albert Peder. Herredsfoged (Kalundborg) 175, 193
 Gude, Anne Amalie. G. m. Christian Lerche 175
 Gude, Claus (Rendsborg) 174
 Gude, Ludvig Jacob Mendel. Præst (Hunseby) 174—194
 Gude, Michael. Borgmester (Rendsborg) 174
 Gude, Niels. Maler 2
 Gude, Niels Henrik. Præst (Fredericia) 175, 193
 Gude, Peter (Rendsborg) 174
 Gude, Peter 183
 Gude, Thomas (Rendsborg) 174
 Guldborgland, Baroniet 19, 182, 313
 Guldborgsund 167, 169, 245, 357
 Gulbrandsen, Andreas Fr. Præst (V. Ulslev) 176, 193
 Guldhøj (Frejlev) 168
 Gundslev 141, 164, 318, 430—438
 Gundslevmagle 431, 432
 Gurreby 162
 Guldencrone, Christian. Baron 104
 Gyllembourg, Thomasine. Forfatterinde 27, 108, 111
 Gøye, slægten 152
 Gøye, Birgitte. G. m. Herluf Trolle 16, 155
 Gøye, Eline. Adelsdame 276
 Gøye, Lene. Adelsdame (Bursø) 283
- H**age, familien 3, 5, 9
 Hage, Christopher. Konsul (Nakskov) 240, 243
- Hald, Christian. Professor 143
 Hall, familien 3
 Hallager, Andreas Nikolai. Overretssagfører (København) 3
 Halskov vænge 110
 Halsted 162, 307
 Halstedkloster 87, 88, 90, 165, 166
 Hamburger, Julius Vilhelm. Amtsvejsinspektør 241, 246
 Hammer, Hans. Præst (Tirsted) 95, 96, 101
 Hammer, Lavrits. Rektor (Nykøbing) 132, 133
 Handermelle 244
 Hannemann, Daniel Wilhelm Rudolph. Ingeniør, landøkonom 246
 Hannenov 144
 Hans, Konge 294, 302
 Hans. Tjenestekarl (Marrebæk) 124
 Hansdatter, Kathrine, G. m. Hans Wolsing 442
 Hansdatter, Kirsten. G. m. Hans Wolsing 442, 443
 Hansdatter, Maren (Hasselø) 130
 Hansdatter, Mariche. Dværg 130
 Hansen, A. M. Politiker 21, 40
 Hansen, Arild. Postkasserer 131
 Hansen, Christen. Bonde (Brandstrup) 104
 Hansen, Chr. Gårdejer (Studehavegård) 229
 Hansen, Fr. Førstelærer (Horbelev) 157
 Hansen, Georg. Kulturhistoriker 449, 450
 Hansen, Heinrich. Kammerråd (Valdnæsgård) 238
 Hansen, Lars. Gårdejer (Gerringe) 429
 Hansen, Laurids. Præst (Fejø) 419
 Hansen, Lindhardt. Ornitolog 150
 Hansen, Ludvig Ditlev. Proprietær (Lineslyst) 243
 Hansen, Marius. Lektor (Nakskov) 234, 278
 Hansen, Olaf. Digter 30
 Hansen, Ole. Skoleholder (Hasselø) 128
 Hansen, P. Premierløjtnant 250
 Hansen, Peder. Betler (Ø. Ulslev) 130
 Hansen, Peder. Præst (Fejø) 423
 Hansen, Peter (Sjælstofte) se Wolsing
 Hansen, Richter (Vejle) 319
 Hansen, Sophie Amalie. G. m. Fritz Larsen 429

- Hansen, Th. J. Lærer (Skjelstrup) 190, 192
Hansen, Verner. Redaktør 322
Hardenberg 27, 46—58, 177, 182
Hardenberg, Carl August. Fyrste, preussisk statskansler 47—49, 51, 54, 56, 57
Hardenberg, Margrethe. Abbedisse 280, 285, 286
Hardenberg-Reventlow, Christian Heinrich August. Greve 46, 48, 50, 52, 53, 55, 57, 58
Hardenberg-Reventlow, Ida Augusta. G. m. Harald Holck 46, 47
Hardenberg-Reventlow, Jeanette Caroline. G. m. Christian H. A. Hardenberg-Reventlow 46
Hare, Margrethe Rasmusdatter (Rabjerg) 129
Harstall, Christian Ulrich von (Berritsgård) 17
Hartmann, familien 151
Hartvigsen, Jørgen (Nakskov) 124
Hasselø 117, 120, 123, 124, 128, 130, 132, 244—246, 455
Hauge, Yngvar. Forfatter 63
Haugner, C. C. Redaktør 136, 149, 167, 274, 278, 288
Heden, Mads. Husmand (Stiban-ken) 74, 75, 76, 77, 79, 81, 84
Heerfordt, Christopher. Apoteker (Nykøbing) 138
Heerfordt, Harriet. G. m. Peter Schøn 138
Heiberg, Johan Ludvig. Digter 27, 134, 136
Heiberg, Johanne Louise. Skue-spillerinde 27
Hellenæs 8, 242
Helms, familien 18
Helt, Peder. Ridefoged, slotsskri-
ver (Nykøbing) 17
Helt, Vilhelm. Conferentsråd 17
Helweg, Hans Friederich. Præst (Købelev) 153
Hemmingsen, Niels. Teolog 16, 262
Henningsen, Sven. Professor 149
Henrichsen, Mads. Foged (Krøn-ge) 284
Henriksen, Christen. Gårdejer (Ho-
leby) 441
Hermansen, Victor. Inspektør 145
Herold, Vilhelm. Operasanger 39
Herredskirke 154, 162, 166, 278, 289
Herritslev 163
Hesnæs 33, 134, 247, 266, 321
Hillested 21, 163, 439, 441
Hindestenen (Majbølle) 172
Hjøg, Hans. Bonde (Skørringe) 104
Hjelholt, Holger. Overarkivar 149, 277, 278, 306
Hjelm 251
Hjort, Bagge Thomsen. Guldsmed (Nykøbing) 314, 452
Ho 271
Hoby 144, 271
Hobyskov 242
Hoff, Niels Johann. Landvæsens-
kommissær (Falkerslev) 432
Hoffmann, Sophie. G. m. Eggert
Schrøder 230
Hohlenberg, Frantz Christopher
Henrik. Skibskonstruktør, søoffi-
cer 67, 68
Holck, Axel. Amtsforvalter (Mari-
bo) 289, 300
Holck, Frederik Carl Gebhard.
Greve 46
Holck, Harald. Greve 46, 47
Holck, Ida. G. m. amtsforvalter
Holck 28
Holck-Hardenberg-Reventlow, Ru-
dolph Carl Ludvig August. Gre-
ve 47
Holdense, Niels Mikkelsen (Nak-
skov) 138
Holeby 30, 163, 196, 221, 439—445,
453
Holeby præstegård 1, 3, 5—7
Holgershaab 33, 438
Holleby 236, 240, 241
Holm, Anne Sophie. G. m. Ole
Christopher Bjerre 190
Holm, Hans Peter. Søofficer 67—
69
Holm, Ole Johansen. Kandestøber
(Nykøbing) 314
Holmegård 29
Holst, Ole Møller. Urtekræmmer
(København) 220
Holsten, Frederik Christian. Stift-
amtmand 109, 110, 111, 112
Holt Madsen. Fotografisk Atelier
(København) 318
Holterne (Ryde) 93, 94, 96, 104
Hominde 271
Horbelev 128, 142, 164, 167, 172,
452
Horn, Chr. Nielsen. Tolder (Nykø-
bing) 17
Horn, Frederik. Politidirektør 17

- Hornemann, Emil. Læge, Jr. med. 108, 111
 Horreby 164, 167, 452
 Horslunde 162, 166, 168, 317
 Houmand, Hans Lassen. Præst (Aastrup) 154
 Hovmand, Julie Lovise Christine. G. m. Frantz Larsen 429
 Hugaf, Hans Nielsen. Guldsmed (Nykøbing) 314, 452
 Hummingen 242
 Hunseby 163, 174—194, 256
 Hunseby præstegård 174—194
 Hvid, Christen. Bonde (Langet) 104
 Hvid, Hans Rasmussen. Skovfoged (Langet) 98, 104
 Hviid, Frederikke Lovise. G. m. Jens Peter Schrøder 201
 Hyldehøj (Rødby) 169
 Hyldevaad 236
 Hyldtofte 243, 425
 Hyllehus 244
 Hyllekrog 151, 235, 425—427, 429
 Hækmand, Hans Jørgen Rasmussen. Parcellist (Hyldager) 426, 429
 Hækmand, Rasmus Hansen. Gård-ejer (Sjælstofte) 429
 Høffding, Harald. Professor 28
 Høgsbro, Halfdan Raunsøe. Biskop 152
 Højby, Sigurd. Rektor (Maribo) 321
 Højbygård 59, 213, 228
 Højbygård sukkerfabrik 196
 Højene (Engestofte) 165, 170
 Højet 127, 245
 Højgaard, Niels. Højskoleforstan-der (Nr. Ørslev) 153
 Højgaard, Niels. Ingeniør 33
 Hønæs 242
 Høvængegård 166
 Høyelse, Peder Andersen. Rektor (Nykøbing) 120, 133
 Høyer-Christensen, Anders Viggo Poul. Præst (Udby) 457
- I**bsdatter, Agt (Veggerløse) 124
 Ibsen, Mathies. Bonde (V. Skør-ringe) 95
 Idalunds indelukke 171
 Idestrup 29, 128, 164, 278, 314
 Idestrup brugsforening 23
 Idestrup mølle 44
 Indtægten (Ryde) 96
 Ingemann, Bernhard Severin. Dig-ter 26
- Ingemann, Søren. Præst (Torkild-strup) 18
 Isaksen, Birger: Stiftsmuseets po-lakminder 307—309
- J**acob. Husmand (Gedesby) 126
 Jacobsdatter, Margrethe. G. m. 1° Rasmus Jensen Elkier; gift m. 2° Anders Andersen Krag 137, 138
 Jacobsen, Christen. Præst (Vegger-løse) 125, 133
 Jacobsen, Hans Jørgen. Redaktør (Nykøbing) 153, 219
 Jacobsen, Jacob. Birkefoged (Frændstrup) 98
 Jacobsen, Jacob. Bonde (Ryde?) 94
 Jacobsen, Peder. Husfoged (Nykø-bing) 130, 133
 Jacobsen, Peter Vilhelm. Historiker 278
 Jansen, Albert. Bonde (Veggerløse) 124
 Jas 237
 Jensdatter, Ide. G. m. 1° Laurids Rasmussen; g. m. 2° Hans Mad-sen; g. m. 3° Jacob Clausen 138
 Jensdatter, Karen (Veggerløse) 125
 Jensdatter, Kirsten (Gundslev) 437
 Jensen, Carl Henrik Jacob. Cand. jur. (Fredsholm) 7, 241
 Jensen, Christian. Skovfoged (Stu-dehave) 212
 Jensen, Chr. Axel. Museumsinspek-tør 152
 Jensen, Hans. Bonde (Langet) 104
 Jensen, Hans. Forvalter (Tostrup) 98
 Jensen, Hans Peter Georg. Højsko-leforstander (Abed) 219
 Jensen, Heven. Bonde (V. Skørrin-ge) 95
 Jensen, Johannes V. Forfatter 31
 Jensen, K. V. Tegner 319
 Jensen, Niels. Forvalter (Tostrup) 98
 Jensen, Ole (Fejøl) 420
 Jensen, Peter L. Opfinder 33, 321
 Jensen, Thit. Forfatterinde 31
 Jensen, Thyra (Fredsholm) 8
 Jensen-Vandman, Rasmus. Hus-mand (Skørringe) 33
 Jepsen. Lærer (Sjælstofte) 219
 Jerlitse 269
 Jespersen, Niels. Biskop 20
 Jespersen, Peder. Guldsmed (Nykø-bing) 452

- Jessen, familien 18
 Jessen, Jesse. Præst (Nykøbing) 29
 Jessen, Reinhold von. Stiftamtmand (Nykøbing) 57, 175
 Johan. Greve 294, 302
 Johansdatter, Kirsten. G. m. Anders Vignæs 79
 Johansen, Hans. Skytte (Tostrup) 93, 94, 96, 98, 99, 102, 105
 Johansen, Jørgen. Gårdejer (Stødby) 73, 76
 Jordan. Preussisk udenrigsministerial embedsmand 57
 Josef. Urtegårdsmand (V. Skørringe) 95
 Judichær, Olaus. Admiral 123, 133
 Juel, Jens. Admiral 87—106
 Juel, Jens. Maler 55
 Juel, Niels. Admiral 90
 Jungersen, S. Landinspektør (Maribo) 292, 306
 Jægersbo (Studehave) 212, 217, 228, 229, 230
 Jørgen. Glarmester (Nykøbing) 118
 Jørgensdatter, Ane Kathrine. G. m. Hans Jacob Mortensen 74, 79
 Jørgensdatter, Karen. G. m. Peder Jacobsen 130, 133
 Jørgensen, Anders. Husmand (Hunseby) 187, 188
 Jørgensen, Christian. Redaktør, politiker (Nykøbing) 29, 446
 Jørgensen, Dagmar. Frue (Ryde) 459, 460
 Jørgensen, Elise Marie. G. m. Kaj Munk 62
 Jørgensen, Else Marie. G. m. lærer P. K. Pedersen 32
 Jørgensen, I. A. Købmand (Nakskov) 145
 Jørgensen, Konrad. Redaktør, politiker 23
 Jørgensen, Laurids. Præst (Maribo) 284
 Jørgensen, Peter Michael. Lærer (Sdr. Kirkeby) 22, 153
 Jørgensen, Rasmus. Skriver (Aalholm) 284
 Jørgensen, Severin. Andelsmand 22
 Jørgensen, Svend. Lærer, politiker 21, 88, 158, 322, 323, 345—350, 457—459)
- K**aalund, Christian. Præst (Tirsted) 105
 Kaalund, Hans Vilhelm. Forfatter 26
- Kaare, Niels. Bonde (Hasselø) 123
 Kabel, Henning (Tostrup) 87
 Kagevig (Fejøl) 412
 Kallehavegård 238
 Kalveholm 243
 Kappel 7, 163, 241, 249
 Karleby 128, 164, 167, 314, 452
 Katrinesminde skov 171
 Katteballe 145
 Kehlet, Christian. Kammerråd (Stangerup) 431
 Keiser-Nielsen, Søren. Politiker 21
 Keldskov 171, 172
 Kettinge 144, 145, 163, 167, 169
 Kielskou, Jacob Andersen (Nakskov) 137, 138
 Kiempe, Lars. Bonde (Veggerløse) 124
 Kiempe, Niels. Bonde (Veggerløse) 124
 Kierkegaard, Søren. Filosof 21
 Kietil. Høvding 269
 Kietilstorp 269
 Kingo, Else Hansdatter. G. m. Gregers Madsen 18
 Kingo, Thomas. Bishop 10, 17, 120
 Kippinge 125, 128, 141, 142, 144, 164, 238, 315, 452
 Kirkeby, Nørre 141, 142, 164
 Kirkeby, Sønder 31, 128, 141—143, 164, 269, 295, 314
 Kirstineberg, Ny's storskov 171
 Kjeldevig 244
 Klakket stubmølle 44
 Klausen, K. M. Politiker 21
 Klessen, J. Katolsk præst (Maribo) 307
 Klindt-Jensen, Ole. Museumsinspektør, dr. phil 454
 Klingenberg, Poul. Generalpostmester 90
 Klitgaard-Sørensen, Søren. Præst (Slemminge) 153
 Klokketår 277
 Klokkestenen (Frejlev) 172
 Kloss, F. T. Maler 69
 Klønge 74, 83
 Knap, Arved. Foged (Vordingborg) 277
 Knud. Konge 14
 Knudsdatter, Maren. G. m. Anders Nielsen 131
 Knudsen, Hans Christian. Kgl. skuespiller 66
 Knudsen, Jørgen (Maglemer) 187
 Knudsen, Ole. Bonde (Veggerløse) 124

- Knuth, Carl Conrad Gustav. Baron (Rudbjerggård) 7
- Knuth, Eggert Christopher. Lensgreve 244
- Knuth, Frederik Marcus. Greve 178, 182, 183, 189, 190, 192, 193
- Knuthenborg 78, 90, 154, 166, 171, 177, 182, 192, 211, 214, 217, 229, 244, 440
- Knuthenlund 169
- Kobbernagel, Bodil (Stovby) 118
- Kobbernagel, Jens. Bonde (Stovby) 118
- Kobbernagel, Niels. Bonde (Elkenøre) 118
- Koch, familien 18, 26, 27
- Koch, Hal. Professor 27
- Koch, Hans Christopher Elers. Præst (Horbelev) 27, 108, 111, 265
- Koch, Hans Ludvig Schielderup Pærelus. Præst, kirkehistoriker 27
- Koch, J. Gartner (Næsgård) 263
- Kock, Jens. Fuldmægtig (Krønge) 283
- Kock, Jens Sørensen. Præst (Veggerløse) 120, 133
- Kong Grøns høj (Frejlev) 168
- Kong Svends høj (Pederstrup) 168
- Konradsen, O. G.: Jens Juel's Skovbog fra Tostrup (Christianssæde) 87—106
- Konradsen, Otto Glud. Skovrider (Christianssæde) 234
- Kornbeck, Louise Margrethe. G. m. Hans Jacob Blicher 112
- Korod (Ryde) 96, 97, 101, 102, 105
- Korselitse 107—112, 134, 135, 144, 165, 169
- Korselitse skov 172
- Kortrup 96, 100
- Krabbe, Frederik Anton Monrad. Ejer af Hald 214
- Krag, Anders Andersen. Byfoged (Nakskov) 137, 138
- Krag, Peder. Bonde (Bruserup) 126
- Krag, Rasmus (Nakskov) 137
- Krag-Juel-Vind-Frijs, Antoinette Nancy. Komtesse. G. m. Carl Frederik Christoph Ahlefeldt-Laurvigen 109, 112
- Kragenæs 411, 413
- Kraghave 296
- Kramhusnæs 271
- Kramnitze 243, 248, 271, 425, 427
- Krenkerup 16, 46, 47, 166, 168
- Krieger, A. von. Søofficer 68, 69
- Kring, L.: Af de lolland-falsterske digers historie 235—252
- Kring, L.: Lønhusene i Nykøbing F. 447
- Kring, L.: Manna-Sødgræs 447
- Kring, L. Viceinspektør (Nykøbing) 158, 323, 459, 460
- Kristensen, Marius. Professor 143
- Kristoffer II. Konge 294, 300, 302
- Krogh, Andreas Laurits. Præst (Majbølle) 108, 111
- Kroman, Kristian. Professor 28
- Kruckow, Eiler. Adelsmand 288
- Kruse, Christian. Slotsgartner, landmajor (Nykøbing) 127, 133
- Krøl, Margrete (Hasselø) 130
- Krøl, Niels Jensen. Bonde (Hasselø) 130
- Krøl, Ole Jensen. Inderste (Hasselø) 130
- Krønge 141, 144, 163, 166, 260, 281—284, 287, 288
- Krøngegaard 280, 282, 283, 284, 286
- Kuditse 144
- Kuhr, Jens. Kammerkasserer 130
- Kulhøj (Reersø) 169
- Kunwald, Georg. Mag. art. 161
- Kældernæs 168
- Kæmpegaarden (Egholm) 168
- Kæppgården (Nr. Alslev) 41
- Kærstrup (Fuglse) 7, 214, 224
- Købelev 25, 162
- L**
- Laale, Peder. Ordsprogsamler 16
- Lammehave 237, 240, 241
- Landet 154, 163, 276, 278, 307
- Landorph, Hans. Amtmand (Nykøbing) 131, 133
- Lang 273
- Lange, Axel. Botanisk gartner 148
- Lange, Bernt C. Magister 315
- Langet 96, 100, 103
- Langet Fællesskov 96
- Langet Haver 103, 105
- Langet Vesterskov 93, 95, 96, 104
- Langø 169, 241
- Lars Jensens skov 171
- Larsdatter, Dorthé. G. m. Lars Hansen 429
- Larsen, Alfred: Et lidet kendt supplement til kirkebøgerne 307
- Larsen, Alfred: Fra Bogverdenen 448—450
- Larsen, Alfred: Nogle nu forsvundne epitafier og ligsten i Nakskov kirke 136—138

- Larsen, Alfred. Genealog 316, 455
 Larsen, Emil. Snedkermester 157, 322, 457
 Larsen, Frantz. Købmand (Rødby) 428, 429
 Larsen, Fritz. Fisker, lods (Lundehøje) 429
 Larsen, Gudrun og Alfred: Magister Oluf Lundts optegnelser i Væggerløse kirkebog 117—133
 Larsen, H.: Handskemagerbanden. Et træk af den lollandske retsplejes historie 72—85
 Larsen, Hans. Tjenestedreng (Stødby) 77
 Larsen, Hans Jørgen. Sadelmager (Nykøbing) 429
 Larsen, Knud A. Cand. mag. 318
 Larsen, Orla. Vognmand 157
 Larsen, Otto. Præst (Ø. Ulslev) 33
 Larsen, Peder. Gårdejer (Skerne) 436
 Larsen, Rasmus. Højskolelærer (Nr. Ørslev) 153
 Larsen, Thelma Jexlev: Fra bogverdenen 310, 311
 Larsen, Victor. Politiker 21
 Larsen, Viggo. Førstelærer (Ø. Ulslev) 459, 460
 Lassen. Styrmand 425
 Lauridsdatter, Maren. G. m. 1° Niels Mikkelsen Holdense; g. m. 2° Jacob Andersen Kielskou 138
 Lauridsen, Hans. Maler (Næstved) 142
 Lauridsen, Jens. Møller (Tostrup) 101
 Lauridsen, Michel (Veggerløse) 123
 Lauridsen, Niels (Tostrup) 87
 Lauridsen, Peder (Tostrup) 87
 Lauridsen, Rasmus. Degn (Veggerløse) 126
 Lehmann, familien 3
 Lehmann, Margrethe. G. m. Erik Vullum 3
 Lehmann, Orla. Politiker 3
 Lehn, familien 19
 Leigh-Smith, Antonio. Konsul 8
 Lengnick, J. C. L. Genealog 307
 Lerche, Christian. Etatsråd (Engestofte) 175
 Lexou, Kirsten. G. m. rådmand Sønderup 137
 Lidsø 243
 Lienlund 240
 Lillebrænde 164
 Lindhagen 277
 Lindeskoven 278
 Lindhardt, P. G. Professor 33
 Lindqvist, Oskar: Svenskerne på Lolland. Fra Sukkerroedyrknings barndom 195—199
 Lineslyst (Tirsted) 243, 244
 Linvald, Axel. Rigsarkivar 315
 Lipper, Christian Leopold. Gartner (Næsgård) 263
 Lisse, Chr. Cand. mag. 268
 Listrup 168
 Lodberg, Jacob. Biskop 132, 133
 Lollands højskole 319, 320
 Lolland-Falsters Stiftsmuseum 361
 Lorenzen, Vilhelm. Arkitekturhistoriker 454
 Lund, Christian. Konferentsråd 108, 111
 Lund, Georg Frederik Vilhelm. Overlærer (Nykøbing) 112
 Lund, Henrik Andreas. Godsejer (Fredsholm) 236, 237, 239
 Lund, Jens. Præst (København) 117, 132
 Lund, Johan Jacob Georg. Læge, dr. med 109, 112
 Lund, Johan Peter. Guldsmed (Sakskøbing) 314
 Lund, Marius. Gårdejer (Fejø) 416
 Lunde, Birgitte Hansdatter. G. m. 1° Jørgen Hansen Skriver, g. m. 2° Hans Frandsen Birchet 136, 137
 Lundehøje 425—427, 429
 Lunding, Vilhelm. Kabinetssekretær 108, 111
 Lundsfryd, V. E. Civilingeniør 320
 Lundt, Anna Sophia. G. m. Lorents Bildsøe 121
 Lundt, Maria Elisabeth. G. m. Johan Christoffer Suhr 117
 Lundt, Oluf. Præst (Veggerløse) 117—133
 Lunge, slægten 87
 Lunge, Lisbeth. G. m. Palle Rosenkrantz 275
 Lungholm 89, 166, 200—233, 274, 275
 Lunn, Tage. Præst (Birket) 153, 157, 158, 323, 459
 Lykke, slægten 87
 Lykke, Henrik. Klosterforvalter (Maribo) 280, 286
 Lyngby, Mette Cathrine. G. m. Vilhelm Thaning 175, 176, 190
 Lütken, Otto. Kontreadmiral 67

- Lütthans, Emilie Nathalie. G. m. biskop Monrad 29
 Lütthans, Julie Constantia. G. m. Christian Winther 29, 111, 112
 Lützen, Henriette. G. m. Carl Schrøder 230
 Lützwow, Henning Ulrich. Stiftamtmand 119, 123
 Læssøe, Axel Viggo. Præst (Svalle-
 rup) 109, 112
 Læssøe, Hans (Fejø) 420
 Løje, Jørgen Nielsen (Fejø) 421
 Løje, Rasmus. Gårdejer (Holeby) 443
 Løjmand, Hans. Hjemstavnsdigter 31
 Løjtofte 162, 166, 278
 Lønhusene (Nykøbing) 447
 Lønnehave 277, 278
- M**aahave 144
 Maas, Anders. Præst (Bursø) 283, 284, 287, 288
 Mackeprang, familien 3
 Mackeprang, M. Direktør for Nationalmuseet 262
 Mackeprang, Martha Sabine Adolphine Marie. G. m. Charles Reinhold Calmette 2
 Mackeprang, Mette Johanne. G. m. Clemens Funch Marcher 1
 Madeskov 238
 Madsdatter, Ane Kristine. Tjenestepige (Stødby) 73
 Madsen, Gregers. Præst (Fejø) 18
 Madsen, Hans. Rådmand (Nakskov) 138
 Madsen, Jacob. Møller- og bagerfagets vilkår på de gamle vindmøllers tid. Erindringer fra Nr. Alslev mølle 34—45
 Madsen, Jacob. Møller (Nr. Alslev) 37
 Madsen, Jens. Gårdejer (Hyldtofte) 426, 429
 Madsen, Kamilla. G. m. Sofus Eriksen 429
 Madsen, Laurids. Borger (Stubbe-
 købing) 127
 Madsen, Niels. Bonde (Marrebæk) 120
 Madsen, Teisner. Forpagter (Høj-
 bygård) 228
 Magdalene Sibylle. Prinsesse. G. m. prins Christian (V) 32, 423
 Maglebrænde 31, 142, 149, 164
 Magleholm 242, 243
- Magleholt (Skørringe) 104
 Maglemer 187
 Magleskov (Ryde) 88
 Majbølle 163, 167, 169
 Majbølle storskov 171, 172
 Maltrup skovridergård 27
 Mangelholt (Skørringe) 104
 Manthey, Margrethe Sophie Char-
 lotte. G. m. Moritz C. F. A. Wagner 209, 234
 Mantzius, Kristian. Kgl. skuespiller 29
 Marcher, C. V. Herredsfoged (Ma-
 ribo) 224
 Marcher, Elisabeth Birgitte. G. m. Hans Paludan 1, 2
 Marcher, Holger. Godsinspektør (Lungholm) 200, 213, 229, 230, 234
 Maren (Hasselø) 123
 Maren (Veggerløse) 124
 Margrethe. Dronning 302, 306
 Margrethe Sambia (Sprænghest). Dronning 32
 Maribo 20, 28, 30, 60, 83, 141, 151, 163, 176, 182, 184, 262, 306—309, 316, 321, 449
 Maribo omkirke 279, 281, 285, 287, 288
 Maribo kloster 20, 88, 148, 285, 361, 362, 370
 Maribo sø 60, 154, 166, 167, 181, 353
 Marielyst 30
 Marquard, E. Arkivar 448
 Marrebæk 117, 119, 120, 124, 131, 245, 246, 248
 Marrebæk mølle 124
 Marskov 269
 Martensen, Hans Lassen. Biskop 179, 180, 182, 184, 190, 193
 Mathiasen, Jens. Staldkarl (Vorskov) 72, 77, 84
 Mathiasen, Therkel. Lolland-Falsters Oldtidsmindesmærker 161—173
 Mathiasen, Therkel. Overinspektør 143
 Meincke, familien 3, 9
 Meincke, Johan Heinrich. Proprietær (Skovnæs) 3
 Meisling, Simon. Rektor (Slageisø) 134, 136
 Melchior, Jomfru 109
 Melchior, Christiane Sophie Elise. G. m. Frederik Oldenburg 112
 Mellemlandet 236

XIV

- Merrittsskov 171
 Meyer, Torben. Redaktør (København) 151
 Midlerkamp, Karen Madsdatter. G. m. Jacob Andersen Kielskou 137
 Mikkelsdatter, Anne. G. m. Rasmus Jørgensen Wolsing 439
 Mogensdatter, Dorthea. G. m. Erik Christiansen 429
 Mogensdatter, Marie (Bøtø) 125
 Moltke, A. G. Greve (Bregentved) 431
 Moltke, A. W. Statsminister 112
 Moltke, Marie. Comtesse. G. m. Christian Bille Brahe 109, 112
 Monrad, Ditlev Gothard. Biskop 5, 7, 20, 29, 111, 112, 152, 181, 185, 186, 193, 225, 446, 451
 Morsby, Knud. Maribo Amts Stednavne. Et fortolkningsbidrag. 268—278
 Morsby, Knud. Telegrafkontrollør 447
 Morten. Møller (Marrebæk) 124
 Mortensen, Christian Frederik. Husmand (Vriet) 74, 77, 78, 79, 80
 Mortensen, Hans. Lærer (Næsgaard) 134—136, 265—267, 321, 446, 458
 Mortensen, Hans Jacob. Gårdfæster (Klyngve) 74, 76, 79
 Mortensen, Peder (Widsted). Borgmester (Nakskov) 137
 Moseby 321
 Moseby præstegård 27
 Muller, I. P. Idrætsmand 33
 Munk, Kaj. Præst, digter 27, 30, 59—62, 318, 319, 451
 Munthe af Morgenstjerne, B. v.: Orlofsbriggen »Lolland«. Glimt af den dansk-norske flådes indsats i krigen 1807—14 63—71
 Musse 154, 163, 169
 Muus, Christian. Biskop 127, 133
 Myggefjed 235, 243
 Myggetvig 238
 Müller, Caspar Paludan. Rektor (Nykøbing) 29
 Müller, Charlotte Frederikke. G. m. Hans Jørgen Larsen 429
 Müller, Otto. Højesteretsassessor 108, 112, 109
 Müller, Peter Erasmus. Forstmand 214, 217, 232
 Mynster, Jacob Peter. Biskop 112
 Møhl-Hansen, U. Konservator 312, 352, 358
 Møller, Kristian. Bankdirektør 151
 Møller, Mathias. Byfoged (Nykøbing) 112
 Møller, Poul Martin. Digter 25
 Møller, Rasmus. Biskop 25, 152
 Møllersøen (Bøtø) 251
 Nabe-Nielsen, F. Fuldmægtig (Nykøbing) 158, 314, 319, 323, 457, 460
 Nagelsti 169, 319
 Nakskov 30, 33, 124, 142, 149, 162, 166, 236—242, 269, 311, 423, 448, 449, 457
 Nakskov fjord 60, 235, 236, 239, 240, 243, 248, 249, 251, 271, 273
 Nakskov kirke 136—138
 Nannestad, Nicolai Conrad. Præst (Vestenskov) 189, 194, 241
 Naus, Johan. Kobberhandler (Nykøbing) 419, 420
 Naver, Peter. Gårdejer (Nr. Alslev) 41
 Naver, Skat Petersen. Stabsintendant 41
 Nebbelunde 96, 100, 163, 242, 440.
 Nebbelunde stubmølle 44.
 Nedergaard, Paul, Præst 450, 451.
 Neergaard, familien 151.
 Neergaard, Bodil de. Godsejerinde (Fuglsang) 19, 155
 Neergaard, Kaas. Førstelærer 458.
 Niels. Konge 14.
 Nielsdatter, Johanne (Veggerløse) 124.
 Nielsen, Anders. Rytter 131.
 Nielsen, Anders. Sømand (Nakskov) 123.
 Nielsen, Carl. Komponist 151, 152.
 Nielsen, Carl. Præst (Nakskov) 233.
 Nielsen, Haagen. Bonde (Østfofte) 99.
 Nielsen, Hans. Bonde (Stovby) 121.
 Nielsen, Irmelin. G. m. Eggert Møller 151.
 Nielsen, N. P.: Folketingsmand Svend Jørgensen 1893—1956 345—50.
 Nielsen, N. P.: Fra Bogverdenen 450, 451.
 Nielsen, N. P.: Lollændere og Falstringer 10—33
 Nielsen, N. P. Sparekassedirektør. (Nykøbing) 24, 30, 146, 155, 459, 460

- Nielsen, Richard. Amtsfuldmægtig (Nykøbing) 158, 323, 459, 460
 Nielstrup 175
 Nissen, Ludvig August. Præst (Nysted) 176.
 Nordlunde 162, 166
 Norre 440
 Nybølle (Ryde) 96, 100
 Nybøllegård (Holeby) 6, 195, 227, 439
 Nybølle Lunder 171
 Nyerup, Rasmus. Professor 145.
 Nygård 241
 Nyholm, A. Dr. phil. 152
 Nykøbing 16, 29, 31, 108, 110, 118, 119, 122—124, 126, 128, 130, 132, 147, 150, 164, 227, 249, 298—300, 304, 309, 320, 448, 449, 452
 Nykøbing slot 13, 16, 17, 140, 262, 278
 Nysted 25, 28, 126, 146, 150, 163, 169, 176, 423, 425, 427, 429
 Næs 263
 Næsgård 25, 57, 134, 263—267
 Nørdrup, A. E. Lærer (Horbelev) 157, 158, 323, 460
 Nørsgaard, Frederik. Højskolemand 219
 Nørlund, Poul. Museumsdirektør 454
 Nørreby (Holeby) 441
 Nørregaard, Georg: Mødet på Hardenberg 1816 46—58
 Nørrehave (Langet) 104
 Nørremose (Skørringe) 96
- **Obel, Jens Brask. Præst (Nakskov)** 137
 Oehlschlæger, Adam. Digter 66
 Oldenborg, Thomas. Sømand (Lübeck) 122
 Oldenburg, Frederik. Præst (Idestrup) 109, 112
 Ole. Skomager (Hasselø) 117
 Ole. Smed (Veggerløse) 123
 Olrik, Axel. Folkemindesamler 143
 Olrik, Jørgen. Museumsmand 306
 Olsdatter, Else Marie (Fejøl) 421
 Olsdatter, Karen. G. m. Hans Nielsen 121
 Olsdatter, Karen (Veggerløse) 124
 Olsdorp gård 275
 Olsen, Chr.: Provst D. N. Blicher og Bøndernes Køb af Stangerup Gods 430—38
 Olsen, Gottsche Hans. Teaterdirektør 136
 Olsen, Gunnar. Arkivar 315
 Olsen, Niels. Bonde (Veggerløse) 123
 Olsen, Ole: H. C. Andersens Eventyr om Kejserens nye Klæder. Genfortalt i falstersk Folkemaal 113—116
 Olsen, Vilhelm. Graver (Tingsted) 306
 Olstrup 87—89, 163, 275, 316
 Oluf Hunger. Konge 14
 Olufsen, Adrian. Kirkeværge (Veggerløse) 118
 Olufsen, Chr. Landøkonom, digter 25, 263, 264, 265, 266
 Olufsen, Oluf. Husmand (Tofte) 98
 Opager 60, 96, 100
 Opagergård 87, 88
 Opagerskov 96
 Oppermann, Adolf. Forstmand 90
 Ore 237, 240
 Orebygård 148, 165, 169, 182, 244
 Orebygård storskov 169
 Orehoved skov 171
 Orenæs 165
 Orupgård 57, 246
 Oustrup skov 171
 Oxe, Johan. Lensmand 422
 Oxholm, Agathe Christiane Marie. G. m. Julius Johan Frederik Reiffenstein 226, 229
- Paludan, familien** 3, 7
 Paludan, Cathrine Margrethe. G. m. Georg Jacob Bull 4
 Paludan, Ebba Marie Augusta. G. m. Otto Peter Christian Rehlin Brummerstedt 6
 Paludan, Ebbe Jacobsen. Præst (Sdr. Kirkeby) 2
 Paludan, Hans. Politimester (Drammen) 1
 Paludan, Hans Jacob Peter Dorph. Præst (Vestenskov) 1, 4, 5, 7, 221
 Paludan, Holger. Jurist 3
 Paludan, Ida. G. m. Joachim Heinrich Puttfercken 2
 Paludan, Ida Marie Sofie. G. m. Edvard Bull 1—9
 Paludan, Jacob. Forfatter 31
 Paludan, Joachim Henrik Puttfercken. Grosserer (København) 3
 Paludan, Julius. Professor 3, 31
 Paludan, Marie Louise. G. m. Hans Jacob Peter Dorph Paludan 1, 4
 Paludan-Müller, Frederik. Forfatter 5
 Pandebjerg 165

- Peder. Præst 421
 Peder. Skomager (V. Skørringe) 95
 Peder. Urmager (Nykøbing) 120
 Pedersdatter, Ane Margrethe Elisabeth. G. m. Jørgen Rasmussen Wolsing 440, 442
 Pedersen, Christiern. Bogtrykker 16
 Pedersen, Einar (N. Alslev) 41
 Pedersen, Elise (Nr. Alslev) 41
 Pedersen, Georg (Nr. Alslev) 41
 Pedersen, Hans. Bonde (Ryde?) 94
 Pedersen, Ib. Bonde (V. Skørringe) 95
 Petersen, Ib Clemens. Middelalderlige lægeplanter med særligt henblik på klostrenes urtegårde 361—408
 Pedersen, Ingeborg (Nr. Alslev) 41
 Pedersen, J. Bek: Forsvundne botaniske Haver ved Næsgaard 263—267
 Pedersen, J. Bek. Handelsgartner (Nakskov) 158, 322, 323, 459 460
 Pedersen, Julie (Nr. Alslev) 41
 Pedersen, L. Kammerråd, forvalter på Knuthenborg 182
 Pedersen, Lavrids. Kirkeinspektør 120
 Pedersen, Margrethe (Nr. Alslev) 41
 Pedersen, Mine (Bine) (Nr. Alslev) 41
 Pedersen, P. K. Lærer (Sundby) 32
 Pedersen, R. P. Møller (Nr. Alslev) 34, 37, 41
 Pedersen, Rasmus. Bonde (V. Skørringe) 105
 Pedersen, Rudolf (Nr. Alslev) 41
 Pedersen, Theodor (Nr. Alslev) 41
 Pederstrup 57, 91, 168, 284, 286
 Peter. Kusk (Hunseby) 183
 Peter den Store. Czar 129
 Petersen. Bygningsinspektør 212
 Petersen, Carl: En Herremand og hans Samtid 279—288
 Petersen, Ib Clemens. Adjunkt 148
 Petersen, Nis. Digter 30
 Plum, Niels Munk. Biskop 152, 153
 Pontoppidan, familien 18
 Pontoppidan, Erich Peter. Borgmester (Nakskov) 237
 Poppe, Elisabeth Cathrine. G. m. 1° Diderich Rolfs, 2° Otto Scheel Reedtz 131, 133
 Porsemosen (Holeby) 441
 Poulsen (Corselitze) 108
 Poulsen, Arnold. Civilingeniør 33
 Poulsen, Baltser. Bonde (V. Skørringe) 105
 Poulsen, Hans. Kirkeværge (Krønge) 282
 Poulsen, L. B. Præst (Bovlund) 209
 Poulsen, Martin: Af Breve fra Hunseby Præstegaard 1848—1866 174—194
 Pram, Postfører (Gaabense) 108
 Pramholm 240
 Pribrod 277
 Priorskov 167
 Præsteskov (Ø. Ulslev) 171
 Pugerup 275
 Puttfercken, Joachim Heinrich. Kammerråd (Stege) 3
 Pyntenborg 276
 Pæregaard, Hans. Bonde (Veggerløse) 130
Raagø 359
 Raagø flak 359
 Raahavegård 439, 441
 Raahavevængerne 215
 Raarup 241
 Raben-Levetzau, Frederik Christopher Otto. Greve, udenrigsminister 22
 Rabjerg 129
 Radsted 46, 47, 152, 164, 167, 168, 280, 359
 Ramskou, Thorkild. Mag. art. 312
 Rantzau, Anna Ernestine. Baronesse. G. m. Charles August de Selby (Orupgård) 57
 Rasmus. Rytter (Veggerløse) 130
 Rasmus. Væver (Stovby) 129
 Rasmussen. Tømrermester (Errindlev) 222
 Rasmussen, Hans. Skibskok (Holsten) 121
 Rasmussen, Heinrich (Stouby) 129
 Rasmussen, Holger. Inspektør 148
 Rasmussen, Johan (Nykøbing) 119
 Rasmussen, Laurids. Rådmand (Nakskov) 137, 138
 Rasmussen, Søren. Betler (Aastrup) 129
 Ravnsborg 87, 312, 411, 416, 422, 423
 Ravnsby 168, 416
 Ravnstrup skov 171
 Reedtz, Christian, til Voer 133
 Reedt, Otto Scheel. Kaptajn 131, 133

- Reedtz, Peder, til Hvilsbjerggård 133
 Reedtz, Sophie, til Dybvad 133
 Reersnæs 72
 Reersø 169
 Reichau, Georg Ernst v. Stiftamtmand 131, 133
 Reiffenstein, Julius Johan Frederik. Præst (Errindlev) 223, 226, 229, 232, 233
 Reventlow, familien 24
 Reventlow, Christian. Greve (Christianslund) 203
 Reventlow, Chr. Ditlev Fredr. Statsminister 19, 57, 89, 106, 201, 202, 265
 Reventlow, Fr. Greve, stiftamtmand 155, 158, 321, 322, 323, 457, 459, 460
 Reventlowmuseet (Pederstrup) 91
 Rhode, P. Præst (Utterslev) 239, 240, 242, 288
 Riegels, Hans Christian. Oberst, forstmand 109, 112
 Riegels, Niels Ditlev. Historiker 245, 246
 Ringsnis, Jørgen. Billedskarær 141, 142, 314, 452
 Ringsebølle 163, 166
 Ringsing, Chr. Gårdejer (Nagelsti) 319
 Rode, Ebbe. Skuespiller 17
 Rode, Helge. Digter 3
 Rode, Ove. Politiker 3
 Roden skov 168
 Rodriques, Friderich Christian. Præst (Nakskov) 124, 133
 Rogert, Poul. Præst (Utterslev) 154, 316
 Rohde, Familien 18
 Rolfs, Diderich. Kaptajn (Marrebæk) 124, 133, 131
 Rølykke 245
 Rølykkegård 230
 Rosendal, Erich Peter. Rektor (Nykøbing F.) 108, 110, 111
 Rosenkrantz, Erik. Lensmand 89
 Rosenkrantz, Niels. Udenrigsminister 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58
 Rosenkrantz, Palle Axelsen. Lensmand (Krenkerup) 120, 133, 275
 Rosenstand. Skovrider (Korselitze) 109, 110
 Rosenstand, Harald. Løjtnant 203
 Rosenørn-Lehn, Otto Ditlev. Baron, udenrigsminister 22
 Ross, Christian Vilhelm. Kordegn (Maribo) 316
 Rostocher, Claus. Købmand (Nakskov) 124, 133
 Rothe, Herman. Politiretsassessor 73, 74, 80, 81, 84
 Rothe, Karen. Grevinde. G. m. Frederik Marcus Knuth 182, 183, 184, 189, 190, 192, 193
 Rothe, Peter Conrad. Stiftsprovst (København) 228
 Roussel, Aage. Overinspektør 142
 Rubbelykke 202
 Rud, Ejler (Wintersborg) 235, 236
 Rudbjerggård 7, 83, 237
 Rude, Olaf. Maler 32
 Rung, Henrik. Komponist 108, 111
 Rus, Hans. Bonde. (Ø. Skørringe) 102
 Rus, Niels. Bonde (V. Skørringe) 95
 Rus, Peder. Bonde (V. Skørringe) 95
 Ryde 72, 163, 166, 441
 Rykkerup skov 168
 Rødby 13, 146, 163, 169, 220, 238, 240, 243, 248, 252, 282, 283, 320, 428
 Rødby fjord 59, 60, 235, 242, 271, 273
 Rødby fælend 235
 Rødby Lystskov 214
 Rødby mølle 44
 Rødbyhavn 252
 Rødbyvaad 242
 Rødsand 243, 275
 Rørdam, Hans Kr. Præst (Holeby) 223, 229
 Rørdam, Peter. Præst (Lyngby) 209
 Rørdam, Valdemar. Digter 5, 30
Saksfjed 243
 Saksøbing 26, 131, 164, 423, 449
 Saksøbing fjord 359
 Sandbjerg 278
 Sandby 162, 289
 Saunsø 236, 239, 241
 Saxo. Historieskriver 14
 Schach, Hartvig Asche. Generalmajor 132, 133
 Schade, Johan. Løjtnant 131, 133
 Schandorph, Sophus. Forfatter 29
 Scheel, Anders Jensen. Guldsmed (Nykøbing) 314

- Scheele, Ludvig Nicolaus. Politiker 109, 112
- Schioldrup, Anna. G. m. 1° Esajas Burserus; g. m. 2° Peter Schøn; g. m. 3° Johan Lorentz Fedder; g. m. 4° Justus von Sonsbeck 138
- Schimmelmann, familien 24
- Schindler, Peter. Katolsk præst 11
- Schiøtz, Joseph Anton Ludvig. Krigsråd 416
- Schlepppegrell, Frederik Adolph. General 183
- Schlepppegrell, Vilhelm August. Skovrider (Knuthenborg) 214, 215, 216, 217, 229, 232
- Schmidt, Aug. F. Forfatter 455
- Schmidt, Emma Margrethe Petrine. G. m. Christian Ditlev Frederik Schrøder 226, 227, 228, 229, 230, 231
- Schmidt, Henry. Godsejer (Nybøllegård) 227
- Schmidt, M. P. Valgmenighedspræst (Nr. Ørslev) 153
- Schmidt, Wilhelm. Grosserer (København) 226
- Schou, William. Justitsråd (Bartoftegård) 8, 9
- Schougaard, Peter Christian Erhard. Præst (Refsnæs) 111, 112
- Schrøder, Abel. Billedskærer 280
- Schrøder, Anders. Gårdejer (Vindeby) 233
- Schrøder, Anders Anker. Skovrider (Christianssæde) 201, 208, 213
- Schrøder, C. D. F.: Skovrider Christian Ditlev Frederik Schrøder. 1834—1886. 200—234
- Schrøder, Carl. Forpagter (Frihedsminde) 230
- Schrøder, Carl Smidt. Skovfoged (Glumsø) 205, 228, 230
- Schrøder, Caspar. Skovrider (Wedelsborg) 201, 210, 227
- Schrøder, Christian Ditlev Frederik Skovrider (Lungholm) 200—234
- Schrøder, Christopher Vilhelm. Skovrider (Søholt) 233
- Schrøder, Clara. G. m. Harald Bay 230
- Schrøder, Eggert. Godsforvalter (Søllestedgård) 230
- Schrøder, Fr. Embedsmand 234
- Schrøder, Harald. Veksellerer 228
- Schrøder, Jens Peter. Skovrider (Christianssæde) 201
- Schrøder, Johannes Elieser. Filantrop 202, 207, 224, 230, 234
- Schrøder, Lovise. G. m. Niels J. Bang 228, 229
- Schrøder, Ludvig Peter. Højskolemand 22, 202, 203, 205, 206, 207, 212, 213, 215, 220, 223, 224, 228, 230, 231, 233, 234
- Schrøder, Peter. Skovrider (Pederstrup) 201, 212
- Schrøder, Peter. Skovrider (Vilhelmsborg) 201
- Schrøder, Peter. Skovrider (Ulfs hus) 201
- Schrøder, Sophie (Skørringe) 202
- Schrøder, Trine (Lungholm) 202
- Schrøder, Wilhelm. Skovrider (Rathlovsdal) 201
- Schubart, Anna Sybille. Grevinde. G. m. Johan Ludvig Reventlow 24
- Schwensen, Reinhold. Cand. phil. (Helgenæs) 8
- Schütte, Gudmund. Dr. phil. 143, 317
- Schøn, Peter. Apoteker (Nakskov) 137, 138
- Seidelin, familien 18
- Seidelin, Anna Sophie, se Drejø
- Selgting, Mads. Bonde (Marrebæk) 120
- Sidenius, familien 18
- Sidenius, Fritz Wilh. Købmand (Nykøbing) 150
- Sidenius, Isach. Stadshauptmand (Nykøbing) 150
- Sidenius, V. Købmand (Nykøbing) 165, 171
- Simonsson, Sten. Disponent (Södertälje) 454
- Sinding, Poul Chr. Præst (Nysted) 176, 193
- Sjalevejle 245
- Šjælstofte 219, 243, 275
- Skaftø, Rasmus. Gårdejer (Gurreby) 153
- Skalø 245, 251, 412, 413
- Skandsen 236, 237
- Skautrup, Peter. Professor 143
- Skeel, Clara Charlotte Fanny. G. m. Peter Hersleb Classen 107, 109, 111
- Skeel, Ide Sophie. G. m. Christian Reedtz 133
- Skelby 128, 164, 314
- Skerne 431
- Skjelstrup 190

- Skjoldborg, Johan. Forfatter 318
 Skodsebølle 96, 100
 Skottemark 354
 Skovby (Gundslev sogn) 31, 239
 252, 431
 Skoven (Fejø) 415
 Skovlænge 163
 Skovnæs (ved Maribo) 3, 6
 Skriver, Jørgen Hansen. Tolder
 (Rødby) 137
 Skrivergård 276
 Skytteskov (Skørringe) 104
 Skørringe 163, 201
 Skørringe, Vester 88, 89, 100, 102
 Skørringe V. Fællesskov 95, 96, 98,
 101, 104, 105
 Skørringe, Øster 95
 Skørringegård 431
 Slemminge 164
 Sletterne (Fejø) 412
 Slummerskov (Ryde) 88, 89
 Smidth, Jens Hansen. Præst (Aa-
 strup) 18, 27
 Smith, G. Jægermester (Rudbjerg-
 gård) 8, 9
 Smøjevaad 237
 Snistorph, Sigvard Christian. Præst
 (Kippinge) 132, 133
 Sonne, Hans Christian. Andels-
 mand, præst 221
 Sonne, O. E. Amtsforvalter (Mari-
 bo) 158, 323, 459
 Sonsbeck, Justus von. Konsum-
 tionsforpagter (Nakskov) 138
 Sophie af Mecklenburg, Dronning.
 G. m. Frederik II 16, 32, 142,
 276, 422, 423
 Sophie Amalie. Dronning 32, 130
 Sortsø 239, 357, 431
 Sortsø fredskov 168
 Sparre, slægten 87
 Sparre, Helvad (Opagergård) 88
 Sparre, Torbern Jepsen (Opager-
 gård) 88
 Splittorfs høj (Orebygård) 169
 Staal, Ditlev Flindt. Hofagent, køb-
 mand (Stubbekøbing) 432
 Staaldybet 359
 Stadager 33, 128, 141, 164, 167, 286
 Stammetyk (Langet) 104
 Stampe, Astrid. Baronesse. G. m.
 Gustaf Hakon Valdemar Fedder-
 sen 28
 Stang, Rasmus. Bonde (Vegger-
 løse) 123
 Stangerup (Maglebrænde sogn) 431
 Stangerup gods 430—38
 Steenberg, Jan. Dr. phil. 154
 Steensberg, Axel. Dr. phil. 147,
 156, 454, 455
 Steensen, Birgitte (Grimsted) 316
 Steensgård 168
 Steffensminde 21
 Stellwagen, Johan Henrik Chri-
 stian. Højesteretsassessor 175,
 179, 180, 182, 183, 185
 Stenesholm 243, 250
 Stenfeldt, Niels: Træk af Livet paa
 Fejø i svundne Tider 409—24
 Stenfeldt, Niels. Lærer 458
 Stenstrup, Johannes. Professor 143
 Stensø 236, 237
 Stephensen, Jens. Bonde (Marre-
 bæk) 119
 Stewart, James. Engelsk komman-
 dør 68
 Stevning, Catharina Elisabeth.
 G. m. Jens Nielsen Stevning 137
 Stevning, Jens Nielsen. Bager
 (Nakskov) 137, 138
 Stibanken (Ryde) 74, 75, 83, 441
 Stirm, Christen (V. Ulslev) 119
 Stokkekarke 72, 163, 166, 287, 422
 Stoklund, Bjarne. Museumsinspek-
 tør 317
 Storkmarken 238
 Storskoven (Fuglsang) 168
 Stouby 118, 121, 129
 Strandgaard, C. Organist (Stubbe-
 købing) 149
 Strandholm 243
 Strange, Helene. Hjemstavnsdigter
 30, 146, 239, 251, 318, 319
 Strognæs 250
 Struensee, Johan Friederich. Stats-
 mand 17
 Stubbekøbing 13, 127, 146, 149,
 150, 432, 452
 Stubbekøbing mølle 44
 Stubbelandet 236
 Studehave (Lungholm) 212, 213
 Studehaven (V. Skørringe) 104
 Studehavegård 229
 Stødby 73, 76, 83, 84
 Suhr, Johan Christoffer. Præst (Nr.
 Vedby) 117, 132
 Svan, Heide Volchers. Skipper 122
 Svane, Jørgen. Guldsmed (Nykø-
 bing) 452
 Svanegården (Klynge) 84
 Svanevig (Bandholm) 170
 Svend Grathe. Konge 14
 Svendsdatter, Birgitte. G. m. Chri-
 sten Jacobsen 125, 133

- Svingelberg, Willads Nielsen.
Guldsmed (Nykøbing) 452
- Svingholm 240
- Svinholm 240
- Svitzer, Emil Zeuthen. Bjergnings-
entreprenør 425, 426, 427, 428
- Syltholm 243, 250
- Systofte 164, 167, 314
- Sæbyholm 235, 237, 240
- Sæddinge 163, 166, 242
- Sælling, Hans (Sæddinge) 442
- Søgaard 91
- Søgaard, Helge. Museumsdirektør
316
- Søholt 166, 233, 280, 286, 439, 440
- Søholt skov 171
- Søllested 153, 163
- Søllestedgård 230
- Sølvsten, Jens. Museumsinspektør
311
- Søndergaard, Georg. Præst (Førs-
lev) 153
- Sønderkarle (Baroni) 19, 214
- Sønderup, Andreas. Rådmand
(Nakskov) 137
- Sønderup, Niels (Nakskov) 137
- Sørensen, Hans Sophus. Biskop 11
- Sørensen, Jens. Bonde (Tirsted) 99
- Sørensen, Jens Georg. Borgmester
(Rødby) 233
- Sørensen, Karen Sophie. G. m.
Hans Christian Eriksen 429
- Sørensen, Peter. Stenfisker (Nykø-
bing) 350
- Sørensen, Rasmus. Højskolemand
(Brandstrup) 22
- Sørensen, Rasmus. Lærer (Vends-
lev) 239
- Sørup 100, 269
- Sørupgård 269
- Taaagerup 144, 163, 172, 285, 317
- Taars 3, 164, 244, 280
- Termansen, Gustav Adolph. Skov-
rider (Ourupgård) 213
- Termansen, Niels Jokum. Politiker
200, 209, 219, 233
- Tesdorpf, Dorothea (Dora) 109
- Tesdorpf, Edward. Godsejer (Orup-
gård) 22, 33, 109, 112, 150, 213,
246
- Thaning, Vilhelm. Præst (Hunseby)
175, 176, 177, 178
- Thomsen, Andreas P. Højesterets-
justitiarius 193, 194
- Thomsen, Carl. Professor 179, 193
- Thomsen, Christen. Bonde (V.
Skørtinge) 95
- Thomsen, Christian. General 183,
194
- Thomsen, Marie 181, 193
- Thomesen, Thomas. Fuldmægtig
(Tostrup) 91, 93, 94, 98
- Thomsen, Vilhelm. Professor 179,
193
- Thordrup, A. Forretningsfører
(Nakskov) 156, 157, 158, 322,
323, 459, 460
- Thorshøj (Knuthenlund) 169
- Thorvaldsen, Bertel. Billedhugger
420
- Thorvildsen, Knud. Cand. mag. 161
- Thura, familien 18
- Thyberg, Henriette Oline. G. m.
Edvard Collin 111
- Tillitze 72, 83, 84, 144, 163, 172,
241, 242, 280
- Tilsen, Jens Taysen. Borgmester
(Nykøbing) 123
- Tingslette skov 276
- Tingsted 128, 164, 276, 289—306,
312, 314, 452, 457
- Tirsted 87, 96, 100, 163, 166, 242,
317
- Tjæreby 271
- Tofte 100
- Topsøe, Vilhelm. Forfatter 7
- Topsøe-Jensen, H. Overbibliotekar,
dr. phil. 107, 111, 135, 136
- Toreby 164, 167, 169
- Toreby (Ryde) 88, 96, 100
- Toreby Fællesskov (Ryde) 89
- Toreby Hestehave (Ryde) 89, 96,
98
- Toreby skov 88, 89, 93, 94, 96, 98,
102
- Torkilstrup 10, 26, 141, 164, 261,
318, 431, 438
- Torpe 269
- Torrig skov 171
- Torslunde 163, 317
- Torstrup 269
- Tost, Hans. Bonde (V. Skørtinge)
95
- Toste. Høvding 269
- Tosterup 269
- Tostetorp 269
- Tostrup (Christianssæde) 87—106
- Tostrup mølle 100
- Traadingø 276
- Trier, Ernst. Højskolemand 209
- Troelsdatter, Mette Marie. Tigger-
ske (Hasselø) 123
- Trojel, familien 18
- Trolle, Herluf. Admiral 16, 155

- Trælholm 271, 273
 Trætteholterne (Skørringe) 95
 Trætteskov (Ryde) 89, 95, 276
 Tuxen, Benedicte Ulfspærre. G. m.
 Carl Adolph Rothe 182, 189, 194
 Tyche, Jacob. Præst (Rødby) 283
 Tyvstrup gård 276
 Tønnesen, Jens. Husmand (Marrebæk) 117
- U**lfeldt, Eleonora Christine, Grevinde 32
 Ulfstand, Hack. Lensmand (Aalholm) 282, 283, 284
 Ulfstand, Oluf Holgersen. Lensmand 294
 Ulslev, Vester 21, 119, 164, 353, 360
 Ulslev, Øster 33, 130, 164, 171, 244
 Urne, slægten 87
 Urne, Margrethe. Abbedisse (Maribo) 152
 Utterslev 162, 244, 245
- V**aaensted 164, 181, 280
 Waagepetersen, Chr. Museumsinspektør (Aarhus) 147
 Vaalse 33, 141, 142, 144, 164, 238, 239, 247, 273
 Vaalse Vig 353
 Wagner, slægten 228
 Wagner, Carl. Artilleriofficer 209, 212, 218, 219, 221, 222, 230
 Wagner, Charlotte. G. m. Ludvig Peter Schrøder 206, 208, 233, 234
 Wagner, Frederik. General 209, 214
 Wagner, Ludvig. Præst (Sakskøbing) 209
 Wagner, Moritz C. F. A. Oberstløjtnant 234
 Valdemar Atterdag. Konge 300
 Valdemar Sej. Konge 14
 Valdemar den Store. Konge. 14
 Waldemarstofte (Ryde?) 96, 105
 Valdneisgård 238
 Valerius, V. Bibliotekar (Maribo) 157, 158, 323, 460
 Warløse 269
 Vasen (Fejøl) 413
 Vasspyd, slægten 87
 Vaupell, Otto Frederik. Oberst 219
 Vedby 271, 273
 Vedby, Nørre 141, 164, 170, 238, 247
 Vedby, Sønder 278
 Vedel, Anders Sørensen. Historiker 16
- Wedell-Wedellsborg, Julius. Baron 108, 110, 112
 Wederkinck, familien 18
 Wegener, familien 18
 Wegener, Caspar Frederik Johansen. Bishop 153
 Vejleby, 30, 62, 87, 96, 100, 102, 163, 242
 Vejlebyfjord 242
 Vejlebyholle 247
 Wejlø, Anders Pedersen (Nakskov) 137
 Wejlø, Store 236, 238, 241
 Vejrø 151, 359, 413, 418, 422
 Welding, Christian. Præst (Søllested) 153
 Wellejus, Bertel Poulsen. Præst (Gundslev) 430
 Wendt, Anders. Sømand (Lübeck) 122
 Vennerslund 165, 166
 Vennerslund skov 171
 Venslykke (Søholt) 439, 441
 Venslykkehuset (Holeby) 441
 Venstermand, Alhed. Jomfru 285
 Venstermand, Morten. Adelsmand 280—288
 Werder, Asch von dem. Lensmand 422
 Werner, Henrik, Billedskærer 314, 321, 452
 Wested, M.: Kaj Munk og Barnedomsegnen 59—62
 Vestenskov 20, 31, 163, 236, 241
 Vestenskov præstegård 1, 5—7
 Vesterborg 162, 280, 286
 Vesterborg seminarium 19
 Vesterby (Fejøl) 412, 413
 Vesternæs 238, 242, 248
 Vesterrod (Langet) 104
 Westphal, Michael. Klokkestøber 418
 Wibe, familien 18
 Wibert, Hans. Billedskærer (Ny-købing) 142
 Wichfeld, Jørgen. Godsejer (Engestofte) 165, 201, 203
 Widding, Ole. Magister 455
 Vidsted, familien 18
 Wied, Gustav. Forfatter 8, 9, 29
 Viet 100
 Vignæs 164
 Vignæs, Anders. Husmand (Vriet) 74, 77—80, 84, 193
 Vignæs, Mads Jensen. Tømrer (Stibanken) 74, 76, 79, 80, 84, 193

- Wiingaard, Georg. Konsul (Nakskov) 148
 Wilhjelm, Mathias Hamborg. Godsejer (Øllingsø) 201
 Willer, P. Købmand (Rødby) 145, 146
 Willesen, L. Rektor (Nykøbing) 157, 158, 323, 459
 Vindeby 144, 162
 Vindeholme skov 171
 Winther. Sagfører 82, 83
 Winther, Christian. Digter 25, 29, 111, 112
 Vissendorph, Nathanael. Skipper 121
 Wolff, Jens. Generalkonsul 64
 Wolsing, Hans. Gårdejer (Holeby) 442, 443
 Wolsing, Jens. Gårdejer, lokalhistoriker (Holeby) 444, 445, 453
 Wolsing, Jørgen Rasmussen. Gårdfæster (Holeby) 439, 440, 441, 442
 Wolsing, Kathrine. G. m. Rasmus Løje 443
 Wolsing, Kirstine. G. m. 1° Jacob Christiansen, g. m. 2° Peter Hansen 443, 444
 Wolsing, Niels. Gårdejer (Holeby) 444, 445
 Wolsing, Peter Hansen. Gårdejer (Holeby) 443, 444
 Wolsing, Rasmus Jørgensen. Gårdfæster (Søholt) 439
 Worsaaes ø 167
 Vorskovgård 72, 73, 77, 84
 Wredeslund 439
 Wulff, Christian. Kaptajn i Søetaten 109, 110, 112
 Wulff, Henriette 109, 112
 Wulff, Hilmar. Forfatter 32
 Wulff, Peder Frederik. Kontreadmiral 67, 70, 112
 Wulfstan. Historiker 12
 Vullum, Erik. Politiker 3
 Veggerløse 33, 117—133, 164, 246, 314
Ydø 238, 241
Zachariasen, Peder. Købmand (Vordingborg) 440
 Zartmann, Christian Christopher. Søofficer, minister 69
 Zimmer, familien 18
Øllingsø 201
 Øllingsøgård 237
 Ønslev 164, 167
 Ønslev mølle 28
 Ørnehøj (Korselitse) 169
 Ørslev, Nørre 33, 128, 146, 153, 164, 452
 Ørsted, H. C. Fysiker 134
 Østen, Carl. Forfatter 107, 111
 Østerby (Fejø) 412
 Østofte 74, 88, 89, 163, 176, 285
 Østrehave (Langet) 104
 Øverup 321